

Tis al vrouwenwerk

Masterscriptie: Ontwerp en evaluatie van een Litlabproef over vrouwelijk schrijverschap

July 12th, 2018

Masterthesis

Nederlandse taal en cultuur: educatie en communicatie

Alexandra Raven 5948037

Dr. F. Dietz, Prof. Dr. E. Stronks

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie *'t Is al vrouwenwerk*. Deze scriptie is het eindverslag van een ontwerponderzoek dat ik heb gedaan. In samenwerking met de LitLabredactie heb ik een LitLabproef ontworpen over vrouwelijk schrijverschap. In deze scriptie is het eerste concept van die LitLabproef getest in twee bovenbouwklassen. Ik sluit af met aanbevelingen voor aanpassingen aan de proef.

Graag wil ik Feike Dietz, Els Stronks en Lucas van der Deijl, de LitLabredactie, bedanken voor hun deskundige adviezen, inspiratie en begeleiding. Hiernaast wil ik Karin Echten en Ton Jansen bedanken voor hun bereidheid om de LitLabproef te testen in hun klassen. Ook wil ik graag de docenten die ik mocht interviewen bedanken en de leerlingen die de LitLabproef getest hebben. Tot slot bedank ik Aafje Haaksma, die mij vorig studiejaar enorm inspireerde bij het ontwerpen van de lessenreeks over Anna Bijns.

Samenvatting

In deze scriptie wordt verslag gedaan van een ontwerponderzoek voor een nieuwe LitLabproef. LitLab is een digitaal laboratorium dat ontwikkeld is door onderzoekers van de universiteit Utrecht. LitLab springt in op een gat dat docenten Nederlands constateerden in de huidige staat van het Nederlandsonderwijs op middelbare scholen, waarin erg weinig aandacht is voor academisch literatuuronderwijs. De LitLabproef gaat over vrouwelijk schrijverschap.

De scriptie bestaat uit een vooronderzoek en een evaluatieonderzoek. Het vooronderzoek bestaat uit een literatuuronderzoek over vrouwelijk schrijverschap en literatuurgeschiedenisdidactiek. Hiernaast zijn er geschiedenisdocenten geïnterviewd voor een breder beeld over de specifieke didactiek van historische vergelijkingen. Aan de hand van het vooronderzoek is de LitLabproef ontworpen.

De LitLabproef is door 48 leerlingen uit een 4v-klas en 5v-klas getest. In het evaluatieonderzoek doe ik verslag van een leerlingenquête en leerlinginterviews. De enquête verschaft inzicht in de waardering van de proef, de interviews werden gebruikt om vast te stellen of leerlingen door de LitLabproef vrouwelijk schrijverschap goed konden analyseren. Uit het evaluatieonderzoek bleek dat de LitLabproef in de huidige vorm nog niet optimaal is. Bepaalde opdrachten zullen aangepast worden en de proef zal ingekort worden.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Situatiebeschrijving en onderzoeksvraag	1
Deelvragen en onderzoeksmethoden	3
1. Methode	5
1.1. Vooronderzoek: literatuuronderzoek	5
1.2. Vooronderzoek: docenteninterviews	5
1.2.1. Participanten docenteninterviews	6
1.2.2. Interviewscript en interviewafname	6
1.3. Evaluatieonderzoek: enquête en interviews bij leerlingen	7
1.3.1. Participanten en LitLabafname	7
1.3.2. Format enquête en enquête-afname	7
1.3.3. Interviewscript en interviewafname	8
2. Literatuuronderzoek: vrouwelijk schrijverschap	10
2.1. Het ontstaan van auteursbeelden	10
2.2. De ‘ideale schrijver’ en auteursrepresentaties van vrouwen in de Renaissance	11
2.3. Verwachtingen over vrouwelijk schrijverschap	13
2.4. Het heden: auteursrepresentaties van vrouwelijke auteurs	13
2.5. Conclusie	15
3. Didactiek	17
3.1. Onderzoekend leren: LitLab	17
3.2. De spanning tussen heden en verleden	17
3.3. Historiserend denken en historische vergelijkingen	18
3.4. Resultaten van de interviews met geschiedenisdocenten	19
3.5. Conclusies voor LitLabproef	21
4. Verantwoording LitLabproef	22
4.1. Verantwoording leerdoelen	22
4.2. Verantwoording per stap	23
4.2.1. Stap 1	23
4.2.2. Stap 2	23
4.2.3. Stap 3	24
4.2.4. Stap 4	24
4.2.5. Stap 5	24
4.2.6. Concluderende opmerkingen	25
5. Resultaten evaluatieonderzoek	26
5.1. Algemene observaties	26

5.2. Resultaten van leerlingenenquête	26
5.2.1. Resultaten 4v	26
5.2.2. Resultaten 5v	29
5.3. Uitkomsten leerlingeninterviews	32
5.4. Conclusies van evaluatieonderzoek	35
6. Conclusie	36
7. Discussie	37
7.1. Kritische beschouwing	37
7.2. Aanpassingen voor de LitLabproef	38
Geraadpleegde literatuur	40
Geraadpleegd in scriptie	40
Geraadpleegd in LitLabproef	42
Bijlagen	44
A. Materiaal LitLabproef	44
A1. Materiaal op de site	44
A2. Bijlagen bij LitLabmateriaal	54
B. Interviewscript docenteninterviews	60
C. Transcripten docenteninterviews	62
D. Format leerlingenenquête	71
E. Interviewscript leerlingeninterviews	73
F. Casus Marjolijn van Heemstra	74
G. Transcripten leerlingeninterviews	75

Inleiding

'Binnen een paar zinnen hadden mijn uitgever en ik vastgesteld dat

1. Vrouwenboeken niet serieus te nemen zijn

2. Serieus genomen worden eerder gebeurt ondanks het vrouwzijn, dan dankzij.' – Niña Weijers, 2014

Situatiebeschrijving en onderzoeksvraag

Wat heeft gender te maken met de perceptie van de literaire kwaliteit van een roman? In de ideale wereld niets, maar Koolen laat in haar proefschrift *Reading beyond the female: The relationship between perception of author gender and literary quality* (2018) zien dat de situatie in Nederland nog niet zo ideaal is. Zij toont aan dat vrouwelijke auteurs aanwezig zijn in Nederland, dat ze honderden literaire romans per jaar produceren, maar dat ze desalniettemin niet meedoen aan de literaire top. Er is volgens haar sprake van een probleem met de waardering en de zichtbaarheid van vrouwelijke auteurs, een probleem dat zijn oorsprong vindt in de literaire geschiedenis.

De lagere zichtbaarheid van vrouwelijke auteurs werd in 2017 ook door de Lezeres des Vaderlands opgemerkt toen zij een jaar lang alle boekenbijlagen van kranten analyseerde. Zij constateerde toen dat vrouwelijke auteurs minder vaak besproken werden in kranten dan mannelijke auteurs. De Lezeres stelt dat vrouwelijke auteurs buitengesloten worden en dat dit doorwerkt naar het middelbare onderwijs (2016). Zij waarschuwt ervoor dat leerlingen door het gebrek aan diversiteit op hun leeslijsten een erg eenzijdig beeld van literatuur kunnen krijgen.

Om leerlingen een diverser beeld van literatuur (geschiedenis) te geven en ze kritischer te laten nadenken over maatschappelijke kwesties besloten Aafje Haaksma en ik vorig jaar bij het vak *Historische literatuur op school* een onderzoekende lessenreeks te ontwikkelen die inging op een vrouwelijke historische auteur, Anna Bijns. De lessenreeks werd gewaardeerd en wij kregen toen het aanbod om het te bewerken tot een *LitLabproef*, iets wat ik in deze masterscriptie zal doen.

LitLab is in 2016 opgericht door de Universiteit Utrecht. Het is een digitaal laboratorium voor onderzoek naar literatuur op de middelbare school. De website opereert vanuit het vraagstuk 'Hoe maak je binnen het schoolvak Nederlands van leerlingen literatuuronderzoekers?' De website biedt proeven aan bovenbouwleerlingen aan die ontworpen zijn door onderzoekers van de Universiteit Utrecht. In deze proeven leren scholieren zich op een academische wijze buigen over literaire vraagstukken. De onderzoekers achter LitLab gaan ervan uit dat de Nederlandse samenleving gevormd is via haar literaire traditie, en dat een onderzoekende houding ten opzichte van deze traditie ervoor zorgt dat de huidige samenleving beter te begrijpen is (Deijl, Dietz & Stronks, in voorbereiding).

LitLab springt in op een gat dat docenten Nederlands constateerden in de huidige staat van het Nederlandsonderwijs op middelbare scholen. De Meesterschapsteams Nederlands pleitten in

2016 in het *Manifest Nederlands op school* voor een grotere focus op denkvaardigheidsonderwijs. De focus zou volgens Witte, Mantingh en Van Herten (2017) voorheen vooral uit zijn gegaan naar het leren van de functionele vaardigheden en ervoor gezorgd hebben dat zowel leerlingen als docenten het schoolvak Nederlands niet als uitdagend beschouwen.

Om aan de educatieve behoeften van de docenten Nederlands in het land te voldoen, wordt er momenteel volop uitdagend materiaal ontwikkeld voor LitLab en om op deze beweging aan te sluiten zal ik (delen van) mijn lessenreeks over Anna Bijns omzetten naar een LitLabproef over vrouwelijk schrijverschap. Het onderwerp van de LitLabproef beantwoordt aan de behoefte van de maatschappij om vrouwelijke auteurs te helpen bij hun emancipatie. Immers, door leerlingen meer te leren over de positie van vrouwelijke auteurs in het literaire veld zullen zij hopelijk in de toekomst bewuster nadenken over de bijdrage die zij als lezer kunnen leveren aan de emancipatie van de vrouwelijke auteurs.

In de proef wil ik dat leerlingen het vraagstuk ‘vrouwelijk schrijverschap’ vooral analyseren door (zinvolle) vergelijkingen te trekken tussen het verleden en het heden, zogeheten historische vergelijkingen. Deze historische vergelijkingen waren een belangrijk onderdeel uit het eerdere materiaal dat Haaksma en ik vorig jaar ontwikkeld hadden. Wij hebben er toen voor gekozen deze didactiek te gebruiken omdat wij vermoedden dat dit leerlingen zou helpen bij het kritischer nadenken over en analyseren van bepaalde vraagstukken. Of dat inderdaad zo is, zal uit deze scriptie moeten blijken. In de LitLabproef worden de historische vergelijkingen vooral vormgegeven door leerlingen auteursrepresentaties van vrouwelijke auteurs uit de Renaissance (met Anna Bijns als casus) te laten vergelijken met moderne auteursrepresentaties (Sylvia Witteman, Niña Weijers).

De hoofdvraag van mijn masterscriptie luidt:

Zijn 4v- en 5v-leerlingen goed in staat om vrouwelijk schrijverschap te analyseren wanneer zij dit doen door middel van een LitLabproef die gebruikmaakt van de didactiek van historische vergelijkingen?

De historische vergelijkingen zullen in mijn onderzoek gebruikt gaan worden als een middel. Het doel van deze vergelijkingen is dat leerlingen op analytische wijze aan de slag gaan met denkbeelden over vrouwelijk schrijverschap.

Met ‘goed in staat’ bedoel ik dat leerlingen in staat zijn om te benoemen met welke problemen en stereotypen vrouwelijke auteurs (uit heden en verleden) geconfronteerd worden bij hun auteurschap. Hiernaast betekent ‘goed’ voor mij ook dat leerlingen schrijvers kunnen analyseren door te letten op de manieren waarop zij zichzelf presenteren en waarop anderen hen presenteren.

Deelvragen en onderzoeksmethoden

De scriptie is een ontwerponderzoek dat bestaat uit een vooronderzoek en een evaluatieonderzoek. Voor het ontwerpen van deze proef en daarmee het kunnen beantwoorden van mijn hoofdvraag is het belangrijk dat ik meer zicht krijg op het concept 'vrouwelijk schrijverschap'. Door middel van literatuuronderzoek zal ik achterhalen hoe in de (Nederlandse) maatschappij beelden en daarmee verwachtingen rondom schrijverschap ontstaan en wat voor een rol vrouwen binnen deze beelden spelen. Hiernaast is het ook belangrijk dat ik meer leer over de didactiek van historische vergelijkingen. Ik hoop hier meer inzicht in te krijgen door literatuuronderzoek en door interviews af te nemen bij geschiedenisdocenten. Aan de hand van het literatuuronderzoek en de interviews, het vooronderzoek, kan ik duidelijke ontwerpeisen opstellen rondom de LitLabproef.

Wanneer ik de LitLabproef ontworpen heb, zal ik hem testen bij twee bovenbouwklassen vwo (4 gymnasium en 5 atheneum) op mijn stageschool, het St. Bonifatiuscollege. Daarna zal een evaluatieonderzoek plaatsvinden. Ik neem enquêtes en interviews af bij leerlingen. De enquêtes zullen informatie verschaffen over hoe de LitLabproef beoordeeld en gewaardeerd wordt; uit de interviews moet blijken of leerlingen vrouwelijk schrijverschap goed kunnen analyseren door gebruik te maken van historische vergelijkingen. Ik sluit het ontwerponderzoek af met een discussie en aanbevelingen voor (mogelijke) aanpassingen aan de LitLabproef.

Aan de hand van het bovenstaande zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1. Hoe verschilt ons huidige beeld van de ideale schrijver van het beeld uit de Renaissance en hoe passen vrouwen in dat beeld?
2. Hoe ziet een zinvolle historische vergelijking waardoor leerlingen vrouwelijk schrijverschap gaan analyseren eruit?
3. Hoe beoordelen leerlingen de LitLabproef over vrouwelijk schrijverschap?
4. Kunnen leerlingen aan het eind van de proef vrouwelijk schrijverschap goed analyseren en komt dit door de historische vergelijkingen?

In deelvraag 4 definieer ik 'goed' op dezelfde wijze als bij de hoofdvraag.

Een overzicht van waar welke onderzoeksmethode wordt toegepast en op welke onderzoeksvraag die antwoord biedt is gegeven in tabel 1. In het volgende hoofdstuk licht ik de onderzoeksmethoden van de scriptie toe.

Tabel 1. Overzicht beantwoording onderzoeksvragen.

Hoofdstuk		Onderzoeksdeel	Onderzoeksmethoden	Geeft antwoord op
2	Vrouwelijk schrijverschap	Vooronderzoek	Literatuuronderzoek	Deelvraag 1: <i>Hoe verschilt ons huidige beeld van de ideale schrijver van het beeld uit de Renaissance en hoe passen vrouwen in dat beeld?</i>
3	Didactiek	Vooronderzoek	Literatuuronderzoek Docenteninterviews	Deelvraag 2: <i>Hoe ziet een zinvolle historische vergelijking waardoor leerlingen vrouwelijk schrijverschap gaan analyseren eruit?</i>
5	Resultaten evaluatieonderzoek	Evaluatieonderzoek	Enquête (leerlingen) Interviews	Deelvraag 3: <i>Hoe beoordelen leerlingen de LitLabproef over vrouwelijk schrijverschap?</i> Deelvraag 4: <i>Kunnen leerlingen aan het eind van de proef vrouwelijk schrijverschap goed analyseren en komt dit door de historische vergelijkingen?</i>

1. Methode

Deze scriptie is een ontwerponderzoek. Voor het ontwerpen van de proef zal een vooronderzoek plaatsvinden. Het vooronderzoek zal bestaan uit zowel een didactisch als vakinhoudelijk gedeelte waarin gebruik wordt gemaakt van wetenschappelijke literatuur en docenteninterviews. Hierdoor zal ik antwoord kunnen geven op mijn eerste twee deelvragen en heb ik handvatten voor het ontwerpen van de LitLabproef.

Na het afnemen van de LitLabproef vindt een evaluatieonderzoek plaats waarin ik zowel de effecten van de LitLabproef als de waardering ervan onderzoek via een vragenlijst en interviews. Hiermee kan ik de derde en vierde deelvraag beantwoorden. In de conclusie komt al het onderzoek samen en wordt er antwoord gegeven op de hoofdvraag. In de volgende paragrafen licht ik de gehanteerde onderzoeksmethoden nader toe.

1.1. Vooronderzoek: literatuuronderzoek

In hoofdstuk 2 doe ik literatuuronderzoek naar het ontstaan van auteursbeelden, auteursrepresentaties van vrouwelijke auteurs, de historische ontwikkelingen rondom vrouwelijk schrijverschap en de perceptie en waardering van vrouwelijke auteurs in Nederland. Bij mijn literatuuronderzoek heb ik gebruikgemaakt van de zoekmachines WorldCat en Google Scholar om te zoeken naar wetenschappelijke artikelen en scripties, hiernaast heb ik mij veel op het proefschrift van Corina Koolen (2018) en het boek *Met en zonder lauwerkrans* van Schenkeveld-Van der Dussen en Porteman (1997) gebaseerd.

In hoofdstuk 3 is de didactische verkenning. Ook hier zal sprake zijn van een literatuuronderzoek, waarbij ik weer gebruik heb gemaakt van WorldCat en Google Scholar om wetenschappelijke artikelen te zoeken. Ik zoek hierbij vooral naar artikelen die inzicht geven in hoe een docent leerlingen onderzoek kan laten doen naar literatuur, een artikel van de LitLabredactie geeft hier veel handvatten voor (Deijl e.a., in voorbereiding). Verder zoek ik naar vakdidactisch onderzoek over wat er nodig is voor historisch literatuuronderwijs en bekijk ik hoe geschiedenisdocenten de omgaan met de spanning tussen heden en verleden in hun lessen en hoe zij leerlingen een onderzoekende denkhouding aanleren.

1.2. Vooronderzoek: docenteninterviews

Om meer inzicht te krijgen in hoe geschiedenisdocenten zinvolle historische vergelijkingen maken in hun les heb ik besloten drie van hen op mijn middelbare school, het St. Bonifatiuscollege in Utrecht,

te interviewen. Resultaten van dit vooronderzoek zullen aan het eind van hoofdstuk 3 besproken worden.

1.2.1. Participanten docenteninterviews

Tabel 2: Gegevens participanten docenteninterviews

	F	P	J
Geslacht	Man	Man	Vrouw
Leeftijd	53	62	46
Jaren leservaring	30	37	15

Ik heb drie docenten geïnterviewd (zie tabel 2). Ik heb alleen docenten met veel onderwijservaring geïnterviewd, omdat ik ervan uitging dat zij meer ervaring zouden hebben met het maken van historische vergelijkingen dan jongere docenten.

1.2.2. Interviewscript en interviewafname

Bij het ontwikkelen van het interviewscript heb ik mij gebaseerd op inzichten uit Stokking (2014). Ik heb ervoor gekozen een halfgestructureerd interview af te nemen. Bepaalde vragen die ik wilde afnemen lagen vast, maar volgens Stokking verdient het aanbeveling om een natuurlijke gespreksituatie na te streven. Ik heb daarom besloten om ook open te staan voor nieuwe inzichten van de participant en veel door te vragen.

Alle vragen van het interview gingen in op de didactiek van historische vergelijkingen. Participanten werd het doel van het onderzoek verteld en ze kregen ook een korte uitleg over de geschiedenisdocenttypes van Schampaert, Wils, Clarebout en Verschaffel (2011), waarna ze zelf moesten inschatten in hoeverre zij in hun lessen meer heden- of verledengericht te werk gingen. Andere vragen gingen in op de zin van historische vergelijkingen, de opbouw van een historische vergelijking, het vinden van de gulden middenweg tussen heden en verleden, het beoordelen van historische vergelijkingen en de voorwaarden waaraan een goede historische vergelijking zou moeten voldoen. Hiernaast werd participanten gevraagd om voorbeelden te geven van geslaagde en niet-geslaagde historische vergelijkingen uit hun lespraktijk. Het interviewscript is in overleg ontwikkeld met mijn scriptiebegeleider, dr. Feike Dietz, en te vinden in bijlage B.

De interviews zijn afgenomen in de week van 26 maart 2018. Alle interviews werden afgenomen tijdens tussenuren in de docentenkamer. De docentenkamer was op die momenten rustig, waardoor de interviews ook in alle rust zijn afgenomen. Ik heb de participanten van tevoren gevraagd of ik de interviews mocht opnemen en kreeg hiervoor toestemming. Ook heb ik hen verteld dat alle gegevens geanonimiseerd zouden worden.

1.3. Evaluatieonderzoek: enquête en interviews bij leerlingen

1.3.1. Participanten en LitLabafname

Tabel 3: Gegevens participanten

	4v	5v
Jongens	10	14
Meisjes	13	11
Totaal	23	25

De LitLabproef is afgenomen in twee vwo-klassen: een 4-gymnasiumklas en een 5-atheneumklas. Door zowel een vierde als een vijfde klas te testen, kan ik nagaan of verschillende jaarlagen de LitLabproef anders beoordelen en bij welke leeftijd het lesmateriaal meer aansluiting zal vinden. Ik verwacht dat dat op het St. Bonifatiuscollege bij de 5v-klas zal zijn, omdat er in 4v geen historische literatuur onderwezen wordt en de stof dus voor hen verder af zal staan. De klassen bevatten in totaal 48 tieners, waarbinnen de geslachten gelijk vertegenwoordigd waren.

Aan de Litlabproef is in beide klassen drie lessen gewerkt in een computerlokaal. Bij de 4v-klas gebeurde dit in de lessen van 31 mei, 1 juni en 7 juni 2018; bij de 5v-klas vond de afname in de lessen van 4 juni, 8 juni en 11 juni 2018 plaats. Tijdens de LitLablessen waren steeds zowel de docent als ik aanwezig. De eerste les begon met een korte introductie over LitLab, in de andere lessen werd aan het begin informatie opgehaald. Om ervoor te zorgen dat leerlingen het hele materiaal zouden testen, besloot ik tussen de lessen huiswerk op te geven. Leerlingen moesten voor de tweede les stap 1 en 2 afmaken en voor de derde les stap 3.

Om leerlingen te motiveren de LitLabproef af te maken, konden zij de afgemaakte proef naar mij e-mailen om kans te maken op een bol.com-cadeaubon van 10 euro. Ik heb deze keuze gemaakt omdat ik hierdoor hoopte dat leerlingen alle vragen van de proef zouden afmaken en ook om geschikte leerlingen te selecteren voor de interviews. Ik wilde namelijk graag leerlingen interviewen bij wie ik zag dat zij serieus met de vragen aan de slag gegaan waren. Uiteindelijk is de proef maar door twee leerlingen uit 4v en een leerling uit 5v naar mij opgestuurd en kon ik niet streng zijn bij de selectie. Deze drie leerlingen hadden de vragen wel serieus gemaakt en zijn daarom geïnterviewd.

1.3.2. Format enquête en enquête-afname

Bij het ontwikkelen van de enquête heb ik mij gebaseerd op inzichten uit Stokking (2014). Ik heb ervoor gekozen om een 4-punt-schaal te gebruiken. Het voordeel hiervan vond ik dat leerlingen geen neutrale positie konden innemen op de vragenlijst. De enquête bevatte zowel gesloten als open vragen. Het format van de enquête is van tevoren gedeeld met mijn scriptiebegeleider. Het format

van de enquête is te vinden in bijlage D.

De enquêtes zijn bij 4v afgenomen op 8 juni en bij 5v op 11 juni, binnen de lessen Nederlands. De enquêtes waren anoniem in te vullen.

1.3.3. Interviewscript en interviewafname

Bij het ontwikkelen van het interviewscript heb ik mij gebaseerd op dezelfde inzichten uit Stokking (2014) die ik al eerder bij het ontwerpen van de docenteninterviews hanteerde. Het interviewscript is in overleg ontwikkeld met mijn scriptiebegeleider, Feike Dietz. Het interview begon met vragen over de LitLabproef, historische vergelijkingen en de vergelijking tussen Anna Bijns en Sylvia Witteman. Om te achterhalen of leerlingen 'goed' in staat waren om Bijns en Witteman te vergelijken, lette ik er vooral op of hun vergelijkingen niet te veel zouden blijven steken in een bespreking van alleen het onderwerp van de teksten. Voor mij betekende 'goed' dat zij konden reflecteren op de schrijfters zelf en hoe hun aanpak van het onderwerp overeenkwam of verschilde.

Aan het eind van het interview kregen leerlingen een stuk tekst over Marjolijn van Heemstra, waarbij zij Van Heemstra's zelfrepresentatie analyseerden en haar moesten vergelijken met Bijns en Witteman (zie bijlage F). Ik heb deze tekst gekozen, omdat Van Heemstra in deze tekst zich erg positief met een stereotiep vrouwelijk onderwerp associeert: het ouderschap. Ik hoop dat het leerlingen op zal vallen dat haar positionering ten opzichte van dit soort onderwerpen erg verschilt van die van Bijns en Witteman en dat zij inzien dat Van Heemstra zich door te schrijven over ouderschap op een bepaalde manier neerzet als vrouwelijke auteur. Deze doelen passen bij mijn definitie van 'goed' analyseren: de leerling moet namelijk auteursrepresentaties kunnen analyseren en kunnen benoemen met wat voor stereotypen vrouwelijke auteurs geconfronteerd worden. Een leerling die de Van Heemstra-casus 'goed' analyseert, zal dus opvallen dat Van Heemstra traditioneel vrouwelijke onderwerpen omarmt (terwijl Bijns en Witteman vooral spottend met het onderwerp omgaan) en dat zij zich op deze manier voor anderen als een 'typisch' vrouwelijke auteur neerzet. Het interviewscript is te vinden in bijlage E.

De interviews zijn bij 4v afgenomen op 8 juni en bij 5v op 11 juni, binnen de lessen Nederlands. Geïnterviewden werden apart naar de gang meegenomen, zodat het interview in rust kon worden afgenomen. Interviews gebeurden 1 op 1. Bij 4v heb ik twee jongens geïnterviewd, bij 5v twee meiden en een jongen. Twee jongens uit 4v en een jongen uit 5v hadden antwoorden op de proef voor de enquête-/interviewles naar mij opgestuurd en waren daarom geselecteerd voor het interview. De andere twee leerlingen heb ik geselecteerd op basis van een inschatting van hun werkhouding. Ik heb ze gekozen omdat ik hen in de lessen grotendeels taakgericht aan de proef zag werken. Ik heb de geïnterviewde leerlingen beloofd hun namen te anonimiseren en hun uitspraken

alleen te gebruiken voor dit onderzoek.

De interviews zijn bij 4v afgenomen op 8 juni en bij 5v op 11 juni, binnen de lessen Nederlands. De resultaten van het evaluatieonderzoek worden besproken in hoofdstuk 5.

2. Literatuuronderzoek: vrouwelijk schrijverschap

2.1. Het ontstaan van auteursbeelden

Voordat ik kan analyseren wat het beeld van de ideale schrijver is en hoe vrouwen binnen dat beeld passen, zal ik moeten onderzoeken hoe beelden over auteurs ontstaan. In het onderzoek naar auteursbeelden wordt vaak teruggegrepen op de *posture*-theorie van literatuursocioloog Jérôme Meizoz (Jansen, 2015). De theorie gaat uit van de gedachte van Bourdieu dat actoren in het literaire veld ernaar streven om hun economisch of symbolisch kapitaal te vergroten door een bepaalde positie in het literaire veld te bemachtigen (De Ruijter, 2016). Volgens Meizoz (2007) kan een auteur zo'n positie bereiken, en een eenmaal ingenomen positie proberen te veranderen, door een bepaalde houding (*posture*) aan te nemen. Hij definieert posture als volgt:

La "posture" est la manière singulière d'occuper une "position" dans le champ littéraire. Connaissant celle-ci, on peut décrire comment une "posture" la rejoue ou la déjoue. Qui fait imprimer un ouvrage (un disque, une gravure, etc.) impose une image de soi qui dépasse les coordonnées d'identité du citoyen.

Posture wordt in deze definitie beperkt tot een zelfbeeld (*image de soi*). Door zich te presenteren als auteur en een posture aan te nemen, onderscheidt een auteur zich van de normale burger. Dit kan discursief (via het werk) of non-discursief (via het gedrag) gebeuren (Jansen, 2015).

Aan deze definitie van posture heeft Meizoz later toegevoegd dat een posture niet slechts door de zelfrepresentatie van een auteur ontstaat, maar dat er sprake is van een co-constructie van de auteur en andere actoren in het literaire veld (Dera, 2015). Posture is volgens deze definitie dan een combinatie van de zelfrepresentaties waarmee auteurs invulling geven aan hun positie in het literaire veld en de representaties van auteurs zoals die door critici, collega-auteurs en anderen in het leven worden geroepen (heterorepresentatie; Ham, 2015). De co-constructie van het posture kan leiden tot discrepanties binnen het posture: de auteur zal immers met man en macht zijn posture willen verdedigen terwijl de media misschien een andere positie vaststellen en het gekozen posture van de auteur niet onderschrijven (De Ruijter, 2016). Dit lijkt bij een aantal vrouwelijke auteurs het geval te zijn. Zij zijn het niet eens met hoe de maatschappij vrouwelijke auteurs ziet en lijken zich dus te verzetten tegen hun heterorepresentaties. Een voorbeeld hiervan zien wij in Weijers (2014), waarin zij uitlegt dat zij het niet eens is met hoe haar uitgever haar boek presenteert.

Omdat er verwarring kan ontstaan door het verschillende gebruik van de term posture (als slechts zelfrepresentatie of een combinatie van zelf- en heterorepresentatie) pleiten onderzoekers ervoor om de term te scheiden en zelf- en heterorepresentatie daarmee afzonderlijk te benaderen (Dera, 2015; De Ruijter, 2016). In mijn scriptie en lesmateriaal zal ik dat daarom doen.

2.2. De 'ideale schrijver' en auteursrepresentaties van vrouwen in de Renaissance

Jan van Boendale heeft in *Der leken spiegel* omstreeks 1330 de oudst bekende poëtica in het Nederlands opgeschreven. Hij stelde drie voorwaarden aan het profiel van de ware dichter (Lie, 2001): 1. De dichter moet een degelijke Latijnse scholing hebben genoten, die hem in staat stelt zijn gedachten op een vakkundige manier op schrift te stellen; 2. De dichter moet altijd de waarheid vertellen en 3. De dichter moet een integer karakter hebben omdat hij als leermeester dient voor anderen.

Van Boendale ging in zijn beschrijving van het ideale dichterschap (bewust of onbewust) uit van de mannelijke norm, iets dat later door onderzoekers ook is gedaan, aldus Lie (2001). Veel vrouwen hadden destijds geen kennis van het Latijn omdat zij niet naar de universiteit mochten, waardoor zij al niet aan de eerste voorwaarde voldeden. De tweede voorwaarde vormde voor vrouwen ook een obstakel, aangezien het waarheidsgehalte van een auteur vaak samenhang met het verwijzen naar of raadplegen van betrouwbare Latijnse bronnen (Ibidem, p. 247). De laatste voorwaarde, de morele norm, was alleen voor mannen haalbaar aangezien vrouwen volgens de Bijbel een ingeboren zondige natuur hadden. De rol van leraar was vanwege middeleeuwse opvattingen rondom man-vrouwverhoudingen mannelijk gegenderd. Volgens deze opvattingen was de man gezegend met wijsheid, dapperheid en kracht, en hierom van nature heer en meester over de vrouw. Vrouwen dienden mannen te volgen en een rol als leraar, iets dat een auteur voor zijn lezers is, zou voor vrouwen daarom ongebruikelijk geweest zijn (Ibidem, p. 252).

Verschriftelijking was geen genderneutraal fenomeen: er kwam een spanning tussen geleerde dichters die gebruik konden maken van zowel Latijnse als volkstalige bronnen, als van verhalen uit de orale traditie, en niet-Latijngeschoolde dichters die afhankelijk waren van volkstalige bronnen en informatie uit de mondelinge traditie (Lie, 2001). Het gevolg hiervan was dat er een rangorde werd aangebracht tussen verschillende vormen van de volkstalige literatuur: volkstalige geschriften die zich op mondelinge verhalen beriepen, werden als minderwaardig en leugenachtig gekarakteriseerd, terwijl volkstalige geschriften die teruggingen op Latijnse bronnen het etiket van waarheid en betrouwbaarheid kregen opgeplakt. Vrouwen konden niet in de laatste categorie vallen en pasten daarmee niet in het beeld van de ideale dichter. Zij werden door de maatschappelijke omstandigheden beperkt in hun onderwerpskeuzes bij het schrijven.

Als een vrouw in de Renaissance schrijfster wilde zijn, moest ze aan drie voorwaarden voldoen: aanleg, kennis en vrije tijd (Schenkeveld-van der Dussen e.a., 1997). Aanleg kon bij schrijvende vrouwen nog toegeschreven worden aan God. Vooral van maagden heerste het beeld dat zij dicht bij God stonden en daarom veel door hem geïnspireerd konden worden (Keßler, 2011). De andere twee voorwaarden waren voor schrijfsters moeilijker om aan te voldoen. Een vrouw moest

eigenlijk wel lid zijn van een welgestelde en cultureel-gevormde familie om haar schrijverschap te kunnen ontwikkelen (Schenkeveld-van der Dussen e.a., 1997). Schrijfsters waren vaak ongehuwd of het meest actief in hun ongehuwde periode, aangezien er vanwege huwelijkse verplichtingen weinig tot geen tijd overbleef om zich op schrijven te richten (Ibidem, p. 40).

Toen vrouwen aan het begin van de Renaissance meer gingen deelnemen aan het literaire bedrijf, werd dat door henzelf en door de mannelijke collega's als iets bijzonders ervaren (Schenkeveld-van der Dussen e.a., 1997). Bij niet-religieuze poëzie werd het schrijven van vrouwen op zichzelf niet als problematisch ervaren, zolang het hen maar niet van het huishouden afhield. Dit zien wij terug in de zelfrepresentaties van vrouwelijke auteurs uit die tijd, bijvoorbeeld in het volgende gedicht van Johanna Coomans (*Aan Abraham van der Myle*, 1623):

*Geduerich in mijn hoeft en sinnen mocht behouwen,
Dat is, mijn lieven Man in alles te voldoen
In sorge van het huys; en kinders op te voen.
Doch, soo gelijk de booch niet altijd is gespannen
Soo can des menschen geest niet eeuwich sijn gebannen
(...)
En om den swaren geest somwijlen te verlichten
Heb'ick dan altemet bestaen een werck te dichten,
En is u van dit werck ghekomen inde hant,
Denckt dat het is ghedaen ontrent de wiege-bant.*

We zien in bovenstaand fragment dat Coomans zich bewust is van de maatschappelijke verwachtingen van vrouwen (ze horen voor hun man te zorgen en de kinderen op te voeden, '*Mijn lieven Man in alles te voldoen, in sorge van het huys; en kinders op te voen*'). Zij legt uit dat ze schrijft om haar geest te ontlasten en dat haar schrijverschap om de wieg heen ('*ontrent de wiege-bant*') gebeurt. Coomans presenteert zichzelf hiermee eerst als getrouwde vrouw en moeder en daarna pas als auteur. Dit soort zelfrepresentaties zag men veel bij vrouwen uit de Renaissance (Schenkeveld e.a., 1997). Vrouwelijke auteurs dekten zich volgens Schenkeveld e.a. op deze manier in tegen kritiek (omdat zij zich ervan bewust waren dat hun schrijverschap met bepaalde restricties kwam) en hoopten dat hun werk op deze manier geaccepteerd zou worden.

Als vrouwelijke auteurs zich op het veld van de religieuze literatuur waagden, moest voortdurend uitgelegd worden dat het niet verkeerd en on-Bijbels was dat vrouwen zouden stichten en leren (Schenkeveld e.a., 1997). Vaak verdedigden geestelijke vrouwen zich in hun zelfrepresentaties door zich te profileren als een maagd die omwille van haar lichamelijke status in goed contact stond met God (Keßler, 2011). In heterorepresentaties zien wij ook dat de maagdelijkheid van vrouwelijke auteurs vroeger gebruikt kon worden om een schrijfster extra gezag te bieden. Zo werd Anna Bijns door een Gentse priester gespiegeld aan de heilige maagd Maria, omdat zij beiden het volk zouden behoeden voor de duivel (in Bijns' geval: het protestantse geloof;

Ibidem: p. 83). Door dit soort heterorepresentaties kon Bijns uitgroeien tot een belangrijke katholieke auteur (Lie, 2001).

2.3. Verwachtingen over vrouwelijk schrijverschap

De discussie of vrouwelijk schrijverschap wel samen kon gaan met de verplichtingen van het moederschap en het huwelijk is tot in de twintigste eeuw gevoerd (Streng, 1997). Door een samenspel van theologische en sociaal-maatschappelijke factoren ontstond een ideologie waarin het auteurschap van vrouwen aan bepaalde (geschreven of ongeschreven) regels onderhevig was (Keßler, 2011). Vrouwelijke auteurs moesten passen binnen het plaatje dat de maatschappij over hen had gecreëerd: ze moesten een eigen, vrouwelijke (gevoelige) manier van schrijven ontwikkelen en zich beperken tot de onderwerpen die ontleend waren aan het dagelijkse, huiselijke leven, zodat ze zich aansloten bij hun 'natuurlijke bestemming' (Streng, 1997). Een gevolg van die opvatting was dat zij niet mochten schrijven over de wereld buiten het gezin, een restrictie die niet voor mannelijke auteurs gold. Aan een door een vrouw geschreven roman moesten andere eisen gesteld worden dan aan die van een man (Luttikhuisen, 2014).

Vrouwen boekten in het begin van de twintigste eeuw veel succes met hun romans, maar deze werden door critici om inhoudelijke redenen achtergesteld, aldus Van Zonneveld (2011). Zij vertelt dat romans van vrouwen gelijkgesteld werden aan het realisme van de beweging van de Tachtigers. Doordat romans van vrouwen in het begin van de twintigste eeuw een grote plaats in de realistische stroming innamen, werd het realisme vereenzelvigd met vrouwen. Alle romans van vrouwen werden op één hoop gegooid en door critici als dames- of vrouwenromans bestempeld (Zonneveld, 2011; Koolen, 2018).

Luttikhuisen (2014) stelt dat critici in de negentiende en twintigste eeuw dubbele normen hanteerden rondom vrouwelijk schrijverschap. Enerzijds werd er door hen verwacht dat vrouwen schreven over het gevoels- en gezinsleven, anderzijds verweten zij de schrijfsters beperktheid van hun onderwerpskeuzes. Er werd verlangd dat de vrouwelijke auteur haar gevoeligheid tot uitdrukking liet komen in haar werk, om haar vervolgens sentimentaliteit ten laste te leggen. Een vrouwelijke auteur werd in de eerste plaats gezien als vrouw en daarna pas als auteur; hun literaire producten moesten beantwoorden aan de normen en waarden van vrouwelijkheid (Ibidem, p. 28).

2.4. Het heden: auteursrepresentaties van vrouwelijke auteurs

Uit de vorige paragrafen bleek dat de ontwikkeling van vrouwelijke auteurs onderhevig was aan verwachtingen van de maatschappij. Van vrouwen werd verwacht dat zij over bepaalde

onderwerpen schreven en dat zij zich een bepaalde schrijfstijl eigen maakten. Deze verwachtingen hebben lezers onbewust nog steeds van vrouwelijke auteurs en spelen mee in de heterorepresentaties van vrouwelijke auteurs (Koolen, 2018). Toen schrijfster Niña Weijers ideeën verwerkte in haar roman, merkte zij op dat mannen haar beschuldigden van ‘viva-filosofietjes’ en dat het voor haar lastig was om aan haar gender te ontkomen (Weijers, 2014). Waar veel mensen haar nadrukkelijk als ‘vrouwelijk’ auteur zien, stelt Weijers zichzelf helemaal niet als dusdanig te willen profileren:

‘Vrouwen denken niet met hun tietten, en ze schrijven er als het goed is ook niet mee. De hele genderdiscussie maakt me af en toe moe, omdat fictie nu juist de plek bij uitstek is om de categorieën man/vrouw te laten varen. Wanneer ik schrijf, en wanneer ik lees, ben ik helemaal niet bezig met mijn sekse. Dat mijn vrouwzijn óók bepaalt wat en hoe ik schrijf zal ik niet ontkennen, maar uiteindelijk toch niet meer dan alle andere componenten – nationaliteit, sociale achtergrond, educatie – die mijn identiteit bepalen.’

Waar Coomans en andere historische auteurs zichzelf als vrouw presenteren, neemt Weijers hier in haar zelfrepresentatie duidelijk afstand van. Zij is eerst een auteur en daarna pas een vrouw.

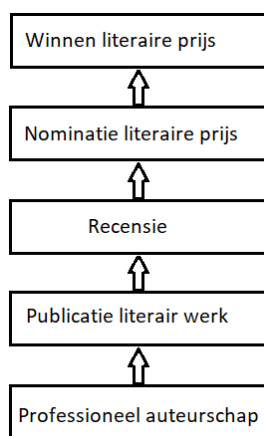
Literaire kwaliteit en gender zouden tegenwoordig niets met elkaar te maken moeten hebben, aangezien vrouwen nu genoeg toegang hebben tot het hoger onderwijs en niet beperkt zijn tot het huishouden of het schrijven over bepaalde onderwerpen. Toch lijkt het erop dat heersende beelden over vrouwelijke auteurs ervoor zorgen dat de literatuur van vrouwen gezien wordt als iets dat los staat van mannenliteratuur en daarom een mindere kwaliteit zou hebben (Koolen, 2018). Volgens Koolen worden teksten die gezien worden als ‘vrouwelijk’ (bijvoorbeeld door een combinatie van een vrouwelijke auteur, vrouwelijk hoofdpersonage en een vrouwelijk leespubliek) gezien als minder literair dan teksten die deze associatie niet oproepen. Zij zegt dat er drie zaken zijn die ervoor zorgen dat een tekst als vrouwelijk gezien wordt: genre, stijl en onderwerp.

Romantische boeken worden gezien als het minst literaire genre en vrouwen schrijven meer romantische boeken dan mannen (Koolen, 2018). Toch blijkt dat er al lang een beeld heerst dat boeken geschreven door vrouwen hetzelfde genre delen en men de boeken daarom kan samenvoegen onder de term ‘vrouwenboeken’. Over de schrijfstijl van vrouwen wordt vaak gezegd dat deze te emotioneel is (Ibidem: p. 120). Daarnaast zouden vrouwenboeken regelmatig gezien worden als te dunne boeken, die daarom onopvallend zijn. Emotionaliteit en eenvoud worden dus gelinkt aan het ‘vrouwenboek’ (Ibidem).

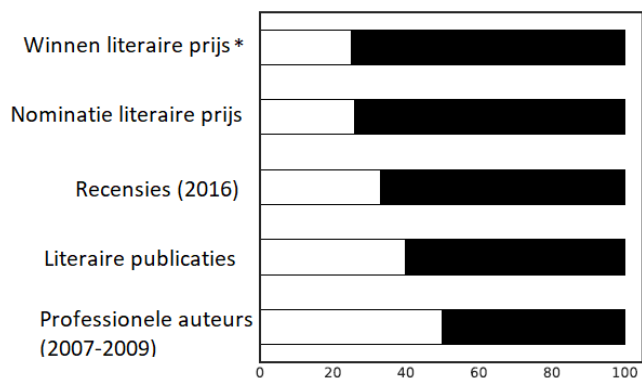
Bepaalde onderwerpen worden gezien als belangrijk en daardoor als meer literair omdat ze gezien worden als mannelijke onderwerpen; andere onderwerpen worden minder gewaardeerd omdat ze gezien worden als vrouwelijk (Koolen, 2018). Zo wordt het onderwerp ‘oorlog’ meer gewaardeerd dan het onderwerp ‘familieleven’. De vrouwelijke ervaring wordt gezien als beperkter dan de mannelijke en daarom als minder interessant. De mannelijke ervaring wordt gezien als een

universele ervaring, de vrouwelijke niet. Dit zorgt ervoor dat boeken van mannen gezien worden als ‘interessant voor iedereen’ en boeken van vrouwen als ‘interessant voor vrouwen’ (Groos, 2011).

Al deze onderliggende stereotypen over vrouwelijke auteurs zorgen er volgens Koolen (2018) voor dat vrouwen niet dezelfde kansen als mannen hebben om literaire successen te behalen. Literair succes wordt in haar proefschrift gevisualiseerd als een ladder, waarbij iedere tree een stap richting literair prestige is (zie figuur 1). De onderste tree van de literaire ladder van prestige is professioneel auteurschap, hier zijn mannen en vrouwen gelijk vertegenwoordigd. De volgende treden zijn ‘publicatie van een literair werk’, ‘behandeling in een literair tijdschrift of krant’, ‘nominatie voor een literaire prijs’ en ‘het winnen van een literaire prijs’. Koolen toont in haar proefschrift aan dat op de ladder sprake is van een afvalrace, waarbij elke stap omhoog op de literaire ladder zich vertaalt naar een lagere vrouwelijke aanwezigheid (zie figuur 2). De discriminatie van vrouwelijke auteurs gebeurt volgens haar in het gehele literaire veld en een groot deel van deze discriminatie gebeurt onbewust, vanwege de beelden over vrouwelijke auteurs.

Figuur 1. Literaire ladder van prestige (vertaald en overgenomen uit: Koolen, 2018)

Figuur 2. Percentage vrouwelijke en mannelijke auteurs in de Nederlands literaire hiërarchie voor de periode 2007-2012, tenzij gespecificeerd. * Hetzelfde percentage geldt voor 2007-2016. (vertaald en overgenomen uit Koolen, 2018)

2.5. Conclusie

Hoe verschilt ons huidige beeld van de ideale schrijver van het beeld uit de Renaissance en hoe passen vrouwen in dat beeld?

Vrouwen hebben altijd moeilijk kunnen voldoen aan het heersende beeld van de ideale schrijver. Al vanaf de opkomst van het schrift is de literaire wereld altijd uitgegaan van een mannelijke norm. In de Renaissance en latere tijden is dat niet verbeterd. Theologische en maatschappelijke factoren zorgden ervoor dat het schrijverschap van vrouwen zich niet op dezelfde wijze kon ontwikkelen als

dat van mannen en dat er bepaalde verwachtingen optraden over het werk van vrouwen. Als gevolg van deze omstandigheden schreven vrouwen vaak over bepaalde onderwerpen, zoals het gezinsleven. Wij zien bij vrouwelijke auteurs uit het verleden dat zij zich bewust waren van de restricties van hun schrijverschap en hier door middel van hun zelfrepresentatie op inspeelden. Positieve heterorepresentaties konden ervoor zorgen dat zij alsnog een kans maakten in het literaire veld.

Waar vrouwelijke auteurs in de Renaissance vaak beperkt werden door een gebrek aan vrije tijd en kennis, zou dit voor de huidige generatie vrouwelijke auteurs niet mogen opgaan. Toch blijkt dat vrouwen nog steeds niet in het beeld van 'de ideale schrijver' passen. Boeken van vrouwelijke auteurs worden nog steeds gezien als iets apart, terwijl veel vrouwelijke auteurs zichzelf niet langer als 'apart' profileren.

Vrouwen passen momenteel niet in ons beeld van de ideale schrijver, omdat er beelden heersen dat vrouwen over bepaalde onderwerpen schrijven, een emotionele schrijfstijl hebben en te onopvallende (lees: korte) boeken schrijven. Wanneer lezers een boek als vrouwelijk percipiëren, beoordelen ze de literaire kwaliteit van het werk lager.

3. Didactiek

3.1. Onderzoekend leren: LitLab

Tot nu toe ontbreekt aandacht voor de ontwikkeling van vakspecifieke onderzoeksvaardigheden bij het schoolvak Nederlands; onderzoeksvaardigheden zijn niet terug te vinden in de exameneisen van het domein 'Literatuur' (Witte e.a., 2017; SLO, 2012). Volgens Deijl e.a. (in voorbereiding), de onderzoekers achter het digitale laboratorium LitLab, is het belangrijk dat leerlingen onderzoek doen naar Nederlandse literatuur, omdat een onderzoekende houding ten opzichte van de literaire traditie en het in aanraking komen met meerdere perspectieven uit de literatuur ervoor zorgen dat leerlingen de huidige samenleving beter begrijpen.

Het trainen van onderzoeksvaardigheden bij leerlingen wordt in LitLab gedaan middels een didactiek van 'onderzoekend leren': een actieve, zelfregulerende, constructivistische manier van leren, waarbij de leerling zelf de regie neemt. LitLab is vormgegeven als een onderzoekscyclus die bestaat uit vijf stappen: de voorbereiding, de instrumenten, het experiment, de lakmoesproef en het vrije experiment. In de beginstappen wordt de leerling veel hulp aangeboden, vaak in de vorm van theorie en hanteerbare begrippen. Gedurende de proef krijgt de leerling echter steeds meer vrijheid waardoor zij complexere onderzoeksactiviteiten kunnen uitvoeren. Hierin volgt LitLab dus het model van '*cognitive apprenticeship*': leerlingen observeren de leermeester- in dit geval niet een docent, maar LitLab - en worden eerst veel gestuurd maar krijgen hierna de ruimte om een proces van wetenschappelijk redeneren te doen plaatsvinden (Deijl e.a., in voorbereiding).

3.2. De spanning tussen heden en verleden

Om onderzoek te leren doen, zouden leerlingen volgens Deijl e.a. (in voorbereiding) zich het literaire equivalent van 'historiserend denken' eigen moeten maken. Zij omschrijven dit als 'het vermogen om de complexiteit van het verleden te onderkennen, en dat verleden én dus ook het heden met behulp van interpretatievaardigheden beter te begrijpen'. Een onderzoekende lezer is volgens Deijl e.a. iemand die literatuur benadert als een complex en meerduidig construct dat interpretatie behoeft. Leerlingen moeten als lezer leren om kritische vragen aan literatuur te stellen.

Als we leerlingen onderzoeksvaardigheden willen laten opdoen bij het bestuderen van historische literatuur en we hierbij kijken naar hoe dit nu georganiseerd wordt bij historisch literatuuronderwijs blijkt het dat er twee manieren zijn om historische teksten bij literatuuronderwijs te benaderen, namelijk historisering en actualisering (Van Assche, 1988). Historisering gaat uit van het fundamentele verschil tussen onze ervaring en het wereldbeeld van de historische tekst. De leerling wordt bewust naar het verleden geleid om het contrast met het heden te laten aanvoelen en hem vertrouwd te maken met de toen heersende functies en maatschappelijke context van een

andere literatuur en cultuur. In deze benadering heerst de gedachte dat het literaire werk ideeën en meningen bevat die typerend zijn voor de werkelijkheid in die tijd. Onder actualisering verstaat Van Assche het transponeren van de historische tekst naar de actuele wereld van de leerling. Het verleden wordt dan naar de leerling gebracht met als veronderstelling dat dit de toe-eigening van de stof zou vergemakkelijken en de interesse zou vergroten bij de leerling.

Een te grote nadruk op historisering óf actualisering is onwenselijk. Volgens Van Assche (1988) zorgt een te sterke focus op actualisering ervoor dat een echte reflectie op het verleden onmogelijk is. Vaak wordt een historische tekst door overmatige actualisering zo versimpeld gebracht dat het historische bewustzijn in verdrinking kan raken. Een te sterke focus op historisering daarentegen kan ervoor zorgen dat de stof te ver van de leerling af komt te staan, het onderwijs te analytisch wordt en de leerling als gevolg hiervan passief wordt (Visser, 2014). Van Assche pleit dan ook voor een gulden middenweg die zorgt voor een logische wisselwerking: door te historiseren krijgt de leerling het historische besef dat de tekst een afspiegeling is van opvattingen in een bepaalde tijd en door te actualiseren krijgt de leerling een beter begrip van het heden (Willemsen, 2017).

Maar hoe vindt een docent die gulden middenweg tussen heden en verleden? Hoe zorg je er als docent voor dat je precies de juiste mix van heden en verleden hebt om bij leerlingen een onderzoekende en complexe denkhouding te ontwikkelen? Om antwoord te vinden op deze vraag ga ik te rade bij het schoolvak geschiedenis, waar al meer is nagedacht over dit spanningsveld.

3.3. Historiserend denken en historische vergelijkingen

Bij het vak geschiedenis zien wij dat er drie profielen zijn van geschiedenisleraren: de verledengerichte leraar, de hedengerichte leraar en de postmodern geïnspireerde leraar (Schampaert e.a., 2011). De drie typen leraren hebben volgens Schampaert e.a. andere hoofddoelen met het geschiedenisonderwijs. De verledengerichte leraar wil bij leerlingen voornamelijk het vermogen ontwikkelen om het verleden in zijn historiciteit te bestuderen en zich daartoe te onthechten van de eigen tijd. De hedengerichte leraar heeft als belangrijkste doel dat leerlingen de eigentijdse maatschappij beter begrijpen. Het laatste type, de postmodern geïnspireerde leraar, wil vooral het heden gebruiken om aan te tonen hoe de eigentijdse samenleving met het verleden omgaat en er betekenis aan geeft. Volgens Schampaert e.a. zien de meeste startende geschiedenisdocenten zich als het hedengerichte type.

Al deze soorten geschiedenisdocenten met hun verschillende invalshoeken hebben als overkoepelend doel dat zij historisch besef moeten ontwikkelen bij hun leerlingen. Volgens Wilschut (2002) ontstaat historisch besef niet vanzelf, maar moet het geschoold worden. Als docent moet je leerlingen leren nuance te zoeken en een situatie vanuit meerdere perspectieven laten analyseren.

Wilschut noemt geschoold historisch besef ook wel 'historisch denken en redeneren'.

Van Boxtel (2009) omschrijft historisch denken en redeneren als een activiteit waarin de leerling informatie over het verleden organiseert teneinde historische verschijnselen te beschrijven, te vergelijken en/of te verklaren en waarbij zij historische vragen stellen, contextualiseren, gebruikmaken van historische begrippen en structuurbegrippen en beweringen ondersteunen met argumenten die gebaseerd zijn op bewijs uit bronnen. Al deze componenten staan in wisselwerking met elkaar en zorgen ervoor dat een leerling een onderzoekende houding ontwikkelt bij geschiedenis.

Verschillende aspecten van historisch denken en redeneren zijn volgens Wilschut (2002) van maatschappelijk nut. Hij noemt onder andere dat historisch denken en redeneren ervoor zorgt dat hedendaagse verschijnselen verklaard kunnen worden door inzichten die leerlingen opdoen vanuit de bestudering van het verleden. Een belangrijk element van historisch denken en redeneren is volgens Wilschut dat docenten leerlingen moeten waarschuwen voor het maken van snelle generalisaties, zeker bij het maken van historische vergelijkingen.

In de LitLabproef zal de didactiek van historische vergelijkingen toegepast worden. Het maken van deze historische vergelijkingen zorgt er volgens Van Boxtel (2009) voor dat heden, verleden en toekomst verbonden raken. Het ondersteunt een besef van tijd en het besef dat allerlei zaken om ons heen een geschiedenis hebben en vroeger anders waren, maar soms ook hetzelfde. Historische vergelijkingen zijn hiermee een didactisch middel dat ervoor zorgt dat een leerling analytischer een bepaald fenomeen kan bestuderen. Een historische vergelijking is niet altijd zinvol: systematisch parallellen trekken tussen heden en verleden kan een vertekend beeld opleveren van het verleden (Schampaert e.a., 2011). Een docent moet bij het gebruik van historische vergelijkingen er dus over nadenken hoe deze vergelijking zinvol vormgegeven wordt.

De wetenschappelijke literatuur levert nog weinig concrete inzichten op over hoe ik verleden en heden op de juiste wijze kan balanceren in de LitLabproef. Zo heb ik nog niet goed voor ogen hoe ik een historische vergelijking zinvol maak. Om een duidelijker beeld te krijgen van hoe historische vergelijkingen ingezet kunnen worden om leerlingen een onderzoekende houding te laten ontwikkelen, heb ik daarom besloten drie geschiedenisdocenten te interviewen. De resultaten van de interviews worden besproken in de volgende paragraaf.

3.4. Resultaten van de interviews met geschiedenisdocenten

De docenttypes van Schampaert e.a. (2011) kwamen deels bij alle respondenten terug (zie bijlage C). F en J gaven aan vooral het hedengerichte type te zijn, maar P noemde zich meer het post-

modernerichte type met een verledengericht verleden. De docenten vertelden allen dat zij historische vergelijkingen veelvuldig inzetten in hun lessen. Zij deden dit vooral om bij leerlingen begrip te kweken:

'Bepaalde situaties uit het heden kun je pas begrijpen als je teruggaat naar het verleden. Het heden heeft met het verleden te maken.' – F

'Door analogieën begrijpen leerlingen het verleden beter. Hiernaast begrijpen leerlingen zichzelf ook beter.' – P

'Ik gebruik historische vergelijkingen vooral om duidelijk te maken dat dingen in het verleden heel anders waren, om dingen te verduidelijken.' – J

Bij het maken van een historische vergelijking kon volgens de docenten zowel het heden als het verleden als startpunt benut worden. Wel ging er een voorkeur uit naar het heden. Zo zei F: *'Leerlingen moeten een interesse vanuit het heden krijgen, een vraag. Dan pas kun je naar het verleden.'*

Bij het maken van historische vergelijkingen was het volgens de docenten onvermijdelijk dat het verleden soms versimpeld raakt. Volgens F is het belangrijk dat een docent bij het maken van historische vergelijkingen zo veel mogelijk intact laat. Hij merkte echter op dat niet alles overgebracht kon worden. P stelde dat vergelijkingen niet een-op-een gelegd moeten worden, maar dat het maken van vergelijkingen toch altijd zinvol was. Hij vond dat het maken van historische vergelijkingen per definitie bijdroeg aan een beter begrip van verleden en heden. J vertelde dat zij oversimplificatie van het verleden in haar lessen tegengaat door een zo genuanceerd mogelijk beeld te schetsen, waarin de focus niet te veel uitgaat naar alleen overeenkomsten of verschillen: *'Dat leerlingen zeggen dat er zowel dingen hetzelfde zijn als verschillend. Dat je bij beide tijden de eigenheid kan zien.'*

Hoe help je leerlingen bij het maken van een historische vergelijking? Volgens J zijn leerlingen niet geneigd om naar details of nuances te kijken: *'Bij het maken van een historische vergelijking moet je ze dus heel gericht sturende vragen stellen om ze tot een bepaalde conclusie te laten komen. Je moet heel nauwkeurig een bron bevragen en ze op die manier helpen om te zien wat er aan de hand is en verschillende kanten te bekijken.'* F probeert leerlingen zelf vergelijkingen te laten maken door hen voorbeelden te geven: *'Ik ga niet zeggen dat iets hetzelfde is of heel anders, maar ik probeer, door voorbeelden aan te dragen, ervoor te zorgen dat leerlingen zelf in de gaten krijgen: 'O, wat er toen gebeurde, dat lijkt heel erg op wat er nu gebeurt.'* P stelde dat er bepaalde vragen zijn die altijd aan de orde moeten komen wanneer leerlingen historische vergelijkingen maken: *'Waar zitten*

de overeenkomsten? Waar zitten de verschillen? Hoe reëel is de vergelijking?'

3.5. Conclusies voor LitLabproef

Hoe ziet een zinvolle historische vergelijking waardoor leerlingen vrouwelijk schrijverschap gaan analyseren eruit?

Uit de literatuur en de docenteninterviews ben ik tot vijf ontwerpeisen gekomen voor het ontwerpen van de historische vergelijkingen in de LitLabproef:

1. De historische vergelijking van vrouwelijk schrijverschap kan het beste beginnen vanuit het heden.
2. Ik zal in de LitLabproef de leerling veel sturende vragen moeten stellen.
3. Ik zal in de LitLabproef de bronnen nauwkeurig moeten bevragen.
4. In de LitLabproef moet ik leerlingen zoveel mogelijk laten proberen de nuance op te zoeken, en ze niet te veel laten focussen op slechts overeenkomsten of verschillen.
5. Ik zal bij het ontwerpen van de LitLabproef zoveel mogelijk pogen te zoeken naar een gulden middenweg tussen heden en verleden.

De eerste drie ontwerpeisen komen voort uit de docenteninterviews. Ontwerpeisen 4 en 5 komen voort uit zowel de docenteninterviews als uit het literatuuronderzoek.

4. Verantwoording LitLabproef

4.1. Verantwoording leerdoelen

Voor de LitLabproef heb ik de volgende leerdoelen opgesteld:

1. De leerling weet met welke problemen vrouwelijke auteurs tegenwoordig te maken hebben.
2. De leerling weet met welke problemen vrouwelijke auteurs vroeger te maken hadden.
3. De leerling kan vrouwelijke auteurs uit verleden en heden met elkaar vergelijken op het gebied van auteursbeelden.
4. De leerling kent de begrippen *zelfrepresentatie*, *heterorepresentatie* en *auteursrepresentatie*.
5. De leerling kan bij het bestuderen van een stuk tekst van een auteur de begrippen *zelfrepresentatie* en *heterorepresentatie* gebruiken om een auteursbeeld te analyseren.
6. De leerling kan beargumenteren waarom vrouwelijke auteurs wel of niet een aparte behandeling zouden moeten krijgen in het huidige literaire veld.

Om vrouwelijk schrijverschap te kunnen analyseren, zullen leerlingen erachter moeten komen met welke problemen vrouwelijke auteurs vroeger en tegenwoordig te maken hebben. Immers, als leerlingen niet ervan bewust raken dat vrouwelijke auteurs anders gewaardeerd worden dan mannelijke, is er voor hen geen reden om vrouwelijk schrijverschap als een apart verschijnsel te bestuderen. Om deze redenen heb ik leerdoelen 1 en 2 opgesteld. De informatie die leerlingen over de problemen van vrouwelijke auteurs krijgen, is gebaseerd op mijn literatuuronderzoek in hoofdstuk 2.

Uit hoofdstuk 2 bleek dat auteurs onderzocht kunnen worden aan de hand van hun auteursbeelden. Zo kwam uit literatuuronderzoek voort dat het (gebrek aan) succes van vrouwelijke auteurs te wijten is aan heterorepresentaties. Ook is er een ontwikkeling te bemerken in hoe vrouwelijke auteurs zich door de tijd heen zelf hebben gepresenteerd. Op basis hiervan bedacht ik leerdoel 3.

Als leerlingen een vergelijking moeten maken door auteursrepresentaties te analyseren, is het nodig dat zij belangrijke begrippen die daarbij horen, begrijpen en kunnen toepassen. Hierom heb ik leerdoelen 4 en 5 opgesteld.

Uiteindelijk wil ik dat leerlingen kritisch kunnen nadenken over de positie van vrouwelijke auteurs in het huidige literaire veld. LitLab gaat ervan uit dat leerlingen een onderzoekende houding aanleren door na te denken over complexe vragen met meerduidige antwoorden. Op basis hiervan ben ik tot leerdoel 6 gekomen. Ik heb besloten leerlingen te laten nadenken over het vraagstuk: 'Moeten vrouwelijke auteurs apart beoordeeld worden van mannen?' Om dit voor hen concreet te maken, zal ik deze vraag koppelen aan de discussie van aparte literaire prijzen. Ik hoop dat dit

leerdoel zorgt voor een extra denkstap bij leerlingen, waardoor zij een dieper begrip krijgen van vrouwelijk schrijverschap.

4.2. Verantwoording per stap

In de volgende paragrafen verantwoord ik per stap mijn didactische keuzes bij het ontwerpen van de LitLabproef. Ik heb de LitLabproef ontworpen volgens het didactisch format van LitLab. Dit houdt in dat leerlingen steun krijgen die ervoor zorgt dat zij uiteindelijk zelfstandig na kunnen denken over een ongestructureerd probleem. Aan het begin van de LitLabproef wordt de leerling erg veel gestuurd, maar deze sturing neemt per stap af. Mijn verantwoording richt zich vooral op hoe ik de historische vergelijkingen heb aangebracht in de stappen, volgens de ontwerpeisen uit 3.5.

4.2.1. Stap 1

De LitLabproef wordt in stap 1 geopend met recente bevindingen van de Lezeres des Vaderlands. Deze keuze heb ik gemaakt op basis van ontwerpeis 1.

In de eerste opdracht staan sturende vragen die de leerling door het interview heen helpen, een keuze die voortvloeit uit ontwerpeis 2. De opdrachten uit stap 1 hebben ook als doel om interesse aan te wakkeren bij de leerling. Hopelijk zorgt deze interesse er voor dat leerlingen geïnteresseerd raken in het onderwerp van de proef.

In stap 1 wordt veel achtergrondinformatie gegeven, zoals bij het didactisch format van LitLab gebruikelijk is vanuit de *cognitive apprenticeship*-gedachte (Deijl e.a., in voorbereiding).

4.2.2. Stap 2

Ook in stap 2 wordt veel achtergrondinformatie gegeven. Hier wordt de leerling theoretische handvatten aangeboden, geheel volgens het stramien van LitLab (Deijl e.a., in voorbereiding). Leerlingen moeten later in de proef auteursrepresentaties kunnen analyseren en in de tekst wordt daarom een zelfrepresentatie-analyse van Coomans uitgewerkt. Door een fragment van Coomans te gebruiken, krijgt de leerling alvast ervaring met het lezen van een historische tekst. Dit zorgt er hopelijk voor dat de refreinen van Bijns in stap 3 makkelijker geanalyseerd kunnen worden.

Bij de opdracht van Weijers worden sturende en nauwkeurige vragen gesteld, zodat leerlingen de bron goed bestuderen (ontwerpeis 3). In vraag vier treedt de eerste historische vergelijking op: de leerling moet hier de boekpresentatie van Weijers vergelijken met een zelfrepresentatie van Coomans en beantwoorden of Coomans het eens zou zijn met de manier waarop Weijers als vrouw wordt gepresenteerd. Deze vraag nodigt de leerling uit om na te denken

over zowel de overeenkomsten als de verschillen tussen de schrijfsters en sluit daarom aan bij ontwerpeis 4. Ik vind dat in deze stap de gulden middenweg tussen heden en verleden is gevonden door auteursrepresentaties van zowel Coomans als Weijers te analyseren en vergelijken (ontwerpeis 5).

4.2.3. Stap 3

In stap 3 gaan leerlingen aan de slag met historische teksten van Anna Bijns (de huwelijksrefreinen 'Weeldig wijf zonder man' en 'Weeldig man zonder wijf'). Leerlingen maken duo's waarbinnen ieder een van de twee refrainen leest. Hierna bespreken zij samen de refrainen. Deze didactiek is een kleine variant van de expertmethode: iedere leerling is expert van een eigen refrein en geeft een ander uitleg (Ebbens en Ettehoven, 2013).

De vragen in deze stap vragen allemaal om een nauwkeurige bestudering van de refrainen. Vooral het spottende karakter van de refrainen zorgt ervoor dat leerlingen goed moeten nadenken over Bijns' intenties bij het schrijven de teksten. Leerlingen moeten in de laatste vraag ook nadenken over waarom Bijns als Renaissancevrouw succesvol kon zijn. Hopelijk zorgt dit er in een latere stap voor dat zij een breder begrip hebben rondom vrouwelijk schrijverschap.

4.2.4. Stap 4

In stap 4 analyseren de leerlingen weer in duo's twee teksten. Deze keer zijn het twee teksten van Sylvia Witteman, die ook over het huwelijk gaan. Leerlingen moeten de teksten vergelijken met die van Bijns en maken zo historische vergelijkingen. In deze vergelijkingen is zowel ruimte voor overeenkomsten (kritiek op mannen/vrouwen binnen de teksten) als verschillen (het beeld dat de schrijfsters van zichzelf schetsen met deze teksten, het type rollen dat aan de vrouwen in de teksten wordt toegeschreven), dit vloeit voort uit ontwerpeis 4. Er wordt op deze manier geprobeerd om de leerlingen op genuanceerde wijze de vergelijkingen tussen Bijns en Witteman te laten maken.

4.2.5. Stap 5

In stap 5 gaan leerlingen nadenken over het bestaan van aparte prijzen voor vrouwelijke auteurs, in dit geval de Anna Bijns prijs. Zij moeten nadenken over wat voor beelden er ontstaan over vrouwelijke auteurs door dit soort prijzen. De vraag nodigt leerlingen weer uit om aandachtig bronnen te bestuderen en al hun kennis van de ontwikkeling van vrouwelijk schrijverschap op te halen. De opdracht zet de leerling aan tot kritisch denken en een onderzoekende houding en past daarom goed bij het format van LitLab.

4.2.6. Concluderende opmerkingen

Ik verwacht dat de historische vergelijkingen in de proef zinvol zijn. Leerlingen worden goed begeleid in de proef door het format van LitLab. Er staan veel sturende vragen in die de leerlingen op weg helpen en bronnen worden nauwkeurig bevraagd. In de proef is gepoogd om zoveel mogelijk een evenwicht tussen heden en verleden te bewerkstelligen en leerlingen niet alleen te laten focussen op slechts overeenkomsten of verschillen.

Het materiaal van de LitLabproef is te vinden in bijlage A.

5. Resultaten evaluatieonderzoek

5.1. Algemene observaties

De LitLablesen verliepen over het algemeen soepel, maar leerlingen werkten vanwege de hitte van de computerlokalen en de stress van de naderende toetsweek niet altijd taakgericht. Leerlingen hadden weinig hulp nodig bij het maken van de LitLabproef.

5.2. Resultaten van leerlingenenquête

De resultaten per stelling zijn terug te vinden in tabellen 7 en 10. De enquête is in 4v ingevuld door 17 leerlingen, in 5v door 24 (zie tabel 4).

Tabel 4: Participanten van enquête

	4v	5v
Jongens	8	14
Meisjes	9	10
Totaal	17	24

5.2.1. Resultaten 4v

In de enquête werden de volgende stellingen door 4v vaker beantwoord met 'sterk oneens' of 'oneens' dan met 'mee eens' of 'sterk mee eens': 4, 8, 12, 14, 19 (zie tabel 7 op pagina 28).

- 4. Er was tijd genoeg om de opdrachten van de LitLabproef goed te kunnen uitvoeren.*
- 8. Ik vond het leuk om een refrein van Anna Bijns te analyseren aan de hand van de begrippen.*
- 12. Ik vond het leuk om historisch Nederlands te lezen.*
- 14. De refreinen moeten in historisch Nederlands geschreven blijven, maar moeten ingekort worden.*
- 19. Ik vond de opdrachten over de Anna Bijns prijs leuk.*

Voor de overige 22 stellingen ging op dat er vaker 'mee eens' en 'sterk mee eens' werd geantwoord dan 'mee oneens' of 'sterk mee oneens'. De algemene waardering van de LitLabproef was positief. Er is bij de stellingen wel veel verschil in hoe gespreid of eenduidig de gegeven antwoorden waren.

Voor de stellingen 4, 6, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 26 en 27 ging op dat zowel de eens- als de oneens-kant geen tweederde meerderheid (12 van de 17 leerlingen) had. Resultaten op basis van deze stellingen moeten met daarom de nodige voorzichtigheid betracht worden.

Leerlingen uit 4v waren vooral ontevreden over stap 3 (zie tabel 7), hoewel de antwoorden hier erg gespreid waren. Een kleine meerderheid raadde aan om de historische tekst van Anna Bijns te vertalen. Leerlingen vonden de Bijnsopdracht niet leuk, maar wel leerzaam. Ondanks het advies de teksten te vertalen, vond een kleine meerderheid het lezen van de refreinen goed te doen (stelling 11). De andere opdrachten werden door de 4v-leerlingen ook eenduidig niet leuk gevonden.

Stellingen die ingingen op het gebruik van historische vergelijkingen (10, 17, 18, 22, 23)

werden allen eenduidig positief beoordeeld (zie tabel 7). De 4v-leerlingen gaven aan dat zij wisten hoe zij de begrippen in de LitLabproef moesten toepassen om vrouwelijk schrijverschap te analyseren en 11 van de 17 vertelden het eens te zijn met de stelling *'Ik weet nu hoe ik vrouwelijk schrijverschap kan analyseren.'*

In tabel 5 is aangegeven welke opdrachten door de 4v-leerlingen als het meest of minst interessant beoordeeld werden. Dit werd bevraagd in de open vragen 28 en 29. Niet alle leerlingen hebben deze open vragen ingevuld. Uit tabel 5 blijkt dat leerlingen die de open vragen invulden de opdrachten bij Sylvia Witteman (stap 4) het meest interessant vonden en de opdrachten bij Anna Bijns (stap 3) het minst interessant.

In tabel 6 zijn de verbetertips samengevat. Er zijn 14 verbetertips genoemd. Vijf van deze verbetertips gingen in op de interactiviteit van de LitLabproef. De leerlingen vertelden meer afwisseling te willen zien tussen het soort opdrachten.

Tabel 5: Antwoorden op vraag 28 (ingevuld door 11 leerlingen) en 29 (ingevuld door 9 leerlingen), 4v.

	Meest interessant	Minst interessant
Opdrachten stap 1	1	0
Opdrachten stap 2	0	1
Historische opdracht Anna Bijns (stap 3)	0	7
Sylvia Witteman (stap 4)	7	1
Anna Bijns prijs (stap 5)	3	0
Totaal	11 leerlingen	9 leerlingen

Tabel 6: Verbetertips (vraag 30), 4v.

	Aantal keer genoemd
Interactievere opdrachten / meer afwisseling	5
Historische tekst Anna Bijns inkorten	2
Opdrachten inkorten	3
Minder teksten lezen	2
Minder schrijven in opdrachten	2

Tabel 7: Uitslagen enquête 4v-klas (17 leerlingen)

Stelling	Sterk mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Sterk mee eens
1. In de LitLabproef was duidelijk wat ik moest doen.	0	2	10	5
2. In de LitLabproef was duidelijk hoe ik te werk moest gaan.	1	0	14	2
3. De opdrachten van de LitLabproef waren duidelijk genoeg om er zelfstandig (alleen of als duo) mee aan de slag te gaan.	0	1	9	7
4. Er was tijd genoeg om de opdrachten van de LitLabproef goed te kunnen uitvoeren.	2	8	6	1
5. Ik vond de LitLabproef mooi vormgegeven.	0	5	8	4
6. De begrippen die aan bod kwamen in de LitLabproef (auteursrepresentatie en literaire kwaliteit) vond ik leerzaam om te leren.	1	6	9	1
7. Het was duidelijk hoe ik de begrippen moest toepassen om meer te weten te komen over vrouwelijk schrijverschap.	0	5	9	3
8. Ik vond het leuk om een refrein van Anna Bijns te analyseren aan de hand van de begrippen.	3	9	4	1
9. Ik vond het leerzaam om een refrein van Anna Bijns te analyseren aan de hand van de begrippen.	1	7	8	1
10. Door terug te kijken naar vrouwelijke schrijvers in het verleden (Johanna Coomans, Anna Bijns) kreeg ik een completer beeld over vrouwelijk schrijverschap.	2	0	11	4
11. Ik vond het goed te doen om (met een woordenlijst) Bijns' refreinen te lezen in het historisch Nederlands.	0	8	8	1
12. Ik vond het leuk om historisch Nederlands te lezen.	3	8	5	1
13. De refreinen moeten volledig vertaald worden, zodat leerlingen geen historisch Nederlands hoeven te lezen.	1	5	8	3
14. De refreinen moeten in historisch Nederlands geschreven blijven, maar moeten ingekort worden.	2	7	7	1
15. Ik vond de opdrachten met Sylvia Witteman leuk.	4	4	5	4
16. Ik vond de opdrachten met Sylvia Witteman leerzaam.	3	4	8	2
17. Ik vond dat de opdrachten met Sylvia Witteman goed aansloten op die van Anna Bijns.	0	1	12	4
18. Door Sylvia Witteman te vergelijken met Anna Bijns kreeg ik een completer beeld over vrouwelijk schrijverschap.	0	3	12	2
19. Ik vond de opdrachten over de Anna Bijns prijs leuk.	10	1	6	0
20. Ik vond de opdrachten over de Anna Bijns prijs leerzaam.	3	1	13	0
21. De opdrachten uit de LitLabproef vormden een logisch geheel.	0	1	5	11
22. Het vergelijken van vrouwelijke schrijvers uit het verleden met die uit het heden vond ik leuk.	2	2	12	1
23. Het vergelijken van vrouwelijke schrijvers uit het verleden met die uit het heden vond ik leerzaam.	1	0	13	3
24. Door de LitLabproef heb ik nieuwe/andere dingen geleerd.	1	2	9	5
25. Door de LitLabproef ben ik meer over vrouwelijk schrijverschap te weten gekomen.	1	1	11	4
26. Ik weet nu hoe ik vrouwelijk schrijverschap kan analyseren.	0	6	11	0
27. Ik vond het leuk om aan de LitLabproef te werken.	3	5	9	0

5.2.2. Resultaten 5v

In de enquête werden de volgende stellingen door 5v vaker beantwoord met ‘sterk oneens’ of ‘oneens’ dan met ‘mee eens’ of ‘sterk mee eens’:

- 4. *Er was tijd genoeg om de opdrachten van de LitLabproef goed te kunnen uitvoeren.*
- 8. *Ik vond het leuk om een refrein van Anna Bijns te analyseren aan de hand van de begrippen.*
- 12. *Ik vond het leuk om historisch Nederlands te lezen.*
- 13. *De refreinen moeten volledig vertaald worden, zodat leerlingen geen historisch Nederlands hoeven te lezen.*
- 19. *Ik vond de opdrachten over de Anna Bijns prijs leuk.*
- 27. *Ik vond het leuk om aan de LitLabproef te werken.*

De helft van de 5v-leerlingen gaf aan dat ze nog steeds niet wisten hoe ze vrouwelijk schrijverschap konden analyseren (stelling 26, zie tabel 10 op pagina 31). Voor de overige 20 stellingen ging op dat er vaker ‘mee eens’ en ‘sterk mee eens’ werd geantwoord dan ‘mee oneens’ of ‘sterk mee oneens’. De algemene waardering van de LitLabproef was positief. Er is bij de stellingen veel verschil in hoe gespreid of eenduidig de gegeven antwoorden waren. Voor de stellingen 4, 6, 9, 12, 13, 14, 15, 22, 26 en 27 ging op dat zowel de eens- als de oneens-kant geen tweederde meerderheid (16 van de 24 leerlingen) had. Resultaten op basis van deze stellingen moeten met daarom de nodige voorzichtigheid betracht worden.

De 5v-leerlingen vonden de Anna Bijns-opdracht goed te doen, maar een kleine meerderheid gaf toch aan iets te zien in het inkorten van de refreinen (zie tabel 10). Ondanks dat leerlingen de Anna Bijnsopdracht interessant vonden, gaven ze bij de stellingen aan dat ze het niet leuk vonden om het refrein te analyseren. De andere opdrachten werden ook eenduidig niet leuk gevonden.

Stellingen die ingingen op het gebruik van historische vergelijkingen (10, 17, 18, 22, 23) werden net als bij de 4v-leerlingen allen positief beoordeeld, hoewel stelling 22 niet eenduidig positief werd beoordeeld (zie tabel 10). 18 van de 24 leerlingen gaven aan dat zij wisten hoe zij de begrippen in de LitLabproef moesten toepassen om vrouwelijk schrijverschap te analyseren (stelling 7). Toch gaf uiteindelijk slechts de helft aan het eens te zijn met de stelling *‘Ik weet nu hoe ik vrouwelijk schrijverschap kan analyseren.’*

In tabel 8 is aangegeven welke opdrachten door de 5v-leerlingen als het meest of minst interessant beoordeeld werden. Dit werd bevraagd in de open vragen 28 en 29. Niet alle leerlingen hebben deze open vragen ingevuld. Waar leerlingen uit 4v aangaven de opdracht van Anna Bijns het minst interessant te vinden, vond het merendeel van de 5v-klas de historische opdracht van Anna Bijns juist het meest interessant (zie tabel 8). De opdrachten bij de Anna Bijns prijs werden als het minst interessant beoordeeld.

In tabel 9 zijn de verbetertips samengevat. Er zijn 14 verbetertips genoemd. De verbetertips die het meest genoemd werden waren ‘meer tijd’ en ‘opdrachten inkorten’.

Tabel 8: Antwoorden op vraag 28 (ingevuld door 17 leerlingen) en 29 (ingevuld door 12 leerlingen).

	Meest interessant	Minst interessant
Opdrachten stap 1		4
Opdrachten stap 2	1	2
Historische opdracht Anna Bijns (stap 3)	14	2
Sylvia Witteman (stap 4)	2	
Anna Bijns prijs (stap 5)		6
Totaal	17	12

Tabel 9: Verbetertips (vraag 30), 5v.

	Aantal keer genoemd
Meer tijd	3
Duidelijker	1
Opdrachten inkorten	3
Meer begeleiding	1
Minder teksten lezen	2
Teksten van proef zelf inkorten	1
Andere opdrachten dan schriftelijk vragen beantwoorden	1
Meer aansluiting op de doelgroep	2

Tabel 10. Uitslagen enquête 5v-klas (24 leerlingen)

Stelling	Sterk mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Sterk mee eens
1. In de LitLabproef was duidelijk wat ik moest doen.	0	1	19	4
2. In de LitLabproef was duidelijk hoe ik te werk moest gaan.	0	1	20	3
3. De opdrachten van de LitLabproef waren duidelijk genoeg om er zelfstandig (alleen of als duo) mee aan de slag te gaan.	0	2	19	3
4. Er was tijd genoeg om de opdrachten van de LitLabproef goed te kunnen uitvoeren.	3	11	7	3
5. Ik vond de LitLabproef mooi vormgegeven.	0	3	15	6
6. De begrippen die aan bod kwamen in de LitLabproef (auteursrepresentatie en literaire kwaliteit) vond ik leerzaam om te leren.	1	8	14	1
7. Het was duidelijk hoe ik de begrippen moest toepassen om meer te weten te komen over vrouwelijk schrijverschap.	1	5	17	1
8. Ik vond het leuk om een refrein van Anna Bijns te analyseren aan de hand van de begrippen.	2	14	5	3
9. Ik vond het leerzaam om een refrein van Anna Bijns te analyseren aan de hand van de begrippen.	1	9	14	0
10. Door terug te kijken naar vrouwelijke schrijvers in het verleden (Johanna Coomans, Anna Bijns) kreeg ik een completer beeld over vrouwelijk schrijverschap.	0	3	18	3
11. Ik vond het goed te doen om (met een woordenlijst) Bijns' refreinen te lezen in het historisch Nederlands.	1	5	18	0
12. Ik vond het leuk om historisch Nederlands te lezen.	3	12	7	2
13. De refreinen moeten volledig vertaald worden, zodat leerlingen geen historisch Nederlands hoeven te lezen.	2	13	5	4
14. De refreinen moeten in historisch Nederlands geschreven blijven, maar moeten ingekort worden.	2	9	12	1
15. Ik vond de opdrachten met Sylvia Witteman leuk.	1	9	12	2
16. Ik vond de opdrachten met Sylvia Witteman leerzaam.	1	3	19	1
17. Ik vond dat de opdrachten met Sylvia Witteman goed aansloten op die van Anna Bijns.	0	1	21	2
18. Door Sylvia Witteman te vergelijken met Anna Bijns kreeg ik een completer beeld over vrouwelijk schrijverschap.	0	4	20	0
19. Ik vond de opdrachten over de Anna Bijns prijs leuk.	2	14	8	0
20. Ik vond de opdrachten over de Anna Bijns prijs leerzaam.	1	5	15	3
21. De opdrachten uit de LitLabproef vormden een logisch geheel.	0	4	15	5
22. Het vergelijken van vrouwelijke schrijvers uit het verleden met die uit het heden vond ik leuk.	2	9	12	1
23. Het vergelijken van vrouwelijke schrijvers uit het verleden met die uit het heden vond ik leerzaam.	1	2	20	1
24. Door de LitLabproef heb ik nieuwe/andere dingen geleerd.	0	3	20	1
25. Door de LitLabproef ben ik meer over vrouwelijk schrijverschap te weten gekomen.	0	1	18	5
26. Ik weet nu hoe ik vrouwelijk schrijverschap kan analyseren.	0	12	11	1
27. Ik vond het leuk om aan de LitLabproef te werken.	1	13	10	0

5.3. Uitkomsten leerlinginterviews

De transcripten van de leerlinginterviews zijn terug te vinden in bijlage G.

Uit de leerlinginterviews kwam een gemengd beeld wat betreft begrip van vrouwelijk schrijverschap, historische vergelijkingen en auteursrepresentaties naar voren. Leerling L (4v) liet zien genuanceerd na te kunnen denken over vrouwelijk schrijverschap: *'Sinds de emancipatie is er veel veranderd voor vrouwen en ik vind het dus lastig om een directe vergelijking te maken met vroeger. Vrouwen leven nu op een hele andere manier en hebben nu veel meer vrijheid in het schrijven en hoeven zich niet meer te verdedigen in het schrijverschap.'*, maar gaf tegelijkertijd aan dat hij vond dat dit niet per se kwam door de historische vergelijkingen: *'Ik denk niet dat het vergelijken specifiek mij meer inzicht gaf in het vrouwelijk schrijverschap. Natuurlijk moet je dingen vergelijken met het verleden, maar ik zie er niet een bijzonder extra nut in om dat bij vrouwelijk schrijverschap te doen.'*

Zijn vergelijking van Sylvia Witteman met Anna Bijns bleef hangen bij het onderwerp van de teksten en was daardoor erg simpel: *'Ze maken beiden de vergelijking tussen mannen en vrouwen en het huwelijk.'* Ook kwam bij de casus van Marjolijn van Heemstra naar voren dat hij niet in staat was om van Heemstra's zelfrepresentatie als vrouwelijke auteur goed te analyseren, maar ging hij in op haar gevoel voor humor: *'Ze zegt dat ze serieus is maar met een vleugje humor. Humor is sowieso geweldig geweest door de geschiedenis heen om dingen te communiceren en een boodschap verpakken met humor is een oude strategie die werkt en ik ben blij dat die nog steeds wordt toegepast.'*

Waar leerling L dus wel liet blijken dat hij genuanceerd na kon denken over historische vergelijkingen, lukte het hem niet om zelfrepresentaties van de auteurs goed te analyseren.

W (4v) had over de historische vergelijkingen het volgende te zeggen: *'Ik kon vrouwelijk schrijverschap er misschien beter door bestuderen: het laat je wel zien dat vrouwen steeds meer kansen hebben gekregen in de schrijfwereld, maar dat ze die blijkbaar tegenwoordig nog steeds niet evenveel hebben als mannen.'*

Zijn vergelijking tussen Anna Bijns en Sylvia Witteman bleef net als bij L erg bij het onderwerp hangen: *'Ze schreven alle twee teksten over hoe het is met mannen. De ene tekst heel positief over mannen en heel negatief naar henzelf, van 'dat zou ik beter moeten doen'. Aan de andere kant heel negatief over mannen, die zijn volgens hen eigenlijk verschrikkelijk en het huwelijk is iets slechts. De fout ligt bij hen en niet bij ons.'* Over Van Heemstra's zelfrepresentatie vertelde hij het volgende: *'Ze presenteert zichzelf erg nuchter, serieus maar toch een leuke schrijver, iemand die graag iets leuks laat zien en vertelt.'* Over het traditionele 'vrouwenonderwerp' zei hij: *'Van Heemstra belicht dat [gezinsleven] wel op een andere manier dan Witteman en Bijns, niet zo negatief.'*, die vergelijking lukte dus bij hem wel, want hij ging in op de verschillende benaderingen van het traditionele

vrouwenonderwerp.

M (5v) kon goed uitleggen wat het verschil was tussen vrouwelijke auteurs uit het verleden en nu: *'Vrouwen worden tegenwoordig vooral niet serieus genomen, omdat er van ze wordt gedacht dat ze over onzinnige thema's schrijven en dat ze niet serieus nadenken over de thema's waarover ze schrijven. Vroeger werden vrouwen nog minder serieus genomen, omdat er van ze werd verwacht dat ze voor het huishouden zorgden en niet bezig waren met werken. Tegenwoordig worden vrouwen wel beschouwd als mensen die een baan mogen hebben, en ze zijn wel gelijk, maar dan vindt men de onderwerpen kennelijk... niet helemaal gelijk.'* Hij gaf duidelijk aan wat de problemen waren waarmee vrouwelijke auteurs te kampen hadden.

Hij vertelde dat hij door de historische vergelijkingen was gaan nadenken over de verschillen tussen verleden en heden en stelde dat men door verschillen te zien tussen die situaties beter het geheel zou kunnen zien en het heden zou kunnen begrijpen. Dit sluit erg aan bij het voornaamste doel van het inzetten van een historische vergelijking, zoals die uit de docenteninterviews bleek.

Bij het vergelijken van Anna Bijns en Sylvia Witteman vertelde hij: *'Ze hebben beiden een uitgesproken mening over hun onderwerpen. In sommige punten overeenkomstig en sommige ook wel verschillend. Die vergelijking laat je nog meer nadenken, ook over de huidige maatschappij, waar we staan. Maar ook hoe ze er vroeger instonden en over hun positie. De een (Witteman) was meer komisch bedoeld, maar Bijns was wel redelijk serieus vanuit haar eigen overtuiging.* Ik beoordeelde dit als een goede vergelijking, omdat hij niet alleen op de inhoud van hun teksten bleef hangen, maar inging op de auteurs zelf en hun overtuigingen.

Over de Van Heemstra-casus merkte hij het volgende op: *'Ze is niet bang voor het onderwerp. Ze presenteert zich als vrouwelijk schrijver als iemand die het gewoon kan. Dat zij misschien wel op die plek hoort te zijn. Zij is het er niet meer eens dat vrouwen in die hoek worden gezet, maar ze schrijft er wel over.* Hieruit concludeer ik dat hij de casus niet goed snapte, omdat hij niet een link kon leggen tussen de onderwerpen waaraan Van Heemstra zich verbindt en haar identiteit als vrouwelijk auteur.

Bij A (5v) bleek al vrij snel dat zij niet goed in staat was de problemen van hedendaagse vrouwelijke auteurs te benoemen: *'Ik had nog niet veel nagedacht over vrouwelijk schrijverschap omdat je nu best veel vrouwelijke schrijvers hebt. Ik wist helemaal niet dat dat vroeger zo'n groot ding was. Het is nog wel een beetje een ding. (...) Als je echt goed bent, breek je wel door. Mannen die misschien wat minder goed zijn, breken sneller door dan vrouwen die misschien wel even goed zijn.* Uit haar citaat blijkt dat ze vooral het idee heeft dat het vroeger 'een heel groot ding' was en dat vrouwelijke auteurs nu wel zouden doorbreken als ze 'echt goed' zijn.

Over de historische vergelijkingen zei ze het volgende: *'Het verschil tussen heden en verleden*

vond ik opvallend, dat er eigenlijk al heel veel vooruitgang is, maar dat het best wel langzaam gaat. Ik vond het belangrijk om dat te zien. Door de vergelijking tussen heden en verleden zag ik veel meer het probleem.' A was er niet aan toegekomen stap 4 en 5 af te maken en heb ik daarom niet Witteman met Bijns laten vergelijken.

Bij de Van Heemstra-casus meldde A het volgende: *Het is opvallend dat ze zegt over het moederschap te willen schrijven want dat is juist waarom er vroeger een beetje een taboe was dat vrouwen schreven, omdat vrouwen meer met het huishouden bezig moesten zijn.* Dit was eigenlijk precies wat ik wilde dat zij zou opmerken, dus ik vond dat ze de casus goed had aangepakt. Toen ze echter Van Heemstra vergeleek met Bijns bleef de vergelijking op het onderwerp 'huishouden' steken: *'Vanuit het perspectief van de man leek het alleen maar zo dat die vrouwen thuis hoorden en de hele dag zeurden, enzo. Dat is hier een beetje terug te zien. Echt moederschap.'*

Leerling E (5v) wist met welke problemen vrouwelijke auteurs tegenwoordig kampen en met welke stereotypen ze geconfronteerd worden (*'Ze worden met bepaalde onderwerpen geassocieerd, hun boeken worden gezien als slechter'*), wat erop duidde dat ze vrouwelijk schrijverschap redelijk goed kon analyseren. Bijns en Witteman vergeleek ze als volgt: *'De teksten van Anna Bijns en Sylvia Witteman waren allebei kritische teksten over het huwelijk en de relatie tussen mannen en vrouwen. Ik vond het best leuk om te zien dat dat nog steeds zo is, maar dan op een andere manier. Ze hebben wel een beetje dezelfde ideeën, maar Sylvia Witteman schrijft het veel moderner op en meer in de spreektaal van nu.'*, wat ik een redelijke vergelijking vond aangezien ze inging op de verschillende benadering die de schrijfsters hadden van het onderwerp.

De casus over Marjolijn van Heemstra pakte ze goed aan: *'Aan de ene kant past ze in ons plaatje van een typische vrouwelijke schrijfster, omdat ze over moederschap schrijft en theater maakt. Dat is wel een beetje een onderwerp waarover mensen denken dat vrouwen moeten schrijven. Aan de andere kant past ze ook weer niet in dat plaatje, omdat ze over moederschap schrijft omdat ze dat graag wil en zeker niet omdat ze daarover wordt geacht te schrijven. Ik denk dat Anna Bijns en Sylvia Witteman minder aan 'moeder' of 'huisvrouw' gelinkt willen worden dan Marjolijn van Heemstra. Zij willen opkomen voor vrouwen, dat ze juist meer zijn dan een moeder. Zij (Van Heemstra) is niet per se niet feministisch, zij vindt niet dat andere vrouwen moeder moeten worden en een gezin moeten krijgen. Ze vindt het voor haarzelf gewoon prettig. Iedereen pakt het op z'n eigen manier aan.'* Uit het dit citaat blijkt dat zij genuanceerd kon nadenken over in hoeverre Van Heemstra paste in het plaatje van een typische schrijfster: ze legde uit dat ze dat enerzijds wel vond vanwege de onderwerpkeuze, maar anderzijds niet omdat Van Heemstra er bewust voor kiest. E kon Van Heemstra ook goed vergelijken met Witteman en Bijns en merkte terecht op dat Bijns en Witteman zich vanwege hun

spottende teksten minder aan de identiteit 'moeder' of 'huisvrouw' verbonden dan dat Van Heemstra dit lijkt te doen.

5.4. Conclusies van evaluatieonderzoek

De historische vergelijkingen werden in zowel de enquête als de interviews positief beoordeeld. De stelling '*Ik weet nu hoe ik vrouwelijk schrijverschap kan analyseren.*' werd geen van de klassen eenduidig positief beantwoord, hoewel binnen de 4v-klas relatief gezien meer leerlingen aangaven dit te kunnen dan binnen de 5v-klas.

De Anna Bijnsopdracht werd over het algemeen niet leuk gevonden, maar wel leerzaam. Leerlingen waren het eens dat de opdracht aangepast moest worden, vooral omdat de stap in de huidige vorm teveel tijd in beslag nam. De vergelijking tussen Anna Bijns en Witteman vond ik bij mijn twee 4v-interviews niet sterk, omdat de leerlingen de schrijfsters alleen op de onderwerpen van hun teksten vergeleken. Bij de twee 5v-interviews (de derde had stap 4 niet af) vond ik de vergelijking wel goed gaan.

Het extrapoleren van de inzichten uit de proef naar een nieuwe casus over Marjolijn van Heemstra ging bij drie van de vijf leerlingen goed. De andere twee leken niet goed de zelfrepresentatie van Van Heemstra te kunnen uitleggen.

Ik vind dat de interviews een redelijk goed beeld geven van wat de leerlingen uit de twee klassen aan het eind van deze lessenreeks konden. In de enquête is namelijk ook te zien dat nog niet alle leerlingen goed in staat zijn om vrouwelijk schrijverschap te analyseren, maar dat een aantal van zichzelf vinden dat ze dat wel kunnen.

6. Conclusie

Hoe beoordelen leerlingen de LitLabproef over vrouwelijk schrijverschap?

Leerlingen beoordelen onderdelen van de LitLabproef positief wat betreft leerzaamheid en samenhang, maar vinden de opdrachten over het algemeen niet leuk. Stap 3 werd door beide klassen anders beoordeeld. De 5v-klas vond dit de meest interessante opdracht, de 4v-klas vond het juist de minst interessante opdracht. Leerlingen gaven in de enquête aan dat de proef te veel tijd kostte om te maken. Dit was ook iets dat mij tijdens de lessen al opviel. Van de 5v-leerlingen gaf de helft aan niet goed vrouwelijk schrijverschap te kunnen analyseren. De 4v-klas gaf ook niet eenduidig aan goed vrouwelijk schrijverschap te kunnen analyseren, hoewel zij hun vaardigheden relatief gezien positiever inschatten dan de 5v-klas. Los van deze verschillen kwam uit de enquêtes naar voren dat de 4v- en 5v-leerlingen het over het algemeen met dezelfde stellingen eens of oneens waren.

Kunnen leerlingen aan het eind van de proef vrouwelijk schrijverschap goed analyseren en komt dit door de historische vergelijkingen?

Uit de interviews bleek dat leerlingen nog niet volledig in staat zijn om vrouwelijk schrijverschap te analyseren. Waar leerlingen vaak wel wisten wat precies de problemen van vrouwelijke auteurs waren en zijn, kwamen zij over het algemeen niet goed uit de voeten met de vergelijking tussen Anna Bijns en Sylvia Witteman omdat ze veel bleven hangen in het onderwerp van hun teksten. Ook het analyseren van de zelfrepresentatie van Marjolijn van Heemstra en het vergelijken van deze zelfrepresentatie met Bijns en Witteman werd niet altijd goed gedaan. Vier van de vijf leerlingen gaven wel aan dat zij het idee hadden dat de historische vergelijkingen nuttig waren om vrouwelijk schrijverschap beter te begrijpen.

Zijn 4v- en 5v-leerlingen goed in staat om vrouwelijk schrijverschap te analyseren wanneer zij dit doen door middel van een LitLabproef die gebruikmaakt van de didactiek van historische vergelijkingen?

De hoofdvraag van mijn onderzoek kan helaas nog niet helemaal positief beantwoord worden. Het begin lijkt er te zijn: leerlingen zijn op de hoogte van de problematiek waarmee vrouwelijke auteurs te kampen hebben. Uit interviews bleek echter dat leerlingen bij het vergelijken van schrijfsters niet altijd geneigd zijn om te letten op de manier van hoe ze zich presenteren.

De huidige vorm van de proef lijkt er nog niet in geslaagd te zijn om leerlingen vrouwelijk schrijverschap goed te leren analyseren. In de discussie bespreek ik waaraan dit zou kunnen liggen en wat voor aanpassingen er in de proef doorgevoerd moeten worden.

7. Discussie

7.1. Kritische beschouwing

Leerlingen bleken niet altijd in staat om vrouwelijk schrijverschap goed te kunnen analyseren. Van de 5v-klas gaf de helft dit ook al aan in de enquête. Bij de 4v-klas gaf een kleine meerderheid in de enquête aan dit wel te kunnen. De twee geïnterviewden leerlingen uit 4v bleken echter niet goed in staat te zijn om Anna Bijns en Sylvia Witteman op iets anders te vergelijken dan het onderwerp van hun geschreven werken. Volgens Boud en Falchikov (1989) overschatten zwakke leerlingen zichzelf vaak, mogelijk is dat hier aan de hand geweest.

Een andere reden dat veel leerlingen aan het einde van de lessenreeks niet in staat waren om vrouwelijk schrijverschap te analyseren, is mogelijk dat zij de LitLabproef niet (volledig) gemaakt hebben. Ik heb van de 48 leerlingen die in de lessen aan de proef werkten, maar drie opdrachten ontvangen. Ik verwacht dat een groot deel van de overgebleven 45 leerlingen de proef niet volledig gemaakt had, omdat ik denk dat leerlingen die de proef wel afhadden graag mee hadden gedaan aan de loting van de bol.com-bon. Ik zag ook in de laatste lessen dat veel leerlingen nog bij stap 4 waren gebleven en zij gaven aan druk te zijn met hun voorbereidingen van de opkomende toetsweek. In dit geval zou er niet iets mis zijn met de vragen uit de LitLabproef, afgezien van het feit dat de proef zelf te uitgebreid voor drie lessen.

De omstandigheden waarin de LitLabproef werd afgenomen kwamen niet helemaal overeen per klas. Beide klassen maakten de LitLabproef in een computerlokaal, maar het waren wel verschillende soorten lokalen. Het ene lokaal, van 4v, had een bord dat alle leerlingen uit de klas konden zien. Hierdoor was het voor mij mogelijk om klassikaal wat extra uitleg te geven aan het begin van een les. Ook had deze klas een betere relatie met hun docent, waardoor zij over het algemeen taakgerichter werkten dan de 5v-klas. Het computerlokaal van 5v had geen bord en daarom misten leerlingen wat klassikale uitleg. De bedoeling van een LitLabproef is echter dat deze volledig zelfstandig gemaakt zou moeten kunnen worden, dus er zal goed gekeken moeten worden naar de uitleggedeeltes in de proef.

Uit de enquêtes bleek dat leerlingen onderdelen van de proef vaak niet leuk vonden. Mogelijk heeft dit zijn weerslag gehad op de motivatie van de leerlingen. Wanneer de proef leuker wordt om te maken gaan leerlingen er hopelijk serieuzer mee aan de slag, waardoor zij uiteindelijk meer van de proef opsteken.

De LitLabproef werd aan het eind van het schooljaar gemaakt: leerlingen waren maar een paar weken verwijderd van hun laatste toetsweek. In de lessen merkte ik dat veel leerlingen motivatieproblemen hadden om aan de proef te werken. Ze leken vermoeid van het schooljaar en gestrest voor de toetsweek. Ook waren de computerlokalen erg warm door het mooie weer. Dit zijn

omstandigheden die de taakgerichtheid van leerlingen hebben kunnen beïnvloeden.

Wellicht was de Marjolijn van Heemstra-casus geen goede meting van het begrip van vrouwelijk schrijverschap bij leerlingen. Mogelijk zou een andere tekst waarin een vrouwelijk auteur haar schrijverschap bespreekt zich beter lenen voor een analyse van de auteursrepresentatie, bijvoorbeeld een tekst die lijkt op die van Coomans.

7.2. Aanpassingen voor de LitLabproef

Het lijkt erop dat niet alle opdrachten ervoor zorgen dat leerlingen genuanceerd nadenken over vrouwelijk schrijverschap. Uit interviews bleek dat de vergelijking tussen Anna Bijns en Sylvia Witteman vaak op onderwerpniveau bleef. Ik denk dat mijn keuze om twee teksten te gebruiken die qua onderwerp heel veel met elkaar gemeen hebben ervoor heeft gezorgd dat leerlingen te veel bleven hangen in het vergelijken van de onderwerpen en de tekst zelf en daardoor niet de schrijfsters onderling vergeleken. Ik zal dus moeten nadenken over een andere opdracht die er meer voor zal zorgen dat leerlingen verschillen in auteursrepresentaties analyseren.

Leerlingen gaven gedurende de les en in de enquête de feedback dat zij graag meer afwisseling wilden tussen de opdrachten en interactievere opdrachten wilden. Dit is voor mij ook een reden om de opdracht van Sylvia Witteman te herzien, aangezien deze opdracht erg lijkt op de opdrachten uit stap 3. Mogelijk is het een beter idee om voor stap 4 een opdracht te zoeken waarbij een filmpje of iets dergelijks wordt ingezet. Ik denk hierbij al meteen aan Heleen van Royen, aangezien er van haar filmpjes en liedjes beschikbaar zijn en zij een aparte manier heeft van zichzelf presenteren. Stap 5 kan interactiever gemaakt worden door het niet langer een briefopdracht te maken, maar een debatteeropdracht. Hopelijk vinden leerlingen door deze aanpassingen de proef ook leuker om te maken en gaan ze er gemotiveerder mee aan de slag.

4v-leerlingen beoordeelden de historische opdracht van Anna Bijns negatiever dan de 5v-leerlingen. Het maken van stap 3 nam voor beide klassen veel tijd in beslag. De LitLabproef is bedoeld voor 5v, omdat veel middelbare scholen pas vanaf 5v historische literatuur behandelen. Mogelijk hangt de verschillende waardering dus samen met de leeftijd van de leerlingen. Aangezien stap 3 voor leerlingen erg veel tijd kostte om te maken, ga ik stap 3 korter maken door de refreinen in te korten. Ik vind het op basis van de enquêtes niet nodig om de refreinen te hertalen, aangezien leerlingen over het algemeen aangaven dat het goed te doen was om de refreinen met een woordenlijst te lezen.

De aanpassingen van de LitLabproef komen dus vooral voort uit de volgende inzichten:

- Bepaalde opdrachten sporen leerlingen niet genoeg aan om genuanceerd over auteursrepresentaties na te denken.

- Opdrachten kunnen leuker gemaakt worden door te zorgen voor meer afwisseling.
- De tijd die de LitLabproef in beslag neemt, kan omlaag gebracht worden door bepaalde opdrachten te schrappen of in te korten.

Geraadpleegde literatuur

Geraadpleegd in scriptie

Boud, D., & Falchikov, N. (1989). Quantitative studies of student self-assessment in higher education: A critical analysis of findings. *Higher education*, 18(5), 529-549.

Coomans, J. (1623). Aan Abraham van der Myle. *Met en zonder lauwerkrans, Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850, van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

De Ruijter, I. (2016). *Wij komen niet uit een hokje. Het auteursbeeld van twee dubbelkunstenaars* (Masterscriptie).

Deijl, L., Dietz, F. & Stronks, E. (in press) *Literatuur leren onderzoeken met LibLab: doelen, didactiek en evaluatie*.

Dera, J. (2015). En dat vindt u vrouwelijk?. *Nederlandse Letterkunde*, 20(3), 253-270.

Ebbens, S. & Ettekooven, S. (2013). *Effectief leren*. Groningen/Houten: Noordhoff.

Groos, M. (2011). Wie schrijft die blijft? Schrijfsters in de literaire kritiek van nu. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 3(3).

Jansen, A. E. (2015). *'Ik ben de nieuwe Reve'*. Een onderzoek naar Heleen van Royens schrijversidentiteit (Masterscriptie).

Keßler, J. (2011). "Please do not mind the crudeness of its weave": Literature, Gender and the Polemic Authority of Anna Bijns. *Literary Cultures and Public Opinion in the Low Countries, 1450, 1650*, 55-89.

Koolen, C. W. (2018). Reading beyond the female: The relationship between perception of author gender and literary quality.

Lezeres des Vaderlands (2016). *Toverstaf en tijdmachine: hoe ons literatuuronderwijs vrouwen buitensluit*. Geraadpleegd, 2-4-2018 op <https://www.groene.nl/artikel/toverstaf-en-tijdmachine-hoe-ons-literatuuronderwijs-vrouwen-buitensluit>.

Lezeres des Vaderlands (2017). *Mogen wij de rekening? Een jaar #lekkertellen*. Geraadpleegd, 2-4-2018 op <https://lezeresdesvaderlands.wordpress.com/2017/02/16/mogen-wij-de-rekening-een-jaar-lekkertellen/>.

Lie, O. S. (2001). Middelnederlandse literatuur vanuit genderperspectief. Een verkenning. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, 117, 246-267.

Luttikhuisen, I. (2014). *Dubbel dilemma. Een onderzoek naar de vrouwelijke kunstenaarsroman in de Nederlandse literatuur* (Masterscriptie).

Manifest Nederlands op school. 22 januari 2016. Geraadpleegd, 10-2-2018 op <https://vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/2016/01/Manifest-Nederlands-op-School.pdf>

Meizoz, J. (2007). *Postures littéraires. Mises en scène modernes de l'auteur*. Genève: Slatkine.

Schampaert, A., Wils, K., Clarebout, G., & Verschaffel, L. (2011). De relatie tussen heden en verleden in de geschiedenisles. Een empirisch onderzoek naar de opvattingen van toekomstige leraren geschiedenis in Vlaanderen. *Hermes: Tijdschrift van de Vlaamse Leraren Geschiedenis*, 15(49), 1-8.

Schenkeveld-Van der Dussen, M. A., & Porteman, K. (1997). *Met en zonder lauwerkrans, Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850, van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

SLO (2012). Handreiking schoolexamen Nederlands havo/vwo.

Stokking, K. (2015). *Bouwstenen voor onderzoek in onderwijs en opleiding*. Apeldoorn: Maklu.

Streng, T. (1997). *Geschapen om te scheppen?* Amsterdam University Press.

Van Assche, A. (1988). Over de sprong in het verleden en de magneet van het heden. De nood aan literatuurgeschiedenis op school? *Literatuurgeschiedenis op school?*, p. 37-58.

Van Boxtel, C. (2009). *Geschiedenis, erfgoed en didactiek*.

Van Zonneveld, K. (2011) *'Heleen. Een onderzoek naar de positionering van Heleen van Royen in het literaire veld'* (Masterscriptie).

Visser, A. (2014). *Middeleeuwse personages in een moderne moordzaak: een didactische analyse van de literair-historische benaderingen in de lessenreeks 'De zaak V.' over De burggravin van Vergi* (Masterscriptie).

Weijers, N. (2014). *Vrouwen, mannen, literatuur*. Geraadpleegd, 2-3-2018 op <http://ninaweijers.nl/Vrouwen-mannen-literatuur>.

Willemsen, K. (2017). *Historisch letterkundeonderwijs in de 21^e eeuw* (Masterscriptie).

Wilschut, A. (2002). Historisch besef als onderwijsdoel. *Nieuwste Tijd*, 2002(12), 1-9.

Witte, T., Mantingh, E. & Van Herten, M. (2017). Doodtij in de delta: stand en toekomst van het Nederlandse literatuuronderwijs. *Spiegel der letteren* (in voorbereiding).

Geraadpleegd in LitLabproef

Bijns, A. (1528) Weeldig man zonder wijf. *'t Is al vrouwenwerk*. Geraadpleegd op 27-6-2017, via http://www.dbnl.org/tekst/bijn003hple01_01/.

Bijns, A. (1528) Weeldig wijf zonder man. *'t Is al vrouwenwerk*. Geraadpleegd op 27-6-2017, via http://www.dbnl.org/tekst/bijn003hple01_01/.

Coomans, J. (1623). Aan Abraham van der Myle. *Met en zonder lauwerkrans, Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850, van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lezeres des Vaderlands (2017). *Mogen wij de rekening? Een jaar #lekkertellen*. Geraadpleegd, 2-4-2018 op <https://lezeresdesvaderlands.wordpress.com/2017/02/16/mogen-wij-de-rekening-een-jaar-lekkertellen/>.

Loontjens, J. (2016). *De literatuur is achtergebleven in het masculiene tijdperk*. Geraadpleegd, 5-4-2018 op <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/05/19/de-literatuur-is-achtergebleven-in-het-masculiene-1619360-a1400895>.

Van Veen, T. (2015). *Wel zonde, die prijs voor Niña Weijers*. Geraadpleegd, op <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/09/01/wel-zonde-die-prijs-voor-nina-weijers-1528207-a274640#paywall>.

Weijers, N. (2014). *Vrouwen, mannen, literatuur*. Geraadpleegd, 2-3-2018 op <http://ninaweijers.nl/Vrouwen-mannen-literatuur>.

Witteman, S. (2014). *Begrijpende echtgenote. Gekke wijven en andere types*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.

Witteman, S. (2014). *Tijd voor mezelf-moeder. Gekke wijven en andere types*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.

Bijlagen

A. Materiaal LitLabproef

A1. Materiaal op de site

Stap 1: De voorbereiding

We zijn tegenwoordig geneigd te denken dat vrouwelijke schrijvers evenveel kansen hebben als mannen om hun boeken uit te geven, goede verkoopsuccessen te behalen en prijzen te winnen. Literatuuronderzoekers willen weten of die gedachte klopt. In 2016 besloot de Lezeres des Vaderlands, een anonieme onderzoeker, een jaar lang op een blog bij te houden hoeveel vrouwelijke auteurs in kranten behandeld werden.

Opdrachten

1. Bekijk hier (hyperlink: <https://lezeresdesvaderlands.wordpress.com/2017/02/16/mogen-wij-de-rekening-een-jaar-lekkertellen/>) een jaaroverzicht van haar onderzoek. Beantwoord de volgende vragen.

A. Wat heeft de Lezeres des Vaderlands precies onderzocht?

B. Hoe heeft zij dit gedaan?

C. Vind je de resultaten van haar onderzoek verrassend?

D. Hoe verklaart zij zelf de uitkomsten?

2. Ga je eigen leesvoorkeuren voor het vak Nederlands na. Hoe is de man-vrouwverhouding in jouw leesdossier tot nu toe? Als je veel meer mannelijke schrijvers dan vrouwelijke (meer dan 60% mannen) of veel meer vrouwelijke schrijvers dan mannelijke hebt gelezen: hoe verklaar je dat?

Het onderzoek van de Lezeres des Vaderlands laat zien dat we onbewust veronderstellen dat literatuur van vrouwen een aparte categorie literatuur vormt: een categorie die we minder serieus kunnen nemen, die een andere kwaliteit heeft. Die conclusie werd recent bevestigd door literatuuronderzoeker Corina Koolen, die in 2018 het proefschrift *Lezen voorbij het vrouwelijke: de relatie tussen perceptie van auteursgender en literaire kwaliteit* publiceerde. Koolen vergeleek teksten van mannelijke en vrouwelijke auteurs binnen hetzelfde genre om te onderzoeken of er verschillen in literaire kwaliteit zijn tussen teksten van mannen en vrouwen. Die zijn er vrijwel niet maar toch constateerde zij dat teksten geschreven door vrouwen vaker worden beoordeeld als 'laag literair'. Schrijver Jannah Loontjens schreef in 2016 in de NRC dat de ongelijke behandeling van

vrouwen op de boekenmarkt een historische oorzaak heeft en in onderwerpen van de teksten gezocht moet worden: lang schreven vooral mannen, ‘over zaken door mannen gedacht en gedaan’. Schrijvende vrouwen zorgden voor verwarring bij die mannen, legde Loontjens uit:

“Waar konden zij nou over berichten? Die wisten toch niets van wereldse, belangwekkende zaken? Het waren immers de mannen die als generaals de aardbol verkenden, als politici de macht verdeelden en als investeerders de economie draaiende hielen. Vrouwen, die wisten enkel wat zich binnenshuis afspeelde, rond het fornuis en boven de wasbak, zo meende men. Zij schreven over intieme zaken, over familieaangelegenheden, emoties, opvoeding of onvervulbare verlangens.”

Vrouwen pasten dus niet zo gemakkelijk in het heersende beeld van wat een goede schrijver was.

In de Renaissance, toen er door de boekdrukkunst veel meer boeken verschenen, moest een goede schrijver over drie dingen beschikken: aanleg (talent), studie (talenkennis, kennis over klassiekers uit de Oudheid) en vrije tijd. Aanleg voor het schrijven werd gezien als iets dat vrouwen net als mannen van God gekregen zouden kunnen hebben, maar vrouwelijke auteurs schoten vaak tekort op de eisen ‘studie’ en ‘vrije tijd’. Het schrijven over zaken rondom het huis, opvoeding van kinderen en het huwelijk was vaak een logisch gevolg van de omstandigheden waar vrouwen in zaten en de mogelijkheden die zij hadden. Zo bouwden zij door themakeuzes zelf mee aan het beeld dat van de vrouwelijke auteur ontstond.

Dit soort beelden werken door tot op de dag van vandaag. Jamal Ouriachi, een mannelijke schrijver, schreef enkele jaren geleden nog in Vrij Nederland dat vrouwen minder opvallende boeken schrijven dan mannen en daarom logischerwijs minder gepubliceerd worden.

In deze proef gaan we onderzoeken hoe dat beeld van de vrouwelijke schrijver – als een apart type schrijver dat zich bezighoudt met eigen onderwerpen – kan en kon ontstaan, zowel door de schrijfsters zelf als door anderen. En welke gevolgen heeft dat beeld voor de maatschappelijke waardering van schrijfsters?

We gaan op deze vragen grip krijgen door, net als Jannah Loontjens, aan te nemen dat hedendaagse beelden ontstaan zijn in de loop van de geschiedenis. Bij deze vergelijkingen kijken we met name naar één historische schrijfster, die geldt als een overgangfiguur tussen de Middeleeuwen en de Renaissance: Anna Bijns.

Stap 2: De instrumenten

Als je onderzoek wilt doen naar beelden van en over vrouwelijke schrijvers, heb je termen en begrippen nodig waarmee je je bronnen kunt analyseren. In dit geval zijn dat ‘literaire kwaliteit’ en

‘auteursrepresentatie’, begrippen die dieper ingaan op beeldvorming en waardering van schrijvers. Als je bronnen met die termen analyseert, kun je je onderzoeksresultaten bespreken, vergelijken en aanscherpen.

Literaire kwaliteit

Onze oordelen over vrouwelijk schrijverschap hangen samen met de literaire kwaliteit die aan hun boeken wordt toegeschreven. Of een boek als literair wordt gezien hangt voor een groot deel af van de recensies in kranten en literaire prijzen die een boek krijgt. Recensenten en juryleden beoordelen vaak niet alleen op de literaire kwaliteit van een tekst. Uit het proefschrift van Koolen blijkt dat romans van mannen vaker beoordeeld worden op structuur en stijl, en dat die van vrouwen vaker beoordeeld worden op de emotionele aspecten, herkenbaarheid en plot. Het oordeel van de recensenten en juryleden wordt gestuurd door het beeld dat ze van de auteur hebben. Dat beeld is gebaseerd op het uiterlijk, de reputatie, de vriendenkring etc. van de auteur.

Auteursrepresentaties

Literatuurwetenschappers onderzoeken schrijversbeelden vaak met behulp van het begrip ‘auteursrepresentatie’. Dit zou je kunnen opvatten als een auteursbeeld. Het beeld wordt gecreëerd door zowel de auteur als door anderen. Onderzoekers maken daarom onderscheid tussen ‘zelfrepresentatie’ en ‘heterorepresentaties’.

Wanneer de auteur zelf een beeld van zichzelf creëert, noemen we dit ‘zelfrepresentatie’. De auteur presenteert zichzelf via datgene wat hij of zij geschreven heeft, maar ook door gedrag in het openbaar (uitspraken in een interview, openbare optredens, etc.). Een goed voorbeeld van een schrijver die nadenkt over haar zelfrepresentatie is J.K. Rowling. Zij heeft er bewust voor gekozen de Harry Potter-boekenserie uit te brengen onder haar initialen in plaats van haar eigenlijke naam ‘Joanne Rowling’. Door deze keuze verwachtte zij dat haar boeken meer gelezen zouden worden door jongens. Toen zij boeken voor volwassenen ging schrijven en los wilde breken van het beeld dat mensen van J.K. Rowling hadden, besloot ze deze uit te brengen onder het pseudoniem ‘Robert Galbraith’.

Naast dat de schrijver van zichzelf een beeld construeert, creëert de maatschappij (recensenten, uitgevers, interviewers, de lezers, etc.) ook een beeld over de auteur. We spreken dan van ‘heterorepresentaties’: de verbeeldingen door anderen. Een voorbeeld hiervan is het NRC Handelsblad, dat schrijver Joost de Vries bij zijn debuut uitriep tot ‘de troonopvolger van Mulisch’.

Hoe kunnen deze begrippen ons helpen om de beeldvorming rond vrouwelijke auteurs beter te begrijpen? Om te oefenen, bekijken we een fragment van een gedicht uit 1623 van Johanna Coomans, een zeventiende-eeuwse dichteres.

Ik heb altijd bemind de zoete poëzij.

En om den zwaren geest somwijlen te verlichten

Heb ik dan altemet [soms] bestaan een werk te dichten,

En is u van dit werk gekomen in de hand,

Denkt dat het is gedaan omtrent de wiege-band [wieg].

Johanna Coomans, fragment uit gedicht voor Abraham van der Mijl, een theoloog

In dit gedicht legt Coomans uit waarom ze schrijft (ze wil haar geest ontlasten) en waar ze dat doet (ze schrijft rond de wieg). We zien dat Coomans zichzelf neerzet als een vrouw die vooral naast de wieg staat (en dus een goede moeder is), maar daarnaast soms tijd heeft om te dichten. Zij vertelt de lezer dus dat haar schrijverschap ondergeschikt is aan haar huishoudelijke taken en moederrol. Op deze manier dekt ze zich alvast in tegen de kritiek die ze kan verwachten: 'Verwaarloos jij je gezin niet wanneer je dicht?' Wat Coomans hier doet, deden veel schrijfsters in die tijd: ze dekten zichzelf in en hoopten zo dat hun werk beoordeeld zou worden met dit in het achterhoofd.

Als we zo'n gedicht van Coomans bestuderen, kunnen we inzicht krijgen in haar zelfrepresentatie. Het is interessant om daarnaast te kijken naar het beeld dat mannen van haar hadden (heterorepresentatie). Een voorbeeld van een man die zich over Coomans heeft uitgelaten, is de beroemde dichter Jacob Cats. Hij noemde Coomans een 'eerbare, kunstrijke, lofwaardige jonkvrouw' die bewezen had dat niet alleen ongetrouwde vrouwen aan de literatuur mochten meedoen maar dat er ook plek was voor 'reine' getrouwde vrouwen als zij. Door deze heterorepresentatie van Jacob Cats – naast dichter een belangrijk politicus uit die tijd – zal het lezerspubliek eerder geneigd zijn geweest om Johanna Coomans een kans te geven.

(Begrippenkader) Literaire kwaliteit

In hoeverre behoort een tekst tot de 'literatuur' (heeft het een hoge status)?

Zelfrepresentatie

Wat voor beeld creëert de auteur over zichzelf?

Heterorepresentatie

Wat voor beeld creëren anderen over de auteur?

Opdrachten

Lees dit stuk (hyperlink: <http://ninaweijers.nl/Vrouwen-mannen-literatuur>) **op de website van de Nederlandse schrijfster Niña Weijers. Beantwoord de volgende vragen:**

- 1. Hoe wordt het boek van Weijers gepresenteerd door de uitgever? Kijk naar tekst en beeld.**
- 2. Hoe zou Weijers zelf gepresenteerd willen worden?**
- 3. Wat is volgens Weijers de reden dat vrouwen niet als goede schrijvers gezien worden?**
- 4. Vergelijk de manier waarop Weijers boek wordt gepresenteerd met de zelfrepresentatie van Johanna Coomans. Zou Coomans tevreden zijn over de manier waarop Weijers als vrouw wordt gepresenteerd?**

Nu je bekend bent met deze begrippen, kunnen we aan de slag. In de volgende stap ga je in duo's de auteursrepresentatie van een vrouwelijke auteur uit het verleden bestuderen: Anna Bijns.

Stap 3: Het experiment

Zoals we al in stap 1 leerden, waren er in de Renaissance veel belemmeringen voor vrouwen om een goed schrijver te worden en zorgden deze belemmeringen er vaak voor dat vrouwen over bepaalde onderwerpen schreven. Een van deze onderwerpen was het huwelijk, een onderwerp dat, getuige de uitspraak van Ouriachi in stap 1, nog steeds blijft kleven aan vrouwen. Een vrouw die vaak over het huwelijk schreef, was Anna Bijns.

Anna Bijns was een Antwerpse vrouw die leefde in de overgangperiode van de Middeleeuwen naar de Renaissance. Haar vader was kleermaker en ging om met rederijkers. Dit waren mensen die van literatuur hielden en zich vanaf de late Middeleeuwen organiseerden in verenigingen (rederijkerskamers) om gedichten te schrijven. In steden speelden zij een belangrijke rol bij feesten en andere plechtige gebeurtenissen. Ze besteedden veel aandacht aan de kunst en vormgeving van het dichten en beoefenden lastige rijmvormen (bekijk ook: Rederijkersliteratuur). De rederijkers schreven onder andere refreinen: een soort gedichten met een vaste vorm waarin een regel aan het einde van elke strofe herhaald werd. Anna Bijns mocht als vrouw officieel geen lid zijn van rederijkerskamer, maar schreef zelf veel refreinen.

Ze verwierf hiermee grote bekendheid in Nederland en Vlaanderen. Vooral haar godsdienstige refreinen, waarin ze het opnam voor het katholicisme en Luther aanviel, kregen veel lof van het lezerspubliek. Bijns had in haar refreinen niet alleen kritiek op (de volgelingen van) Luther, maar ook op het huwelijk. Deze huwelijksrefreinen waren vaak humoristisch van aard en daarom ook erg populair bij het volk. Bijns was een van de bestverkopende Nederlandstalige auteurs van de zestiende eeuw.

Anna Bijns werd voor een vrouw opmerkelijk serieus genomen door het literaire veld. Hoe kan dat? Om dat te onderzoeken zullen we in deze stap kijken naar gedichten van Anna Bijns en haar auteursrepresentaties.

Opdrachten

Bij de volgende drie opdrachten is het de bedoeling dat je samenwerkt met iemand. Een van jullie zal het refrein 'Ongebonden best, weeldig man zonder wijf' lezen en hierbij de opdracht 1 maken, de ander leest 'Ongebonden best, weeldig wijf zonder man' en maakt hierbij opdracht 2. Als jullie hiermee klaar zijn, maken jullie samen opdracht 3.

1. Lees het refrein 'Ongebonden best, weeldig man zonder wijf' van Anna Bijns. Probeer niet ieder woord te begrijpen, maar achterhaal per strofe de globale boodschap. Beantwoord de volgende vragen.

A. Hoe begint het betoog in de eerste strofe?

B. Welk beeld wordt er van vrouwen geschetst in dit refrein? Verwijs gericht naar passages om je antwoord te onderbouwen.

C. Welk beeld wordt er van mannen geschetst in dit refrein? Verwijs gericht naar passages om je antwoord te onderbouwen.

2. Lees het refrein 'Ongebonden best, weeldig wijf zonder man' van Anna Bijns. Probeer niet ieder woord te begrijpen, maar achterhaal per strofe de globale boodschap. Beantwoord de volgende vragen.

A. Hoe begint het betoog in de eerste strofe?

B. Welk beeld wordt er van vrouwen geschetst in dit refrein? Verwijs gericht naar passages om je antwoord te onderbouwen.

C. Welk beeld wordt er van mannen geschetst in dit refrein? Verwijs gericht naar passages om je antwoord te onderbouwen.

3. Bespreek met elkaar waar jullie refreinen globaal over gingen.

A. Hoe verschilden de refreinen?

B. Wat voor verteller sprak er in de refreinen?

C. Anna Bijns is nooit getrouwd. Vinden jullie het logisch dat zij beide refreinen heeft geschreven? Leg uit.

D. Bespeur je bij jezelf ideeën over wat 'typische' literaire onderwerpen voor mannen en vrouwen zijn? Confronteert Bijns je met die ideeën, of juist niet? Leg uit.

E. Als vrouw kiest Anna Bijns ervoor om over een voor haar geslacht traditioneel onderwerp te schrijven. Ze associeert zichzelf dus met het onderwerp 'huwelijk'. Op wat voor manier schrijft Bijns over het huwelijk? Doet ze dit spottend of serieus? Leg uit.

F. Hoe dragen deze refreinen bij aan het beeld dat Anna Bijns over zichzelf creëert?

4. 'Al ist een maget [maagd] die dit heeft geschreven, ende wilt daeromme niet verwerpen; geleerde mannen hebbent gelesen ende geaprobeert [goedgekeurd]. Dus en siet niet aen, dat een vrouwe van desen derden boeck is auctoresse, maer den rechten [oprechte] geest, die door haer heeft openlijck gewrocht [zich via haar openbaart] ende noch is werkende.'

Met deze zinnen gaf Bijns' uitgever, Henrick Pippinck, haar derde bundel uit.

A. Wat voor heterorepresentatie van vrouwelijke auteurs in het algemeen blijkt er uit bovenstaand citaat?

B. Waarom maakt het volgens Pippinck niet uit dat het derde boek door Anna Bijns is geschreven?

C. Wordt de kwaliteit van Anna Bijns' werk aan haarzelf toegedicht of aan iets anders?

5. Hoe zou jij Anna Bijns' succes verklaren? Waarom paste zij met vele mannen in het beeld van de goede schrijver?

In deze stap hebben we gekeken naar een beroemde vrouwelijke auteur uit het verleden: Anna Bijns. We hebben bestudeerd hoe zij omging met het toch wel traditioneel vrouwelijke thema ‘het huwelijk’ en met wat voor auteursrepresentaties dat gepaard ging.

In de volgende stap gaan we terug naar het heden. We lezen in columns van Sylvia Witteman een modern perspectief op het huwelijk en vergelijken haar met Anna Bijns.

Stap 4: De lakmoesproef

In de lakmoesproef analyseren we hedendaagse teksten over het huwelijk met hetzelfde begrippenkader en vergelijken we die met de teksten van Anna Bijns. Hoe presenteren vrouwelijke schrijvers zichzelf als ze over het huwelijk schrijven, en zijn er door de tijd heen verschillen te zien? Wat levert het op om met begrippen als ‘auteursrepresentatie’ naar literatuur te kijken?

Opdrachten

Bij de volgende drie opdrachten is het de bedoeling dat je samenwerkt met iemand. Degene die in de vorige stap ‘Weeldig man zonder wijf’ heeft gelezen, leest nu de column ‘Tijd voor mezelf-moeder’ van Sylvia Witteman en maakt opdracht 1. Degene die ‘Weeldig wijf zonder man’ heeft gelezen, leest de column ‘Begrijpende echtgenote’ van Sylvia Witteman en maakt opdracht 2. Als jullie hiermee klaar zijn, maken jullie samen opdracht 3.

1. Lees de column ‘Tijd voor mezelf-moeder’ van Sylvia Witteman. Maak de volgende vragen:

A. Wat voor kritiek op vrouwen is er in deze column?

B. Wat voor kritiek op mannen is er in deze column?

C. Zie je overeenkomsten met de kritiek die Anna Bijns’ in Weeldig man zonder wijf over vrouwen gaf? Licht dit toe met voorbeelden.

2. Lees de column ‘Begrijpende echtgenote’ van Sylvia Witteman. Maak de volgende vragen:

A. Wat voor kritiek op vrouwen is er in deze column?

B. Wat voor kritiek op mannen is er in deze column?

C. Zie je overeenkomsten met de kritiek die Anna Bijns’ in Weeldig wijf zonder man over mannen gaf? Licht dit toe met voorbeelden.

3. Bespreek met elkaar waar jullie columns globaal over gingen.

A. Wat voor beeld schetst Sylvia Witteman, als getrouwde vrouw met kinderen, over zichzelf met deze columns? Verschilt dit beeld met het beeld dat Anna Bijns over zichzelf presenteerde met haar huwelijksrefreinen?

B. Witteman schreef haar columns voor Linda, een tijdschrift dat zich nadrukkelijk op een vrouwelijk publiek richt. Hoe bepaalt die context hoe deze columns gelezen worden? Zien jullie een verschil met het publiek van Anna Bijns?

C. Zie je verschillen in het type rollen dat aan vrouwen wordt toegeschreven tussen Bijns en Witteman?

Sylvia Witteman kiest er net als Anna Bijns voor om op een spottende manier over het huwelijk te schrijven. Aan de ene kant zou je kunnen zeggen dat beide schrijfsters zichzelf in verband brengen met het huwelijk en dat zij op deze manier zichzelf aansluiten bij een traditie van vrouwelijke auteurs die over vrouwelijke onderwerpen schrijven. Aan de andere kant is de manier waarop zij schrijven over het “vrouwen”-onderwerp zo eigenzinnig gedaan dat het kan voelen als een protest tegen het beeld dat anderen van vrouwen en vrouwelijke auteurs hebben. De vraag is of zij nu bijdragen aan het stereotype dat vrouwen slechts over het huwelijk en het dagelijks leven schrijven, ook al is het spottend, of dat zij juist door die spot actief afstand van dit stereotype nemen.

Opdrachten

4. Zowel Anna Bijns als Sylvia Witteman schreven kritisch over het huwelijk en verwachtingen rond het huwelijk. Welke kritiek vind jij het meest overtuigend? Schrijf een pitch van 150 woorden waarin je antwoord geeft op die vraag, op basis van je vergelijking tussen Bijns en Witteman.

In deze stap heb je teksten van Sylvia Witteman vergeleken met die van Anna Bijns. Hierbij heb je ook nagedacht wat het voor vrouwen betekent als zij over bepaalde onderwerpen schrijven en wat voor rol context heeft bij het lezen van teksten met (voor vrouwen) stereotiepe onderwerpen. In de laatste stap van de proef analyseren we de Anna Bijns Prijs en de betekenis van dit soort prijzen voor vrouwelijke auteurs.

Stap 5: Het vrije experiment

In stap 3 en 4 hebben we vooral gekeken naar de manier waarop beelden over vrouwelijke auteurs ontstaan door de teksten die zij schrijven. In stap 1 en 2 hebben we echter ook geconstateerd dat ons beeld van vrouwelijke schrijvers gerelateerd is aan het succes dat zij behalen in het literaire veld. Zo hangt er veel af van een goede recensie of het winnen van een belangrijke literaire prijs. Een

voorbeeld van zo'n belangrijke prijs is de Libris Literatuurprijs. Deze is sinds 1994 in 22 van de 25 gevallen aan een man toegekend. Naast dat vrouwen deze prijs minder vaak winnen dan mannen, worden zij ook minder genomineerd. Dit draagt bij aan het beeld dat vrouwen boeken van een mindere literaire kwaliteit schrijven dan mannen.

Omdat vrouwen minder vaak grote literaire prijzen wonnen en daarmee dus ondergesneeuwd raakten, zijn er verschillende prijzen ontstaan die zich alleen richtten op vrouwelijke auteurs. Een voorbeeld van zo'n prijs was de Anna Bijns Prijs. Bij deze tweejaarlijkse titelprijs werd de beste literaire prozaititel of dichtbundel, geschreven door een vrouw, afwisselend bekroond. De hoofddoelstelling van de prijs was: aandacht voor de Nederlandstalige literatuur van vrouwen. De Anna Bijns Prijs is sinds 2016 opgeheven. Dit was ook het jaar waarin de Lezeres des Vaderlands constateerde dat vrouwen nog steeds ondervertegenwoordigd zijn in het Nederlandse literaire veld.

Je gaat nu reflecteren op de volgende kwestie: Moeten er aparte prijzen zijn voor vrouwelijke auteurs?

Opdrachten

De naam 'Anna Bijns Prijs' is ook een vorm van heterorepresentatie. Wat zegt het bestaan van deze prijs over Anna Bijns?

Wat zegt deze prijs over hedendaagse vrouwen van literatuur? Zijn ze een eigen eiland door hun eigen thema's of zal dit ervoor zorgen dat zij serieus genomen worden?

Stel je voor dat de Anna Bijns Stichting zegt de Anna Bijns Prijs opnieuw in te voeren. Jij vindt dit een heel goed idee of juist een zeer slecht idee en besluit een brief, maximaal 400 woorden, aan de stichting te schrijven.

Ga er in de brief op in of jij het wenselijk vindt dat vrouwelijke auteurs aparte prijzen krijgen. Besteed in ieder geval aandacht aan wat het herinvoeren van de Anna Bijns Prijs zou betekenen voor auteursrepresentaties van vrouwelijke auteurs.

Om je te helpen oriënteren bij het schrijven van je brief kun je de volgende twee artikelen lezen. Je mag natuurlijk ook zelf bronnen zoeken, bronnen uit de vorige stappen gebruiken en je eigen opvattingen gebruiken.

– Thomas van Veen: Wel zonde, die prijs voor Niña Weijers.

– Jannah Loontjens. De literatuur is achtergebleven in het masculiene tijdperk.

A2. Bijlagen bij LitLabmateriaal

Refreinen van Anna Bijns

Ongebonden best, weeldig man zonder wijf

1	Gezellen en weduwnaars, beide jong en oud, De vrijheid is beter dan zilver of goud. Volgt Paulus ² lere, ik en rade u niet el: Blijft ongebonden; 't is geringe getrouwd,	¹ gelukkig ² de apostel Paulus ³ anders
5	Dat lange berouwt: wijs is hij die 't schouwt. 't Houwen ⁴ is avontuurlijk, dit ziet men wel: Krijgt een man een wijf, die kwaad is en fel, Wederspanning ⁵ , rebel, Hij laat er zijn vel;	⁴ huwen ⁵ ongehoorzaam
10	Op aarde geen armer martelare. Peinst, jongers, die om huwen loopt zo snel: 't En es vrij geen spel Maar een eeuwig gekwel.	⁶ gevaar
15	Die wil huwen, mag wel zijn in groten vare ⁶ , Want een kwaad wijf is zeker een kwade ware, Een eerdse ⁷ helle, een eeuwig gekijf ⁸ . Dus derf ik wel zeggen in 't openbare: Ongebonden best, weeldig man zonder wijf.	⁷ aardse ⁸ strijd
20	Men mag enen man niet kwader vloeken ⁹ Dan met enen wijve. Die 't huwen zeer zoeken, Zijn zotter dan zot, ik wil 't u betonen ¹⁰ . Die vrouwen en behoeven heensdaags geen doeken; Ziet hoe zij verkloeken ¹¹ : zij dragen de broeken, De mans moeten in de turfhoek ¹² wonen.	⁹ vervloeken ¹⁰ bewijzen ¹¹ listiger worden ¹² hoek bij de haard
25	Dan preken zij 's daags wel zeven sermonen ¹³ . 't En mag u niet schonen ¹⁴ , Gij manspersonen: Gij weet of ik liege, die 't somtijds proeft ¹⁵ . Geeft haar enen slag, zij en zal u niet honen ¹⁶	¹³ tirades ¹⁴ beter maken ¹⁵ aantoont ¹⁶ bespotten
30	Maar dubbel lonen ¹⁷ , Met stoelen kronen ¹⁸ . Gij moet 't al bezorgen, dat in huis behoeft, Of gij wordt begrezen ¹⁹ en kwalijk getoefd ²⁰ . Gij jonge gezellen, wat hebdi in uw lijf, Dat gij u gaat bedroeven, eer u God bedroeft!	¹⁷ terugpakken ¹⁸ op het hoofd slaan ¹⁹ berispt ²⁰ behandeld
35	Ongebonden best, weeldig man zonder wijf.	
40	Gaat een man somtijds een kanneken drinken, 's Avonds is er de simme ²¹ , dit 's goed om dinken; Dan zeit ze met enen grammen ²² aanschijne: Vuil dronkaard, vol vat, hoe komdij hier stinken! Gieten en schinken, 't glaasken klinken, Dit is uw ambacht, dus verteerdij d'mijne; Ik drinke krank ²³ bier, gij gaat te wijne.	²¹ aap ²² boos ²³ zwak
45	Dit 's haar doctrijne Achter de gardijne. Dan roept ze: staat oppe, gaat winnen uw brood; Ik sliepe zo lief met enen zwijne Als met den kokijne ²⁴ .	²⁴ luilak

50	Dit 's zijn medicijne; Hem diende veel beter een kandeelken ²⁵ in 't hood. Horen 't de liên, de man werdt van schaamten rood. Dan peinst hij: ailacen! ²⁶ arm, onzalig katijf ²⁷ , Wat dede ik gehuwd, ik waar beter dood! Ongebonden best, weeldig man zonder wijf.	<p>²⁵ likeur (kandeel)</p> <p>²⁶ helaas ²⁷ ellendeling</p>
55	Mocht zulk man van den wijve zijn verlost, Hij zoude te Rome, al zoude hij te post Alle dagen geven twee gouden dukaten: 't En es niet om zeggen, wat een wijf al kost! Gevoederd, gevost ²⁸ , frisselijk gedost ²⁹ ,	<p>²⁸ verzorgd ²⁹ gekleed</p>
60	Willen zij gaan pronken langs der straten. Wil 's de man niet geven, zij zullen hem haten Als balling verwaten ³⁰ ; Hij en derf 's niet laten.	<p>³⁰ in de ban doen</p>
65	Dan moeten zij hebben enen slependen koers ³¹ , Paternosters, riemen met guldenen platen, Groot boven maten. Dan gaan zij blaten	<p>³¹ loop/tred</p>
70	Met gefronsten halsdoeken, lampers of floers ³² , Daar de borstkens doorschijnen, recht op zijn hoers, Geluwe ³³ , dunne doeken, gestijfd wel stijf. Zeggen de mans hiertegen, zo heten 't boers. Ongebonden best, weeldig man zonder wijf.	<p>³² doorschijnende stoffen</p> <p>³³ gele</p>
75	Prinse, de vrouwkens zijn gaarne proper en mooi; Rustig op zijn hoofs ³⁴ , na den nieuwen tooi Moeten de habijten ³⁵ gemaakt, gesneden zijn. Hoe zuur dat den man wordt, zij achten 't niet een hooi ³⁶ . Al zouden zij te Walem ³⁷ gaan tappen rooi, Zij zouden wel willen in alle steden zijn.	<p>³⁴ beleefd</p> <p>³⁵ gewaden</p> <p>³⁶ het boeit hen niet</p> <p>³⁷ plaats in Vlaanderen</p>
80	Ter kermessen, ter feesten moet gereden zijn; Dus wilt als heden zijn, Het moet geleden zijn. 't Waar van node ³⁸ , dat zij alle nieuwigheid zagen. d'Wijf wil ook van den man altijd gebeden ³⁹ zijn. Moet zij beneden zijn,	<p>³⁸ noodzakelijk</p> <p>³⁹ uitgenodigd</p>
85	Zij zal t'onvreden zijn. Zij vechten om d'meesterschap ook met vlagen. Spreekt de man een haastig woord, zij loopt klagen Tot haren commeren ⁴⁰ : dit 's der vrouwen bedrijf.	<p>⁴⁰ lastig maken</p>
90	Dus zeg ik nog eens, wien 't mag mishagen ⁴¹ : Ongebonden best, weeldig man zonder wijf.	<p>⁴¹ tegenstaan</p>

Ongebonden best, weeldig wijf zonder man

- 1 Het es goed vrouwe zijn, maar veel beter here.
Gij maagden, gij weduwen, onthoudt dees lere²:
Niemand hem te zere om houwen³ en spoede.
Men zeit: daar geen man en es, daar en es geen ere;
- 5 Maar die gekrijgen kan kost en kleren,
Niet haast haar en kere⁴ onder eens mans roede⁵.
Dit is mijnen raad: weest op uw hoede,
Want zo ik bevroede⁶, ik zie 't gemene,
Als een vrouwe huwt, al is ze eêl⁷ van bloede,
- 10 Machtig van goede, zij krijgt aan haar bene
Enen groten worprie⁸. Maar blijft zij allene,
En zij haar rene⁹ en zuver gehouden kan,
Zij es here en vrouwe, beter leven nooit gene¹⁰.
Ik en acht niet klene 't huwelijk, nochtan
- 15 Ongebonden best, weeldig wijf zonder man.
- Proper meiskens werden wel lelijke vrouwen,
Arm danten¹¹, arm sloren¹²: hoort jong met den ouwen!
Dit zou mij doen schouwen¹³ 't houwelijk voorwaar.
Maar, wachermen¹⁴, als zij den man eerst trouwen,
- 20 Zij menen de liefde en mag niet verkouwen¹⁵;
Dan is 't hem berouwen eer¹⁶ een half jaar.
Och, het pak des houwelijks is al te zwaar!
Zij weten 't klaar¹⁷, die 't hebben gedragen.
Een vrouwe maakt door vreze menig misbaar¹⁸,
- 25 Als de man hier en daar gaat druk verjagen,
Drinken en spelen bij nachte, bij dagen.
Dan hoort men beklagen dat men ooit began,
Dan en mogen u helpen vrienden of magen¹⁹.
Dus hoort mijn gewagen²⁰ en wacht er u van²¹:
- 30 Ongebonden best, weeldig wijf zonder man.
- Ook komt de man somtijds dronken en prat²²,
Als d'wijf haar gewracht²³ heeft moede en mat;
Want men moet al wat doen, zal men 't huis bestieren.
Wil zij dan eens roeren haar snatergat²⁴,
- 35 Zo wordt zij geslagen met vuisten plat;
Dat dronken, vol vat moet ze obedieren²⁵.
Dan doet hij niet dan kijven²⁶ en tieren,
Dat zijn de manieren: wee haar die 't smaakt²⁷!
Loopt hij dan elders bij Venus' kamenieren²⁸,
- 40 Peinst, wat blijder sieren men thuis dan maakt.
Gij maagden, gij weduwen, aan ander u spaakt²⁹,
Eer gij ook geraakt in zulken gespan³⁰.
Al waar 't dat gij mij al contrarie spraakt,
Mij en roekt wie 't laakt³¹, ik blijf er weer an:
- 45 Ongebonden best, weeldig wijf zonder man.
- Ene vrouwe ongehoud moet derven³² 's mans gewin³²;
Zo en derf zij ook niet wachten zijnen zin.
En, na mijn bekin³⁴, de vrijheid is veel weerd.
Zij en werdt niet begrezen³⁵, gaat zij uit of in.

¹ gelukkig

² les

³ huwen

⁴ wenden tot ⁵ staf

⁶ begrijp

⁷ edel

⁸ ketting

⁹ rein

¹⁰ nooit had iemand het beter

¹¹ loszinnige vrouw ¹² sloerie

¹³ schouwen

¹⁴ ach en wee

¹⁵ verkillen

¹⁶ voor

¹⁷ duidelijk

¹⁸ getier

¹⁹ verwanten

²⁰ vertellen ²¹ pas ervoor op

²² overmoedig

²³ (hand)werken

²⁴ mond

²⁵ gehoorzamen

²⁶ vechten

²⁷ meemaakt

²⁸ hoeren

²⁹ neem een ander voorbeeld

³⁰ geruzie

³¹ Mij raakt het niet

³² missen

³³ bezit

³⁴ bekentenis

³⁵ berispt

50	En al moeste zij leven op haar gespin ³⁶ , Voorwaar veel te min zij alleen verteert ³⁷ . Een ongebonden vrouwe wordt alom begeerd. Al is 't dat ze ontbeert eens mans profijt, Zij is meester en vrouwe aan haren heerd ³⁸ .	³⁶ handwerk ³⁷ verbruikt ³⁸ haard
55	Te gane onverveerd ³⁹ , dat 's een groot jolijt. Zij mag slapen en waken na haren appetijt ⁴⁰ , Zonder iemands verwijt; blijft ongebonden dan, De vrijheid te verliezen, geen meerder spijt. Vrouwkens, wie gij zijt, al kreegdij enen goeden Jan ⁴¹ ,	³⁹ onbevreesd ⁴⁰ zin ⁴¹ goedzak
60	Ongebonden best, weeldig wijf zonder man.	
	Al is een vrouwe nog zo rijk van haven, Veel mans die achten ze als haar slaven. Ziet toe, als ze u laven ⁴² met schonen prologen ⁴³ , En gelooft niet zo zaan ⁴⁴ , maar laat ze draven,	⁴² verwennen ⁴³ verhalen ⁴⁴ snel
65	Want mij dunkt, de goei mans zijn witte raven. Acht niet wat gaven zij u brengen voor ogen: Als ze een vrouwe hebbe in 't nette getogen ⁴⁵ , Is liefde vervlogen, dit zien wij wel.	⁴⁵ in het net verstrikt
70	In 't houwen wordt menige vrouwe bedrogen, Die moeten gedogen ⁴⁶ groot zwaar gekwel; Haar goed werdt verkwist, de man valt haar fel. 't En es vrij geen spel, maar nooit zwaarder ban ⁴⁷ .	⁴⁶ verdragen ⁴⁷ vloek
75	't Es somtijds om 't geldeken en niet om 't vel, Dat de zelke zo snel liep dat hij stan ⁴⁸ . Ongebonden best, weeldig wijf zonder man.	⁴⁸ dat iemand later geen moeite meer doet

Teksten van Sylvia Witteman

Begrijpende echtgenote (uit: Gekke wijven en andere types, Sylvia Witteman)

'Nou, het geheim van een goed huwelijk, dat is niet zo ingewikkeld hoor. Kijk maar naar Erik en mij. We komen echt in de buurt van het ideaal, zeg nou zelf. En het gaat om heel simpele dingen. Geven en nemen, bijvoorbeeld. Kijk, Erik is natuurlijk niet zo vaak thuis. Daar is nu eenmaal niks aan te doen. Dus áls ie er dan is, dan ga ik natuurlijk niet aan zijn kop zeuren over kleinigheden. Een man die zo hard werkt ga je niet lastigvallen met de afwas, of een lekkend dak, of de rapporten van zijn kinderen. Nee, áls Erik een keer thuis is, dan laat ik hem met rust. Ik kook iets wat hij lekker vindt, een groot stuk lever met uien bijvoorbeeld, daar is hij dol op. Lusten de kinderen niet nee, en ik ook niet, maar dan denk ik: die liflafjes die wij lekker vinden kunnen we altijd al eten, nietwaar? Zó vaak is Erik tenslotte niet thuis, dus geen punt. En na het eten valt die schat meestal als een blok in slaap. Ja, logisch, iemand die zo hard werkt... dus dan sluipen we door het huis. Doen we graag hoor, die enkele keer dat Erik thuis is. Lawaai maken kunnen we nog vaak genoeg, tenslotte. Kijk, dat bedoel ik met geven en nemen. Nou en iets anders, ook heel belangrijk, is elkaar vertrouwen. Kinderachtige jaloezie kan zó veel verpesten. Als je zoiets voelt moet je gewoon jezelf even streng toespreken. Dus als Erik bijvoorbeeld thuiskomt van een zakenreis, en ik ruim zijn koffer leeg, en ik kom daar een

wildvreemde, roodkanten beha tegen, dan ga ik níét meteen verhaal halen bij Erik. Nee, die laat ik lekker met rust, die enkele keer dat hij thuis is. Dan denk ik even na, en dan zeg ik tegen mezelf: die beha is natuurlijk van een collegaatje, dat even in zijn kamer was douchen omdat bij haar op de kamer de douche kapot was. Of van het kamermeisje dat het opeens heel erg warm kreeg. Er zijn altijd een heleboel logische, doodnormale verklaringen voor zulke dingen, zonder dat je er meteen allerlei smerigs bij hoeft te halen. Zó veel relaties gaan kapot aan misplaatste achterdocht, dat is gewoon zonde. Als je weet wat je aan elkaar hebt is het ook echt nergens voor nodig. Nou, en verder is wederzijds respect natuurlijk ook hartstikke belangrijk. Erik werkt zich voor ons, zijn gezin, dag en nacht uit de naad. Dan mag hij best af en toe een beetje humeurig zijn, die enkele keer dat hij thuis is en zich eindelijk een beetje kan ontspannen. De kinderen hebben inmiddels al geleerd maar zoveel mogelijk uit zijn buurt te blijven. Maar hij moet het toch kwijt hè, Erik. Dus wat doe je dan, als je als vrouw een beetje respect voor je man hebt? Precies: ik láát hem dan maar even. Hij kan er ook niks aan doen dat hij zich altijd maar moet inhouden op zijn werk. En ach, écht hard slaat hij ook niet eens hoor. Kijk maar, deze schrammen zijn van eergisteren, en je ziet er amper nog wat van. Dus wat zou ik nou moeilijk doen, die enkele keer dat hij überhaupt thuis is? Bovendien, daarná is hij meestal ook gauw weer vertrokken, en dan kan ik op mijn gemak gaan douchen, paar pleistertjes erop en lekker vroeg naar bed. Niks aan de hand. Dus wat ik maar wou zeggen: het geheim van een goed huwelijk is niet zo ingewikkeld hoor. Het zit hem in simpele kleinigheden.'

Tijd voor mezelf-moeder (uit: Gekke wijven en andere types, Sylvia Witteman)

'Ja, ik weet best dat Erik hard werkt. Natuurlijk is het niet niks, zo'n hoge managementfunctie. Maar dat is toch zeker zijn eigen keus? En het zijn toch net zo goed zijn kinderen? Hoe bedoel je, van hem hoefden die derde en vierde niet, hij was er zelf bij hoor. Hij wist best dat ik een beetje slordig was met de pil, had-ie maar een condoom aan moeten trekken. Dus ik zit hier de hele dag met de huiselijke beslommeringen, en als hij dan 's avonds eindelijk thuiskomt dan krijg ik toch iets van: ja hallooooo, ik ben er óók nog! Moet ik dan ook nog gaan koken en afwassen? Moet ik ze dan ook nog gaan helpen met hun huiswerk? En denkt hij nou echt dat ik iedereen dan ook nog eens ga voorlezen en in bed leggen? "Nou," zegt Erik, "dan laat je dat de au pair toch doen?" "Ja, dahag," zeg ik dan, "vind je dat normaal, kinderen die door hun au pair opgevoed worden? Liefdeloos hoor. *No way*, je doet het maar lekker zelf. Die stakkers hebben er toch niet om gevraagd dat jij zo nodig tachtig uur per week moet werken?" En dan trek ik de deur achter me dicht en weg ben ik. Ja, ik ben er toch zeker óók nog? Ik heb dan echt behoefte aan een paar uurtjes voor mezelf. Filmpje, saunaatje, proseccootje met de meiden, gewoon, waar elke hardwerkende moeder recht op heeft. Heeft-ie ook

nog het gore lef om te vragen wat ik nou doe, zo'n hele dag. De au pair brengt toch de kinderen naar school en alle naschoolse clubjes, zegt-ie dan. En ze doet de boodschappen. Nou ja, boodschappen, boodschappen, het meeste laat ik bezorgen hoor. Hè? Ken je dat niet? Gewoon de bezorgdienst van Appie hoor, niks bijzonders. Die komen de zware spullen brengen, wijn en zo. Zijn vaak knappe jongens trouwens. Nee, schoonmaken hoeft de au pair ook al amper, want de werkster komt drie keer in de week, dus dat is een kwestie van af en toe een doekje over tafel en klaar. Kom op zeg, ik heb nota bene mijn baan opgegeven om voor onze kinderen te kunnen zorgen, moet ik me daarom ook maar helemaal laten verslonzen? Mág ik misschien af en toe óók eens een weekendje naar Parijs, mág ik misschien af en toe eens een middagje de stad ik voor een nieuw jurkje? Deed ik ook toen ik de boetiek nog had hoor, en dat zou dan nu op moeten houden omdat we toevallig vier kinderen hebben en meneer zo nodig... O ja, en dan komt-ie met: "Goed, dan ga ik wel een rustiger baan zoeken, want ik breng het niet meer op, die dubbele stress." Nou, en dan word ik pislínk natuurlijk. Dat is gewoon een verkapt dreigement. Een "rustiger baan", hij bedoelt natuurlijk een slecht betaald kutbaantje. Met zo'n zogenaamde papadag. "En waar denk je van te gaan leven?" zeg ik dan. "Gaan we dan andijvie eten met kiloknallerslavinken? Op vakantie met een tentje? Kleren kopen bij de H&M? Zie je het voor je?" En dan Erik van: "Nou, waarom eigenlijk níét?" En dat vind ik toch zó vuil van hem hè. Dat hij mij, bij alles wat ik voor hem, en voor ons gezin opgeofferd heb, onder mijn neus probeert te wrijven dat ik een soort luxepopje ben. Dus nee, dan trek ik de deur achter me dicht en laat in de stad lekker alles even van me af glijden. Wat denkt zo'n vent wel? Ik ben er tenslotte zelf óók nog.'

B. Interviewscript docenteninterviews

Inleiding: Uit wetenschappelijke literatuur (Schampaert, Wils, Clarebout en Verschaffel, 2011) komt naar voren dat er eigenlijk drie soorten geschiedenisdocenten zijn:

1) De verledengerichte leraar (legt nadruk op hoe het verleden verschilt van het heden, gaat uit van specifieke historische context en besteedt veel aandacht aan primaire bronnen)

Belangrijkste doel: het ontwikkelen van het vermogen het verleden in zijn historiciteit te bestuderen, en zich daartoe te onthechten van de eigen tijd.

2) De hedengerichte geschiedenisleraar (ziet heden als uitgangspunt voor geschiedenisonderwijs, verwijst naar hedendaagse sociale kwesties/gebeurtenissen, benadrukt continuïteit tussen heden en verleden)

Belangrijkste doel: Leerlingen helpen de eigentijdse maatschappij beter te begrijpen.

3) Postmodern geïnspireerde geschiedenisleraar (besteedt veel onderscheid aan verschil tussen heden en verleden, verleden is iets dat steeds opnieuw gereconstrueerd wordt, focust op representaties van de werkelijkheid/reconstructies van het verleden door vroegere en eigentijdse samenlevingen)

Belangrijkste doel: heden gebruiken om aan te tonen hoe de eigentijdse samenleving met het verleden omgaat en er betekenis aan geeft.

Vraag 1: In welk van de drie types herken je je het meest? Waarom?

Vraag 2: Ben je altijd al zo'n type geweest? Probeer je wel eens een ander type te zijn?

Vraag 3: Maak jij gebruik van historische vergelijkingen in je les? (evt. didactiek 'historische vergelijking' uitleggen)

Bij nee: vanaf vraag 5 docent hypothetisch laten beantwoorden 'Stel dat je zou gebruikmaken van historische vergelijkingen....'

Vraag 4: Waarom zet je historische vergelijkingen wel/niet in?

Vraag 5: Hoe ga je aan de slag wanneer je gebruikmaakt van historische vergelijkingen? Waar begin je mee? (heden of verleden)

Vraag 6: Hoe zorg je ervoor dat de eigenheid van het verleden niet verloren gaat wanneer je heden en verleden aan elkaar spiegelt?

Vraag 7: Wanneer leerlingen historische vergelijkingen aan het maken zijn: Hoe beoordeel je of de vergelijking die een leerling maakt nuttig/zinvol is?

Vraag 8: (Hoe kan iemand ervoor zorgen dat een historische vergelijking niet plat is, maar het een leerling helpt om iets scherper te zien? Kortom, hoe zorg je ervoor dat die historische vergelijking zinvol is?) Wat zijn de voorwaarden waaraan een goede historische vergelijking moet voldoen?

Vraag 9: Kun je een voorbeeld geven van een moment waarbij jij een historische vergelijking als didactisch middel inzette in je klas, en waar je achteraf tevreden over was?

Vraag 10: Kun je ook een voorbeeld geven van een moment waarbij de historische vergelijking juist (achteraf gezien) niet goed uitpakte?

C. Transcripten docenteninterviews

F, man, geeft 30 jaar les

In welk van die types zou jij jezelf het meest herkennen?

Toen jij die eerste zei, dacht ik: O, dat ben ik. Toen zei je die tweede 'O, dat doe ik ook.' En die derde doe ik ook. Maar ik zie het heden toch wel als het startpunt.

Altijd vanuit het heden redeneren?

Ja, toch wel. Omdat ik denk dat het heden met het verleden te maken heeft. Het verleden is pas interessant als het gekoppeld is aan het heden. Want anders is het een dooie taal.

Het is voor jou belangrijk dat het verleden gekoppeld is aan het heden?

Ja, dat moet wel.

Behandel je bepaalde dingen dan ook niet in je geschiedenisles omdat die te ver afstaan van het heden?

Ja, dat vind ik te ingewikkeld. Ik wil een voorbeeld geven. We behandelen in 4 vwo het Midden-Oosten. De situatie Midden-Oosten is echt heel ingewikkeld. Maar de situatie in Syrië kan je pas begrijpen als je teruggaat naar het Osmaanse rijk, de Eerste Wereldoorlog. Het uitgangspunt is dan: 'we zitten met een probleem'. Maar we kunnen wel lijnen naar het verleden werpen en dan van daaruit weer terugkomen bij het heden, zodat we een rondje maken. Dat is een beetje wat ik doe.

Dus het heden is wel het start- en eindpunt altijd?

Ja, eigenlijk wel.

Je identificeert je het meeste met het heden-type. Ben je tijdens je onderwijscarrière wel eens een ander type geweest, dat je bijvoorbeeld meer nadruk legde op het verleden?

Nee, niet per se.

Maak je gebruik van de didactiek van historische vergelijkingen in je les?

Ja, maar ik probeer wel leerlingen het zelf te laten zien. Ik ga niet zeggen 'dit is hetzelfde' of 'heel anders' -maar meestal is het meer van hetzelfde – maar ik probeer, door voorbeelden aan te dragen, dat ze zelf in de gaten krijgen 'O ja, wat er toen gebeurde, lijkt heel veel op wat er nu gebeurt.'

Je zou niet zomaar een schema maken met vroeger en nu?

Dat laat ik ze wel zelf doen. Dat tekenen we dan samen op het bord, maar ik geef het niet weg.

Waarom zet je historische vergelijkingen in?

Volgens mij is dat de zin van het geschiedenisonderwijs, om leerlingen een beetje wegwijs te maken in een hele ingewikkelde wereld, zonder ze overstuur te maken en ze te laten zien van 'Vroeger worstelden mensen met soortgelijke problemen en daar kwamen ze goed uit of niet goed uit en dat zal nu ook wel gebeuren, dat is niets nieuws. En we kunnen proberen fouten te vermijden, dat is natuurlijk ideaal. Maar je moet niet gek gaan kijken als dat niet gebeurt.'

Dus er zit ook een stukje burgerschapsvorming dan in?

Ja.

Je zet historische vergelijkingen dus vooral in om het verleden begrijpelijk te maken en je gaat altijd vanuit het heden.

Ja.

Het is echt een begripskwestie voor jou?

Ja. Ze moeten eigenlijk een interesse vanuit het heden krijgen, een vraag, en dán pas kun je naar het verleden. Je kan ook volgens het eerste type (verledentype) in een keer naar het verleden gaan en dan zitten leerlingen in een wereld waar ze nooit waren geweest en dan vinden ze die interessant. Dat kan ook, maar het algemene lesdoel voor mij is meer 'Hier is iets aan de hand. Hoe gaan we dat terugzien?'

De volgende vraag was hoe je aan de slag gaat als je een historische vergelijking gebruikt, maar voor jou is dat dus dat je altijd begint vanuit het heden en teruggaat naar het verleden.

Ja en dan een herkenbaar probleem destilleert.

Kun je daar een voorbeeld van geven?

Iets wat heel erg speelt, is multiculturaliteit: de omgang met minderheden. Elke tijd maakt wel z'n eigen geschiedschrijving. Nu zie je in lesboeken dat er veel meer aandacht is voor dit soort thema's. Dus de bronnen die er komen, hebben dan te maken met het Romeinse rijk. Allerlei minderheden. Hoe gingen Romeinen dan om met burgerrechten, werd iemand geaccepteerd... Je ziet hetzelfde met de islam. Dat komt ook steeds meer in boeken voor en dan krijg je natuurlijk ook een actualiteitsprobleem: De islam is religie, maar de scheiding tussen kerk en staat is er bij islam niet. In onze moderne Westerse maatschappij wel en in de geschiedenis is er heel lang gevochten over wie er de baas was. Is dat de Paus, een theocratie-achtig idee, of zijn het de keizers? Dat is een probleem dat nu eigenlijk nog steeds speelt als mensen zeggen dat hun godsdienst belangrijker is dan de wet. Dat is eigenlijk hetzelfde probleem. Dus dat zie je om je heen, maar dan zie je dat het eigenlijk allang, honderd jaar geleden, uitgevochten is op allerlei manieren.

Dus zo maak je dat meer inzichtelijk, de strijd tussen kerk en staat? Dan ga je beginnen over de islam nu ...

Nou niet over de islam nu. Ik probeer het abstracter te houden, want anders voelen mensen zich meteen aangevallen of haken ze af. Maar ik stel de vraag: 'Naar wie moet je luisteren: de wet van God of de wet van de koning?' Dat is een algemene vraag. En de meesten hebben daar nooit over nagedacht dus dat speelt niet. Wat je dan kunt doen is bijvoorbeeld het verhaal van Antigone vertellen, het Griekse drama. Dat gaat allemaal fout en dat komt gewoon omdat mensen heel consequent de wet van de staat toepassen. Maar iemand anders zegt dat de wet van de goden belangrijker is, dan heb je al een conflict. Je kunt ook in onze tijd zeggen: een hoofddoekje

bijvoorbeeld. Als iemand rechter wil worden of politie-agent, mag iemand dan een hoofddoekje op? Dat is hetzelfde idee. Dan is het in een keer: 'O ja, hier hebben we het over.' Het is een essentiële kwestie.

Dus dan zien ze ook in waarom die kwestie belangrijk was.

Ja, het gaat niet om het hoofddoekje. Maar het is heel essentieel. Zijn dit eeuwige wetten of zijn dit tijdelijke wetten? Of moet je je als burger, hè burgerschap, ondanks je geloof ondergeschikt maken aan de wet van de staat of zeg je alleen: 'ik vind mijn geloof belangrijk, maar ik volg de wet.' Nou dat zijn hele belangrijke zaken.

Hoe zorg je ervoor dat de eigenheid van het verleden niet verloren gaat wanneer je heden en verleden aan elkaar spiegelt?

Dat is heel moeilijk. Het is toch een andere wereld hè. Sommigen zeggen wel: het verleden is buitenland. Dus je vereenvoudigt, je maakt dingen simpeler, maar dat kan niet anders. Je moet op een bepaalde manier een cliché geven, maar dat kan niet anders.

Dus je zegt eigenlijk: je kan er niet helemaal voor zorgen dat die eigenheid niet verloren gaat of intact blijft.

Je doet je best. Je houdt zo veel mogelijk intact, maar je kunt niet alles overbrengen. Ik kan ook zelf niet alles bevatten.

Dus het ligt wederom weer aan het begrip.

Ja.

Je laat je leerlingen vaak historische vergelijkingen maken. Hoe beoordeel je of die vergelijkingen nuttig dan wel zinvol zijn?

Niet. Je beoordeelt hem technisch. Als je zegt: vergelijk dit en dat. Dan heb je een inhoudelijk model van 'dit moet erin zitten, anders is de vergelijking niet compleet'.

Wat voor dingen zitten er dan bijvoorbeeld in?

Meestal moet iemand uit een bron bepaalde dingen halen die de essentie weergeven. Ze moeten vergelijken. Als iemand het niet goed leest... dat is meer technisch lezen dan. Dat is niet goed, maar wat het voor iemand in zijn denkproces oplevert, dat weet ik niet. Daar stel ik ook nooit meer een vraag over op de toets. Zo van 'Wat heb je hiervan geleerd' ofzo. Het is meer dat ik hoop dat er iets gebeurt.

Wat zijn de voorwaarden waaraan een goede historische vergelijking moet voldoen? Dus: hoe zorg je ervoor dat een vergelijking niet helemaal plat is, maar dat die echt de leerling helpt om iets scherper te zien?

Het mooiste zou zijn, maar dat is niet altijd, dat een leerling antwoorden vindt in die vergelijking.

Wat voor antwoorden?

De vragen die hij zelf heeft bedacht. Maar is het zo dat wij de vragen bedenken en dat de leerlingen met onze vragen aan het werk gaan. Maar dat is al heel wat.

Stel jij zou die historische vergelijking maken, waar let je dan op? Dat die leerlingen helpt en niet uit de lucht is gegrepen maar ervoor zorgt dat jouw leerdoelen bereikt worden.

Wat je wil bereiken met een historische vergelijking als werkvorm, bedoel je?

Stel je hebt een bepaald leerdoel en je hebt bedacht 'dat ga ik door middel van die historische vergelijking proberen duidelijk te maken.' Als jij zelf die historische vergelijking maakt, waar moet die dan voor jou aan voldoen?

Ik vind dat een leerling een andere tijd moet kunnen begrijpen. Dus ze moeten historisch inzicht krijgen in een andere tijd of het denken van mensen in een andere tijd. En tegelijkertijd moet kunnen koppelen aan wat wij vinden. En dan kan zien van 'O, er zijn best wel raakpunten, of we waren vroeger helemaal niet zo anders of we zijn nu juist heel anders maar dat kan ik begrijpen, want enz. enz. Een beetje begripsvorming. Geen oordeel als 'wat waren ze toen stom' maar meer van 'O, wat zielig eigenlijk, ze hadden best wel grote problemen en daar kwamen ze niet uit omdat ze dat dan niet wisten.'

Ik wilde nog vragen over een voorbeeld van een historische vergelijking uit jouw les waar je tevreden over was maar dat is dan voor jou misschien die les over de strijd tussen kerk en staat.

Ja, en dat doe ik vaak hoor. Met Antigone begin ik dan. En dan vraag ik ze: 'Voor wie ben je?' Er zijn dan heel veel voor Antigone, want het is een dapper meisje en daar kunnen ze zich mee identificeren en de slechterik is Creon. Maar als je dat dan verplaatst naar onze tijd, dan is Antigone een herrieschopper die niet wil luisteren. Dat is goed soms, maar snap je, het is in een keer heel anders.

Heb je ook een voorbeeld van een historische vergelijking die je wilde maken, die je nu niet meer maakt? Omdat die niet zo goed uitpakte voor jou.

Dat zal best gebeurd zijn maar dat vergeet ik dan. Weet ik niet zo snel, nee.

P, man, 37 jaar lesgevend

Springt er voor jou een type uit waar je je het meest bij zou aansluiten?

De ideale docent is natuurlijk alle drie. Ik vermoed dat ik een ontwikkeling bij mijzelf ben gaan zien, dat ik steeds meer het derde type (post-modern) ben gaan worden. Iedere geschiedenis is contemporaine geschiedenis. Je bent voortdurend met de huidige bril naar het verleden aan het kijken waardoor je steeds nieuwe verhalen krijgt.

Want welk type was je dan eerst?

Ik denk het meeste het eerste.

Dus voor jou was het toen echt belangrijk om het verleden als los te zien van het heden.

Ja, de verwondering en de vervreemding, dat herken ik wel. Niet dat ik het tweede type onzin vind, dat is niet zo, het zit echt heel dicht bij elkaar. Je probeert wel om alle drie te zijn, maar ik denk dat ik steeds meer ben gaan neigen naar het laatste type.

Dat hedengerichte type heb je nooit geprobeerd te zijn?

Het is afhankelijk van het onderwerp en of er in de actualiteit wat gebeurt. Als je kijkt naar de Amerikaanse presidentsverkiezingen of de Tweede Kamerverkiezingen of 9/11, dat je dan iets koppelt aan het verleden. Op dat moment ben je wel meer het tweede. Het zou niet mijn meest natúurlijke neiging zijn. Maar het is mij ook niet helemaal vreemd.

Maak je gebruik van historische vergelijkingen in je les?

Dat probeer ik voortdurend te doen.

Waarom doe je dat?

Daar gaat geschiedenis natuurlijk over. Door analogieën begrijp je het verleden ook beter. Het geeft meer diepte aan een gebeurtenis als je die analogie weet te maken, waardoor je beter dingen begrijpt waardoor leerlingen zichzelf ook beter begrijpen.

Oké, dus enerzijds om de stof beter te begrijpen en anderzijds voor de leerlingen dat zij zichzelf beter begrijpen.

Ja, dat dingen relatief zijn en begrepen moeten worden in een tijd. Ze moeten zichzelf ook begrijpen in een tijd. Geen mens is een absoluut individu, het is allemaal gerelateerd aan bepaalde contexten.

Als je een historische vergelijking maakt in de les, hoe doe je dat precies? Dit gaat over de didactiek erachter, begin je bijvoorbeeld vanuit het heden...?

Dan begin ik meestal vanuit het heden, ja. Dan leg ik twee gebeurtenissen of ontwikkelingen naast elkaar. Dat is wat je dan het meest probeert te doen. Moeilijk te zeggen, maar meestal doe ik denk ik dat.

Je legt dus zelf dan de gebeurtenissen naast elkaar? Wat moeten leerlingen dan doen met die vergelijking?

Het kan ook zijn dat ik wél begin met iets uit het verleden en dan stel ik ze een vraag als 'Herken je dit?'. Als je een bepaalde filosofie uit het verleden beschrijft, zou ik mij de vraag kunnen voorstellen: 'Noem een politicus die voldoet aan wat je net gehoord hebt en wat herken je daarvan?' Ik laat ze liever zelf praten zonder het meteen te gaan voorkauwen. Dat is toch leuker.

Laat je ze ook wel eens schema's ofzo maken? Met vroeger en nu?

Ja, maar meestal doe ik dat in de vorm van een gesprek.

Hoe zorg je ervoor dat de eigenheid van het verleden niet verloren gaat wanneer je het vergelijkt met het heden? Dat die niet aangetast wordt?

Oei. Hoe bedoel je dat?

Dat het verleden niet te simplistisch wordt gebracht omdat je het per se wil linken aan het heden. Dat het verleden wel zijn eigen ding blijft?

Ja, ik snap het. Ja, kijk dat is het mooie van historische vergelijkingen. De analogieën zijn mooi. Maar je moet ze niet 1 op 1 op elkaar leggen. Dat probeer ik wel te laten zien. Dat kan het beste aan de hand van een voorbeeld. Ik heb het laatst gehad over de beeldenstorm en de reactie van Filips II die Alfa stuurde, hoe communicatie verliep. Wat ik wel benadruk is dat in deze tijd nieuws al verspreid is voordat je tot tien hebt kunnen tellen. En dat er toen maanden, soms jaren, overheen gingen voordat ze goed konden reageren. Dat probeer ik dan wel voorstelbaar te maken. Dat je de beperkingen die mensen van het verleden hadden probeert voelbaar te maken.

Wanneer leerlingen historische vergelijkingen maken, hoe beoordeel je dan of de vergelijking die zij maken nuttig of zinvol is?

Ik zal nooit te snel zeggen dat het níet zinvol is. Ja, ik denk dat ik de vergelijking met andere leerlingen ga delen. 'Is dit een goede vergelijking, klopt dit, zijn er verschillen, herken je dit?' Ik probeer al pratend de diepte in te gaan.

Hoe zorg jij er zelf voor dat een historische vergelijking die je maakt zinvol is? Denk je na in de les: 'Kán ik hier een historische vergelijking bij maken?' Wat zijn dan voorwaarden waaraan iets moet voldoen, waardoor jij denkt: ik ga deze les een historische vergelijking maken.

Je kunt eigenlijk alles wel met elkaar vergelijken. Er zijn altijd wel ergens raakvlakken.

Maar is het altijd zinvol?

Nou, het is niet zo dat je het snel op de vuilnishoop gooit. Ik denk dat het maken van vergelijkingen per definitie bijdraagt aan beter historisch begrip. Beter begrip van het verleden en beter begrip van het heden, twee kanten op. Ik zal niet zo snel zeggen dat iets een totaal zinloze vergelijking is.

Het vergelijkingen maken an sich is al waardevol? Als die niet héél scherp zijn maar gewoon het idee dat leerlingen bezig zijn met overeenkomsten en verschillen.

Ik denk dat dat toch wel de vraag is die voortdurend aan de orde moet komen: waar zie je de overeenkomsten, waar zijn de verschillen? Hoe reëel is deze vergelijking? Dan kom je vanzelf ook wel op de verschillen uit. Het zal altijd, als het goed is, toch tot beter begrip van het heden en beter begrip van het verleden leiden. In de ideale situatie.

Kun je een voorbeeld geven van een moment waarop jij een historische vergelijking inzet in je klas, als didactisch middel, waar je tevreden over was?

Wat een aardige vergelijking is: Bij de Renaissance heeft de eerste politieke filosoof, Machiavelli, allemaal voorschriften van hoe een politicus zich zou moeten gedragen. Wanneer mag je liegen, hoe kun je mensen bespelen, wanneer mag je dat? Dan bijvoorbeeld vergelijken met iemand als Trump. Dat werkt. Dat was een leuke vergelijking. Maar er zijn eindeloos veel voorbeelden.

Waarom werkte dat dan, denk je?

Omdat je dan ineens de actualiteit erbij kunt halen. Je ziet dan hoe betekenisvol iets is dat in het verleden is gebeurd of gezegd. Het is dan geen dood gegeven, het wordt ineens levend door de lijn te trekken naar het heden.

En misschien ook de humor? Dat leerlingen het leuk vinden om Trump te vergelijken?

Ik hoop niet dat ze te veel lachen om Trump maar dat zeker, ja.

Kun je ook een voorbeeld geven van een historische vergelijking die juist niet werkte? Die je hebt geprobeerd en waarvan je nu denkt dat je het niet meer gaat doen?

Ik kan niet zo snel een voorbeeld noemen. Die zullen er vast wel zijn, hoor. Je merkt wel eens dat je een vergelijking probeert te maken en dat je de bal helemaal niet raakt, het leeft helemaal niet. Het gebeurt voortdurend. Misschien wel zo veel dat ik een voorbeeld niet naar boven kan halen.

J, vrouw, 15 jaar lesgevend

Herken je je in een van de types meer dan in een van de andere?

Ik denk toch meer het tweede type (hedengericht). Ik denk dat dat ook is uit een soort van praktische overweging omdat dat voor leerlingen het eigen aanknopingspunt is om in de les het belang van geschiedenis mee te laten zien. En dat geschiedenis een constructie is, dat is iets dat je wel nastreeft, dat leerlingen dat beseffen. Maar dat is echt heel moeilijk. Zelfs in vwo bovenbouw kunnen ze het wel begrijpen, maar op het moment dat leerlingen het moeten toepassen dan raken ze het weer kwijt. Dan kunnen ze zich weer verliezen in 'zo is het toch gegaan!'

Dus dat is meer iets dat je op de universiteit kunt toepassen?

Ik denk het wel. Er zijn natuurlijk een aantal leerlingen die dat wel begrijpen. Je hebt het er wel eens over, maar dat is echt wel heel lastig. En dat éérste (verledentype) vind ik ook heel nastrevenswaardig, maar dat doen we in de praktijk niet zo veel meer. Volgens mij is het wel een beweging die er een tijd is geweest, van 'op school moet je juist heel veel met primaire bronnen werken' en in de jaren '90 bestond er een methode die alleen maar bestond uit bronnen, maar daar zijn we nu toch wel weer een beetje van afgestapt.

Waarom?

Dat weet ik niet zo goed. Het is wel heel tijdrovend en leerlingen krijgen dan een soort puzzel en moeten wel iets in die context begrijpen voordat ze een bron goed kunnen interpreteren. Alleen een bron schiet niet zo veel op, er moet wel een soort evenwicht in zijn. Nu licht de nadruk vooral op historische vaardigheden. Een vaardigheid is bijvoorbeeld 'geschiedenis is een constructie'. Een andere vaardigheid is 'hoe kun je informatie uit bronnen halen.' Het hele palet zit daar een beetje in.

Ben je altijd het hedengerichte type geweest? Of ging je mee in het verledengerichte type?

Nou, dat is voor mijn tijd. Nee, ik geloof dat ik altijd wel type 2 ben geweest (hedengericht).

Maak je gebruik van historische vergelijkingen in je les?

Ja, vaak in onderwijsleergesprek. Af en toe dat we heel specifiek en nauwkeurig ernaar kijken in de vorm van een opdracht. Dat wat minder. Het moet zich er ook echt wel voor lenen om daar iets zinnigs over te zeggen.

Waarom gebruik je historische vergelijkingen? Of wanneer gebruik je historische vergelijkingen?

Als je wil duidelijk maken dat soms dingen in het verleden heel anders waren, dat mensen in het verleden heel anders dachten. Of juist om iets te verduidelijken, dus bijvoorbeeld - en dat is dan gewoon iets dat ik dan een keer roep hè, laten we daar niet serieus op ingaan - dat Alfa naar de Nederlanden komt en de Nederlanders laat opdraaien voor de kosten van zijn leger. Dat is net zoiets als Trump en zijn muur. Dat je zo'n soort vergelijking maakt om duidelijk te maken: 'zoiets moet je erbij voorstellen.' Dus dat zijn kleine dingen. Ik heb ook wel eens een opdracht gemaakt over de Beeldenstorm. Dat je de Beeldenstorm vergelijkt met wat IS of de Taliban in Afghanistan doet. Kunnen ze dan beoordelen of mensen dezelfde motieven hebben?

Hoe ga je aan de slag wanneer gebruikmaakt van een historische vergelijking? Bijvoorbeeld: begin je vanuit het heden, begin je vanuit het verleden?

Ik vind het lastig om hierop antwoord te geven omdat ik het niet zo bewust inzet.

Maar bijvoorbeeld bij die opdracht over de Beeldenstorm?

Dan is het uitgangspunt het verleden. Dat is wat we aan het bespreken zijn. En dan merk je op van 'Hee, in deze tijd heb je ook zo'n soort verschijnsel. Is dat nou ongeveer hetzelfde of niet?' Het uitgangspunt is dan het verleden, ik denk dat dat meestal zo is.

Hoe zorg je ervoor dat die eigenheid van het verleden niet verloren gaat, wanneer je heden en verleden met elkaar gaat vergelijken? Dat het niet een hele losse vergelijking wordt.

Daar moet je leerlingen vaak best wel in sturen, omdat zij niet geneigd zijn om naar details of nuances te kijken. Je moet ze dus heel gericht sturende vragen stellen, zeker in de onderbouw, om ze tot een bepaalde conclusie te laten komen. Je moet heel nauwkeurig een bron bevragen, bijvoorbeeld, en op die manier ze een beetje helpen om te zien wat er aan de hand is en ook verschillende kanten te bekijken. Dan zeggen ze: 'Ja, het zijn allebei beelden die zijn kapotgemaakt' en dan zeg je 'Ja, maar wat kun je daar nog meer over zeggen dan?'. Dus daar moet je ze wel helpen.

En ook in de bovenbouw? Of minder?

Minder, maar ook nog wel.

Wanneer leerlingen historische vergelijkingen aan het maken zijn, hoe beoordeel jij dan of de vergelijking die een leerling maakt nuttig dan wel zinvol is?

O, dat is denk ik heel moeilijk. Het ligt eraan wat de situatie is, denk ik. Het ligt eraan welk doel ik er ook mee heb. Hoe beoordeel ik dat? Meestal bespreek ik niet de hele opdracht, maar alleen de conclusie. En dan hebben we daar een gesprek over waarin ieder zijn antwoorden roept en dan vullen we elkaar aan. En dan is mijn oor een kritisch oor en dat van andere leerlingen dan hopelijk ook, dat zeggen: 'Maar dat klopt niet.' Niet heel geavanceerd, vrees ik.

Wat zijn voor jou voorwaarden waaraan een goede historische vergelijking aan moet voldoen?

Het ligt eraan met welk doel je die maakt. Als je echt leerlingen daarmee aan het werk wil zetten om dat te oefenen, dan moet je er wel voor zorgen dat je een zinvolle vergelijking maakt waarbij het verleden niet gesimplificeerd wordt. Dat vind ik wel belangrijk. Dat leerlingen kunnen zeggen: 'er zijn dingen hetzelfde maar ook wel dingen verschillend. Dat je bij beide tijden de eigenheid kan zien.

Je moet bij een vergelijking dus ook niet te veel de focus leggen op alleen overeenkomsten of alleen verschillen?

Ja, het gaat over een genuanceerd beeld dan krijgen. Het mooiste is als je er een conclusie aan kan verbinden van 'Wat hebben we er dan aan om zo'n soort vergelijking te maken? Wat betekent dat eigenlijk voor ons nu?'

En laat je leerlingen ook vaak doen dan?

Nee, dat is wel lastig. Dat is net zoals die constructie. Wat is nou de zin van geschiedenis? Dat we ermee bezig zijn. Er zit wel een soort van algemeen idee van dat je wereld dan beter snapt, maar als je naar de details kijkt is het weer ingewikkeld. Maar het is wel mooi als je leerlingen een beetje die kant op kan krijgen.

Kun je een voorbeeld geven van een moment waarbij jij een historische vergelijking als didactisch middel inzette in je klas en waar je achteraf heel tevreden over was?

Ja, dat vind ik eigenlijk een beetje lastig. Ik weet niet zo goed of ik dat nou zo bewust doe. Ik heb net wel een paar voorbeeldjes genoemd. Nou, ik geloof niet dat ik het zélf zo bewust inzet. We hebben wel in de bovenbouw een aantal opdrachten waarbij het bijvoorbeeld gaat over nationalisme. En dat je kijkt naar hoe een bepaald persoon in de negentiende eeuw wordt neergezet en hoe we er nu naar kijken. Dat zijn natuurlijk wel heel zinvolle opdrachten, dat er over dezelfde geschiedenis een heel ander oordeel kan zijn. En dan kom je ook in de buurt van dat geschiedenis eigenlijk een reconstructie is en dat we in verschillende tijden verschillende verhalen vertellen over geschiedenis. Verschillende mensen hebben ook verschillende visies op die zelfde geschiedenis. Maar ik kan je niet specifiek een voorbeeld geven. Er zijn natuurlijk allerlei onderwerpen die zich er wel voor lenen.

Heb je anders een voorbeeld van eentje die helemaal niet goed uitpakte?

Met name in de onderbouw kom je er soms gewoon achter dat het te ingewikkeld is voor leerlingen, dat ze er gewoon niet zo veel mee kunnen.

D. Format leerlingenenquête

Enquête LitLabproef

De afgelopen tijd heb je de LitLabproef over vrouwelijk schrijverschap gemaakt. Deze proef is nog niet voor iedereen beschikbaar en werd dus door jullie getest. Omdat ik de proef graag nog zou verbeteren aan de hand van jullie feedback, heb ik een enquête gemaakt.

De enquête bestaat uit 30 vragen, 27 uitspraken en 3 open vragen. Het is bij de uitspraken de bedoeling dat je steeds aangeeft in hoeverre je het met de uitspraak eens bent. Zet bij elke uitspraak een kruisje onder één van de volgende beoordelingen:

- Sterk mee oneens
- Mee oneens
- Mee eens
- Sterk mee eens

Beantwoord daarna de open vragen.

Tot slot: de enquête is anoniem, wees dus vrij om eerlijk je mening te geven. Bedankt!

Geslacht: man / vrouw (omcirkel)

	Sterk mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Sterk mee eens
1. In de LitLabproef was duidelijk wat ik moest doen.				
2. In de LitLabproef was duidelijk hoe ik te werk moest gaan.				
3. De opdrachten van de LitLabproef waren duidelijk genoeg om er zelfstandig (alleen of als duo) mee aan de slag te gaan.				
4. Er was tijd genoeg om de opdrachten van de LitLabproef goed te kunnen uitvoeren.				
5. Ik vond de LitLabproef mooi vormgegeven.				
6. De begrippen die aan bod kwamen in de LitLabproef (auteursrepresentatie en literaire kwaliteit) vond ik nuttig om te leren.				
7. Het was duidelijk hoe ik de begrippen moest toepassen om meer te weten te komen over vrouwelijk schrijverschap.				
8. Ik vond het leuk om een refrein van Anna Bijns te analyseren aan de hand van de begrippen.				
9. Ik vond het nuttig om een refrein van Anna Bijns te analyseren aan de hand van de begrippen.				
10. Door terug te kijken naar vrouwelijke schrijvers in het verleden (Johanna Coomans, Anna Bijns) kreeg ik een completer beeld over vrouwelijk schrijverschap.				
11. Ik vond het goed te doen om (met een woordenlijst) Bijns' refreinen te lezen in het historisch Nederlands.				
12. Ik vond het leuk om historisch Nederlands te lezen.				
13. De refreinen moeten volledig vertaald worden, zodat leerlingen geen historisch Nederlands hoeven te lezen.				
14. De refreinen moeten in historisch Nederlands geschreven blijven, maar moeten ingekort worden.				
15. Ik vond de opdrachten met Sylvia Witteman leuk.				
16. Ik vond de opdrachten met Sylvia Witteman nuttig.				

17. Ik vond dat de opdrachten met Sylvia Witteman goed aansloten op die van Anna Bijns.				
18. Door Sylvia Witteman te vergelijken met Anna Bijns kreeg ik een completer beeld over vrouwelijk schrijverschap.				
19. Ik vond de opdrachten over de Anna Bijns prijs leuk.				
20. Ik vond de opdrachten over de Anna Bijns prijs nuttig.				
21. De opdrachten uit de LitLabproef vormden een logisch geheel.				
22. Het vergelijken van vrouwelijke schrijvers uit het verleden met die uit het heden vond ik leuk.				
23. Het vergelijken van vrouwelijke schrijvers uit het verleden met die uit het heden vond ik nuttig.				
24. Door de LitLabproef heb ik nieuwe/andere dingen geleerd.				
25. Door de LitLabproef ben ik meer over vrouwelijk schrijverschap te weten gekomen.				
26. Ik weet nu hoe ik vrouwelijk schrijverschap kan analyseren.				
27. Ik vond het leuk om aan de LitLabproef te werken.				

28. Welke opdracht uit de LitLabproef vond je het meest interessant?

29. Welke opdracht uit de LitLabproef vond je het minst interessant?

30. Welke eventuele verbetertips heb je voor de LitLabproef?

Dit is het einde van de enquête. Bedankt voor je medewerking!

E. Interviewscript leerlingeninterviews

Vraag 1: Wat wist je voor deze LitLabproef al over vrouwelijk schrijverschap?

Vraag 2: Wat vond je het meest verrassende dat je geleerd hebt in de LitLabproef?

Vraag 3: Kun jij mij uitleggen wat de problemen zijn waar vrouwelijke schrijvers tegenaan lopen?

Vraag 4: Wat betekende het voor jou om vrouwelijke schrijvers uit het verleden te vergelijken met die uit het heden?

Vraag 5: Heb je het idee dat je vrouwelijk schrijverschap beter kon analyseren door heden en verleden met elkaar te vergelijken? Leg uit.

Vraag 6: Hoe wierp Sylvia Witteman volgens jou licht op Anna Bijns en andersom?

De leerling krijgt nu een korte herhaling over zelfrepresentatie, waarbij ik weer het voorbeeld van Johanna Coomans bespreek. Hierna laat ik ze de casus 'Marjolijn van Heemstra' lezen.

Vraag 7: Lees de volgende casus.

A) Hoe presenteert Marjolijn van Heemstra zichzelf?

B) Vergelijk haar met Anna Bijns en Sylvia Witteman. Vergelijk hun schrijverschap. Hoe verschillen de manieren waarop ze zich presenteren, en hoe verhouden ze zich tot 'traditionele' onderwerpen?

F. Casus Marjolijn van Heemstra

(Fragment uit: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/08/18/mannen-komen-er-zo-makkelijk-af-met-kinderen-12575028-a1570330>)

Marjolijn van Heemstra is schrijfster en theatermaker en ze heeft twee kleine kinderen, zoals lezers van Trouw weten, waarin ze wekelijks een column schrijft. Onlangs verscheen bij uitgeverij Cossee de bundeling *Het groeit! Het leeft! De eerste twee jaar met kind*, waarin ze schrijft over de vele gewaarwordingen die iemand heeft die ineens het leven deelt met een klein kind. Het ouderschap is, schrijft ze, zoveel ráárder dan ze dacht. Haar boek gaat over angst en verbazing, over tijd en toekomst, over één wezen zijn en twee gescheiden wezens worden. Ze schrijft erin ook dat vriendinnen haar waarschuwen voor, of eigenlijk tégen, het onderwerp moederschap: dan word je ‘die moeder’. Maar daar is ze niet zo bang voor.

„Mensen kunnen ook over hun ziekte schrijven of over hun verhuizing”, zegt ze nuchter. Ze vond het moederschap zó’n grote transformatie dat ze daar per se over wilde schrijven. En er zijn, heeft ze gemerkt, ook mensen zonder kinderen die het lezen, of mannen. Ze vindt haar columns, terecht, ook meer gaan over hoe je in het leven staat. „Meestal als er over kinderen geschreven wordt, is het alsof het een soort depressie betreft, waar je met zelfhulp weer uit moet komen. Of het is allemaal grappig.”

Serius, maar met humor

Van Heemstra neemt de dingen serieus, maar met humor en met enige theatraliteit. Ze is niet voor niets ook theatermaker. Ze vertelt graag verhalen, ook op het toneel, liefst waargebeurde: „In het gewone leven zit al zó veel. Ik vlecht altijd een paar geschiedenissen dooreen – ineens wordt iemands verhaal dan onderdeel van iets groters.”

G. Transcripten leerlingeninterviews

Leerlinginterviews

L, 4 gym, jongen

Wat wist je voor deze LitLabproef al van vrouwelijk schrijverschap?

Ik had me nooit gerealiseerd dat er zo'n breuk zou zitten tussen mannelijk en vrouwelijk schrijverschap. Ik had gewoon 'schrijverschap' als 'schrijverschap' gezien en een vraag als deze was nooit bij mij opgekomen. Dus eigenlijk wist ik *niets* over vrouwelijk schrijverschap om het zo te zeggen.

Wat vond je het meest verrassende dat je in de LitLabproef geleerd hebt?

Het is al best verrassend om zo'n verschil tegen te komen. Historisch weet je wel dat vrouwen eeuwenlang zijn gediscrimineerd ten opzichte van mannen, dat leer je bij geschiedenis. Maar de mate waarin en hoe vrouwen zichzelf in de gedichten nog moesten verdedigen, dat vond ik wel echt van 'whoa'. Dat ze al in het schrijven moesten zeggen 'Hé, ik ben wel een goede vrouw'.

Kun je mij uitleggen wat de problemen zijn waar vrouwelijke schrijvers tegenaan lopen?

Ze worden minder vaak aangehaald in kranten. En als ze worden aangehaald in kranten, dan worden ze minder uitgebreid besproken. Dat komt *mogelijk* omdat er minder vrouwelijke recensenten zijn, maar er werd ook al gezegd dat dat niet per se iets met elkaar te maken hoeft te hebben. En vrouwen lopen er ook tegenaan dat prijzen nog steeds een onderscheid maken zoals vroeger, tussen vrouwelijk en mannelijk schrijverschap. En dat ze op die manier niet worden vergeleken met mannen en dat er wordt aangenomen dat ze minder zijn. Dat is wat ik ervan heb begrepen.

Wat betekende het voor jou om vrouwelijke schrijvers uit het verleden te vergelijken met die uit het heden?

Sinds de emancipatie is er veel veranderd voor vrouwen. En ik vind het dus lastig om een directe vergelijking te maken met toen. Vrouwen leven nu op een hele andere manier en vrouwen hebben veel meer vrijheid in het schrijven en hoeven zich niet meer te verdedigen in hun schrijverschap. Natuurlijk moet je dingen vergelijken met het verleden, maar ik zie er niet een bijzonder extra nut in om dat bij vrouwelijk schrijverschap te doen.

Maar had je het idee dat je vrouwelijk schrijverschap beter kon analyseren door heden en verleden met elkaar te vergelijken?

Neutraal. Het gaf mij geen minder inzicht in vrouwelijk schrijverschap en natuurlijk gaven de opdrachten meer inzicht in vrouwelijk schrijverschap want ik had er nog geen aandacht aan besteed maar ik denk niet dat het vergelijken specifiek mij meer inzicht gaf in vrouwelijk schrijverschap. Maar dat kan ook zijn omdat de opdracht niet helemaal is aangeschoven (sic), dat kan natuurlijk ook.

Hoe wierp Sylvia Witteman volgens jou licht op Anna Bijns en andersom?

Nou ja, beiden maken die vergelijking tussen mannen en vrouwen en het huwelijk. Het huwelijk vergelijken met toen is denk ik veel interessanter dan een vergelijking met vrouwelijk schrijverschap. En het licht ook toe hoe vrouwen flink geëmancipeerd zijn, maar nog niet volledig geëmancipeerd zijn.

(leerling leest de casus)

Wat vind je van hoe zij zichzelf presenteert?

Nou ja, we hebben natuurlijk bij de tweede opdracht de begrippen van presentatie bekeken en zelfpresentatie is heel belangrijk, dat heb ik toen ook gemerkt met het werk van Anna Bijns. En ik vind dit persoonlijk een interessante manier om jezelf te presenteren en ik denk dat het een goed effect heeft, dat het gaat werken.

Hoe presenteert ze zichzelf?

Zoals ze zelf zegt dat ze serieus (is) maar dan wel met een vleugje humor. Humor is sowieso geweldig geweest door de geschiedenis heen om dingen te communiceren en een boodschap verpakken met humor is een oude strategie die werkt en nou ja ik ben blij dat die nog steeds wordt toegepast. Humor is een geweldig middel.

En als je haar vergelijkt met Anna Bijns en Sylvia Witteman, hoe verhouden die zich een beetje tot elkaar? Voornamelijk ook in waaróver ze schrijven?

Nou ja, ze schrijven natuurlijk allemaal over echt typisch vrouwelijke onderwerpen als in dit geval noemt ze hier 'het moederschap' maar het huwelijk zal ook wel in dat rijtje passen en dat deden Witteman en Bijns ook. Ik heb wel het idee, maar ik heb natuurlijk geen werk van haar gelezen maar alleen dit korte stukje over hoe ze zichzelf presenteert, zelfreflectie neem ik aan, ik heb wel het idee dat zij geëmancipeerder schrijft dan Witteman en úiteraard meer geëmancipeerd schrijft dan Bijns.

Je zegt 'meer geëmancipeerd' maar hoe verhoudt zij zich tot dat stereotiepe onderwerp van ouderschap bijvoorbeeld?

Nou ja, ze schrijft nog steeds nog steeds over moederschap en ze zegt zelf 'zo'n grote transformatie dat zij daar per se over wilde schrijven. Ze beargumenteert het en dat is wat de toeslag (sic) geeft. In de tijd van Bijns schreven ALLE vrouwen over het moederschap, want dat was het onderwerp waarover vrouwen konden schrijven, dat is het onderwerp waarover mannen minder ingelicht waren dan vrouwen en dus waarover mannen minder te zeggen hadden dan vrouwen. Die dingen die echoën natuurlijk nog steeds door de tijd, vrouwen zijn nog niet volledig geëmancipeerd, zoals ik daarnet al zei, maar zij legt er een dubbele reden achter. Misschien zit die ook wel in het hoofd van Bijns en Witteman, maar door het zo op papier te zetten, klinkt ze voor mij meer geëmancipeerd.

Zij durft er ook over te schrijven?

Er niet over durven te schrijven zou ook een beetje dubbele psychologie zijn. Ik snap die dubbele

psychologie en ik snap waarom vrouwen het (onderwerp) zouden mijden, maar dat lijkt me eerlijk gezegd een beetje overdreven.

W, 4 gym, jongen

Wat wist je voor deze lessenreeks al over vrouwelijk schrijverschap?

Eigenlijk helemaal niets. Niet echt in verdiept ofzo of over nagedacht.

Wat vond je het meest verrassende dat je hebt geleerd in de lessenreeks?

Dat uitgeverijen of mensen blijkbaar bewust vrouwen er buiten houden. Waar ik vanuit ging, was dat het puur geanonimiseerd bekeken werd. Maar blijkbaar dus niet, dat het toch niet helemaal eerlijk wordt gedaan, dat verraste mij wel.

Kun jij mij uitleggen wat de problemen zijn waar vrouwelijke schrijvers dan tegenaan lopen?

Ze worden gezien als minder serieus dan Nederlandse mannen, dus 'ze schrijven over minder serieuze dingen' en kunnen volgens mannelijke schrijvers beter blijven bij het schrijven van leuke, kleine verhalen met niet al te ingewikkelde plotten en personen. Ze hebben niet het talent bijna, wordt gezegd, om van hetzelfde niveau romans te maken als mannen.

Wat betekende het voor jou eigenlijk dat we in die lessenreeks ook vrouwelijke schrijvers uit het verleden behandelden?

Ik vond het wel bijzonder dat vrouwen toen eigenlijk veel minder rechten nog hadden, maar dat ze toch wel blijkbaar de optie hadden om te schrijven in sommige gevallen. Ik vond het oud-Nederlands niet heel interessant ofzo, maar ik snapte wel waarom.

Want waarom denk je dat ik jou heden en verleden liet vergelijken?

Om te kijken of er verandering is geweest en hoe groot die verandering is en wat het inhoudt.

Heb je zelf het idee dat je dat hele concept 'vrouwelijk schrijverschap' beter kon bestuderen omdat je heden en verleden...

Ja, misschien wel.

Op welke manier dan?

Het laat je wel zien dat hoewel vrouwen veel meer kansen hebben gekregen in de schrijfwereld, maar die blijkbaar nog steeds niet even veel hebben als mannen. Ze zijn er nog steeds niet helemaal.

Hoe wierp Sylvia Witteman volgens jou licht op Anna Bijns en andersom?

Ze schreven alle twee teksten over hoe het is met mannen. De ene tekst heel positief over mannen en heel erg negatief naar hunzelf, dat zou ik beter moeten doen. En dat wordt van mij verwacht in het huwelijk. En aan de andere kant heel negatief over mannen, ze zijn eigenlijk verschrikkelijk en het huwelijk is iets slechts. De fout ligt bij hen en niet bij ons.

Zij schrijven over het huwelijk allebei, en dat wordt geassocieerd met vrouwen, dat onderwerp.

Mensen zeiden wel eens 'vrouwen moeten schrijven over wat dicht bij hen staat.' Hoe vond jij dat die

teksten daar aansloten op wat er van hen werd verwacht?

Ja, dat wel. Er wordt van hen verwacht dat ze over het huwelijk schrijven en over wat er thuis gebeurt. Daar sluiten ze aan. Daar lijken ze ook wel op elkaar, op die manier.

Want op welke manier spreken ze over het huwelijk?

Ja, toch aan de ene kant goed, maar in het andere verhaal dan heel slecht, van 'het huwelijk is verschrikkelijk en niemand zou eraan moeten beginnen'.

Maar menen ze het allebei, denk je?

Ik denk dat Anna Bijns het meer meent dan Sylvia Witteman. Ik denk dat Sylvia Witteman het echt spottend bedoelt en dat er bij Anna Bijns echt een waarheid in zit.

(leerling leest de casus)

Deze tekst gaat over Marjolijn van Heemstra, dat is een schrijfster die tegenwoordig boeken uitbrengt en van wie een boek laatst ook op de Libris shortlist terecht kwam, dus een met een reputatie van literaire kwaliteit. Ik had voor jou de vraag: Hoe presenteert zij zichzelf als schrijfster?

Erg nuchter, serieus maar toch een leuke schrijver, iemand die graag iets leuks laat zien en vertelt en dingen toch van de goede kant wil bekijken maar toch aan de andere kant ook wel probeert serieus te blijven en wel duidelijk te zijn.

Presenteert zij zichzelf ook als een vrouwelijke schrijver op een bepaalde manier?

Ze schrijft natuurlijk over moeder zijn, dat is heel vrouwelijk om over te schrijven. Maar ik vind niet per se dat ze zich heel vrouwelijk presenteert.

Als je haar vergelijkt met Anna Bijns en Sylvia Witteman, hoe verschillen die presentaties van zichzelf dan?

Anna Bijns en Sylvia Witteman hebben het er heel erg over, nou wat ze ook zegt: alsof het een depressie betreft. Alsof het een probleem is, en wiens schuld dat dan is en hoe dat dan komt. En zij lijkt het te willen vertellen als iets dat helemaal geen probleem is, maar wel een grote verandering, een transformatie, iets waarover geschreven moet worden.

Dat traditionele onderwerp van dat ouderschap...

Dat blijft wel. Maar ze belicht het op een andere manier, dus niet meer zo negatief. Niet op een manier alsof het met schuld te maken heeft, ofzo.

Dus, je hebt het erover dat Marjolijn van Heemstra dat niet doet, toch?

Ja.

Dus dat zij zich misschien het meest op een positieve wijze met het onderwerp associeert?

Ja, precies.

M, 5v, jongen

Wat wist je voor deze LitLabproef over vrouwelijk schrijverschap?

Over vrouwelijk schrijverschap, heel weinig. Ik had ook niet echt nagedacht over mannelijke en vrouwelijke schrijvers, ik koos altijd gewoon mijn boeken uit. Ja, ik weet niet. Dan zie je inderdaad toch best wel weer dingen terugkomen.

Wat vond je het meest verrassende dat je hebt geleerd in de LitLabproef?

Dat we toen moesten nadenken over onze eigen schrijvers van onze eigen boeken die we hadden gekozen. Dat de conclusie toch wel was dat de schrijvers die ik zelf koos mannelijke auteurs waren allemaal. De schrijvers die mij waren aangeraden door vrouwen waren allemaal vrouwelijke auteurs, wat ik dan toch zeer toevallig vond.

Er zijn jou boeken aangeraden door vrouwen, door wat voor vrouwen?

Door mijn moeder zijn er twee aangeraden en door een paar vrienden op school die er ook eentje aanraadden. Toch toevallig.

Kun je voor mij kort samenvatten wat de problemen zijn waar vrouwelijke schrijvers tegenaan lopen?

In onze maatschappij nu? Niet serieus genomen worden, vooral omdat er wordt gedacht dat ze over onzinnige thema's schrijven en dat ze niet serieus nadenken over de thema's waarover ze schrijven. Ik denk dat dat het belangrijkste is.

En hoe verschilt dat van vroeger?

Vroeger werden vrouwen nog minder serieus genomen, omdat er van ze werd verwacht, als ze kinderen hadden, dat ze voor het huishouden zorgden en niet bezig waren met werken.

Tegenwoordig worden vrouwen wel beschouwd als mensen die een baan mogen hebben, maar vroeger was het dan toch minder serieus qua verhouding. Vroeger stond de man hoger, tegenwoordig staan we wel gelijk, maar dan vinden ze toch de onderwerpen kennelijk niet... Ja, toch niet helemaal gelijk.

Wat betekende het voor jou om vrouwelijke schrijvers uit het verleden te vergelijken met die van nu?

Wat voegde het voor jou toe in de les?

Dat ik erover na ging denken, over de verschillen tussen vroeger en nu.

Waarom denk je dat ik ervoor heb gekozen om ook vrouwelijke schrijvers uit het verleden te pakken?

Om ons te laten nadenken over vrouwen uit die tijd? Hoe zij leefden, een beetje? Hoe zij nadachten?

Heb je het idee dat je vrouwelijk schrijverschap beter kon analyseren door vrouwen uit heden en verleden met elkaar te vergelijken?

Ja, ik denk dat kijken naar het heden en verleden, dat je dan het verschil ziet tussen vroeger en nu en dat je dan ook beter kan kijken naar de rest. Naar het geheel ook.

En dan begrijp je misschien ook beter het heden?

Ja, zeker! Als je de oorsprong beter snapt...

Hoe wierp Sylvia Witteman volgens jou licht op Anna Bijns en andersom?

Dat vind ik een lastige vraag. Wat bedoel je precies met 'licht op werpen'?

Wat voegt die vergelijking tussen die twee eigenlijk toe?

Ze hebben beiden een redelijk uitgesproken mening hun onderwerpen. In sommige punten overeenkomstig en sommige ook wel verschillend. Die vergelijking laat je nog meer nadenken, ook over de huidige maatschappij, waar we staan. Maar ook hoe ze er vroeger in stonden. En hun positie, denk ik?

En hoe kwamen die teksten van hen overeen?

Ik zag vooral dat ze qua mening over het huwelijk wel overeen kwamen. Ze waren eigenlijk beiden van 'het huwelijk is niet goed voor je leven', denk ik. Waar Bijns heel strikt zei: 'Het huwelijk verpest je leven', zei Witteman meer: 'Het huwelijk is niet voor iedereen geschikt', volgens mij. Dat was wat ik eruit haalde.

Waren dat allebei serieuze teksten?

De een was meer komisch bedoeld, misschien ook meer amuserend. De ander meer vanuit haar eigen overtuiging. De ander, Bijns, was wel redelijk serieus vanuit haar eigen overtuiging.

(Leerling leest casus)

Als je Marjolijn van Heemstra vergelijkt met Anna Bijns en Sylvia Witteman. Marjolijn van Heemstra wordt dus nu ook gelinkt aan voor vrouwen een stereotiepe onderwerp, dat ouderschap. Vergelijk ze met elkaar. Hoe verschilt zij van Sylvia Witteman of Anna Bijns, hoe komt ze overeen?

Ze zegt dat ze wordt gewaarschuwd over het moederschap. Dus eigenlijk over de positie waarvan gedacht wordt dat vrouwen horen, dat ze wordt neergezet, dat ze daar voor wordt gewaarschuwd door haar omgeving. Maar dat ze daar zelf misschien iets anders instaat. Ze zegt dat het zo anders is dan wat ze had verwacht. Ik weet verder niet helemaal...

Nou, je zou natuurlijk kunnen zeggen dat Sylvia Witteman en Anna Bijns op een bepaalde manier met dat huwelijk omgaan, misschien een beetje spottend haast. Hoe gaat Van Heemstra met dat onderwerp om?

Ze is er niet bang voor. Ze is er veel nuchterder over, denk ik. Ze ziet er meer hoop in.

Hoe presenteert zij zich dan nu als vrouwelijk schrijver?

Dat zij het gewoon kan. Dat vrouwelijke schrijvers net zo goed zijn, of? Dat ze misschien wel... Dat zij misschien ook wel op die plek hoort te zijn. Ze zegt hier dat ze haar columns terecht vindt; waar zij over schrijft past gewoon bij d'r. Zij is het er niet mee eens dat vrouwen in die hoek worden gezet, maar ze schrijft er wel zelf over. Dat vindt ze ook erbij horen.

A, 5v, meisje

Wat wist je voor deze LitLabproef al over vrouwelijk schrijverschap?

Niet zo veel, ik had er nog niet zo heel veel over nagedacht omdat je nu natuurlijk best veel vrouwelijke schrijvers hebt. Wel wat meer mannelijke, maar ik wist helemaal niet dat dat vroeger

zo'n groot ding was.

Je zegt 'het was vroeger een groot ding', maar hoe is dat nu?

Het is nog wel een beetje een ding. Ik merk wel dat ik vaker boeken lees van mannen dan van vrouwen. Ik zou nu wel zeggen dat vrouwen meer de káns krijgen om ook meer te schrijven. Het is nog steeds gebruikelijker dat mannen groter worden met schrijven, dat zou wel een probleem kunnen zijn. Als je echt goed bent, dan breek je wel door. Het is nog niet helemaal eerlijk. Mannen die misschien wat minder goed zijn, breken sneller door dan vrouwen die misschien wel even goed zijn. Maar ik zou op dit moment niet goed weten wat er aan gedaan zou kunnen worden. Ik denk dat mensen het zo eerlijk mogelijk proberen te doen, maar het zit er nog wel een beetje in, dat mannen eigenlijk bekender zijn om hun schrijverschap.

Wat vond je het meest verrassende dat je hebt geleerd in de LitLabproef?

Dat er helemaal niet vanuit werd gegaan dat vrouwen schreven, dat vond ik wel opvallend. Ik wist helemaal niet dat dat een ding was binnen de literatuur.

Kun je mij uitleggen wat problemen zijn waar vrouwelijke schrijvers nu tegenaan lopen?

Ik denk, wat ik ook zei, misschien wel even goed schrijven als een man, maar toch minder bekend staan als een goede schrijver. Je hebt 'goede' schrijvers van wie je de boeken gaat lezen, bekende schrijvers. Heel veel van die bekende schrijvers zijn mannen, dus die hebben eigenlijk al de naam dat ze goed zijn en dan ga je die boeken lezen.

En wie bepaalt dat eigenlijk, of die boeken goed zijn?

Dat ze in de krant staan, mensen die dat gaan lezen. Vooral in tijdschriften staan er reviews.

Weet je nog wat er werd gezegd over kranten, hoe gaan die met vrouwelijke schrijvers om?

Ze bespreken vaker de mannen in de reviews. Dat is wel opvallend. Dat is ook iets waar vrouwen nu tegenaan lopen.

Je zegt dat kranten er misschien voor zorgen of iemand een boek als goed ziet, maar als die kranten minder vrouwen bespreken is dat een van de redenen dat vrouwelijke schrijvers niet verder komen.

Ik merk dat ik ook luister naar de kranten, wat betreft boeken die ik zou gaan lezen.

Wat betekende het voor jou om schrijvers uit het verleden te vergelijken met die uit het heden?

Dat verschil tussen verleden en heden vond ik opvallend. Dat er eigenlijk al heel veel vooruitgang is, maar dat het best wel langzaam gaat. Ik vond het wel belangrijk om dat te zien, inderdaad. Het was dus heel erg opvallend voor mij dat het eerst nog helemaal niet zo geaccepteerd was dat vrouwen in de literatuur waren en dat was voor mij het meest opvallend eigenlijk. Daarom was het wel belangrijk om dat te vergelijken. Daarom kwam ik er ook achter dat het in het verleden veel heftiger was dan ik eerst dacht.

Heb je het idee dat het begrip van het heden versterkt wordt door terug te kijken naar het verleden?

Daardoor denk je wel dat het nu een stuk beter is, maar ook wel dat je denkt dat het nog langzaam

gaat. Er zijn nu zoveel dingen die gelijkgetrokken worden tussen mannen en vrouwen. Dan gaat het voor de literatuur eigenlijk best wel langzaam. Als je ziet dat er nu nog best veel verschil zit tussen mannelijke en vrouwelijke schrijvers. Door de vergelijking tussen heden en verleden zag ik veel meer het probleem. In het verleden zie je dat hele grote verschil en als je dan op het heden gaat inzoomen, daarvoor viel het mij helemaal niet op.

Hoe wierp Sylvia Witteman volgens jou licht op Anna Bijns en andersom?

Ik had eigenlijk alleen dat van Bijns gelezen. Maar dat vond ik wel grappig, dat het huwelijk van beide kanten belicht werd en het daarmee weer rechtgetrokken werd.

(Leerling leest casus)

Hoe vind je dat Marjolijn van Heemstra past in ons (de maatschappij) plaatje van een vrouwelijke schrijver?

Het is wel opvallend dat ze zegt dat ze over het moederschap wil gaan schrijven en dat is juist waarom er vroeger een beetje een taboe was dat vrouwen schreven, omdat vrouwen meer met huishouden bezig zouden moeten zijn. Zij is eigenlijk daarmee bezig en dat laat ze dan terugkomen in de literatuur. Mensen zeggen ook: 'Dan word je die moeder.' Mensen vinden het een beetje ouderwets dat het dan over haar kinderen zou gaan. Dat ze dan alleen maar moeder is omdat ze over haar kinderen schrijft of over het ouderschap.

Je hebt Sylvia Witteman niet gelezen, maar zou je Van Heemstra kunnen vergelijken met Anna Bijns?

Vanuit het perspectief van de man leek het alleen maar zo dat die vrouwen thuis hoorden en de hele dag zeurden, enzo. Dat is hier een beetje terug te zien. Echt moederschap, dat ouderwetse gedrag, enzo.

E, 5v, meisje

Wat wist je voor deze LitLabproef al over vrouwelijk schrijverschap?

Ik wist wel dat een groot deel van de auteurs mannelijk was, maar ik wist niet dat in de rest van de schrijversindustrie ook nog zo'n heel groot deel mannelijk was, dus dat van de recensenten ook een heel groot deel mannelijk was. Terwijl er toch heel veel vrouwen zijn die boeken lezen, dus dat niet heel veel uit zou moeten maken.

Zijn er veel meer mannelijke schrijvers dan vrouwelijke schrijvers?

Ja, volgens mij wel. Toch?

Nee, niet per se. Mannen worden meer besproken en vrouwen zijn daardoor minder zichtbaar als schrijver.

Dat zij expres als man geprofileerd wilde worden. Dat wist ik ook niet bijvoorbeeld.

Wat vond je het meest verrassende dat je hebt geleerd in de proef?

Ik vond het best verrassend dat sommige vrouwen zich niet als vrouw willen voordoen zodat jongens ook hun boeken willen lezen.

Kun je mij uitleggen wat de problemen zijn waar vrouwelijke schrijvers tegenaan lopen?

Vrouwen worden met bepaalde onderwerpen geassocieerd. Vrouwen zouden bijvoorbeeld veel romantische boeken moeten schrijven, terwijl dat eigenlijk niet waar is. En hun boeken worden gezien als slechter.

Wat betekende het voor jou om vrouwelijke schrijvers uit het verleden te vergelijken met die uit het heden?

Ik vond het leuk om dat oude stuk (Anna Bijns) te vergelijken met Sylvia Witteman. Zij is toch wel vooruitstrevend. Het waren allebei kritische teksten over het huwelijk en de relatie tussen mannen en vrouwen. Ik vond het best leuk om te zien dat dat nog steeds zo is, maar dan op een andere manier.

Het huwelijk is natuurlijk zo'n stereotiepe onderwerp waarover vrouwen worden geacht te schrijven. Maar hoe pakten zij dat dan aan?

Nou, best kritisch. Twee stukken hadden ze. Een waarin de vrouw de perfecte vrouw zou moeten zijn en alles voor de man moet regelen. En de andere waarin de vrouw een beetje opstandig is, maar dan overdreven.

Heb je het idee dat je het begrip 'vrouwelijk schrijverschap' beter kon analyseren omdat je heden en verleden met elkaar vergeleek?

Ja. Ik denk het wel, uiteindelijk.

Wat voegde het dan voor jou toe, om bijvoorbeeld teksten van Anna Bijns te lezen?

Ik zag erdoor dat de situatie eigenlijk niet heel erg veranderd is en dat er verandering moet komen.

Waarom denk je dat ik vrouwen uit het verleden heb gebruikt in deze lessenreeks?

Om te laten zien dat vrouwen toen ook al schreven, maar dat het toen toch eigenlijk vooral voor mannen was weggelegd. Dat mannen ook meer het publiek waren waarvoor werd geschreven, maar dat vrouwen dat ook heel goed konden.

Hoe wierp Sylvia Witteman volgens jou licht op Anna Bijns en andersom. Hoe verhouden die twee zich tot elkaar?

Ik denk dat ze wel een beetje dezelfde ideeën hebben, maar Sylvia Witteman schrijft het veel moderner op en veel meer in de spreektaal van nu.

(Leerling leest casus)

Wat vind jij van Marjolijn van Heemstra? Past zij in ons typische plaatje van een vrouwelijke schrijver?

Misschien aan de ene kant wel, omdat ze over moederschap schrijft en theater maakt. Dat is wel een beetje een onderwerp waarover mensen denken dat vrouwen zouden moeten schrijven. Maar aan de andere kant ook weer niet, omdat ze toch over het moederschap schrijft, omdat ze dat heel graag

wil en zeker niet omdat ze daarover wordt geacht te schrijven.

Als je haar vergelijkt met Sylvia Witteman en Anna Bijns: hoe verschillen die presentaties dan van hoe zij zichzelf presenteren als vrouw in wat zij schrijven?

Hoe bedoel je?

Je zei net ook dat ze het onderwerp ook een beetje accepteert, dat ouderschap. Hoe zit dat met Sylvia Witteman en Anna Bijns? Willen zij daar ook aan gelinkt worden?

Ik denk dat zij minder aan moeder of huisvrouw willen worden gelinkt. Ik denk dat zij meer voor de vrouwen willen opkomen, dat ze juist meer zijn dan moeder. Terwijl zij (Van Heemstra) het moederschap juist heel mooi vindt en ze wil dat iedereen dat ziet.

Wat vind je daarvan? Maakt het Marjolijn van Heemstra extra geëmancipeerd dan? Dat zij dat onderwerp terugpakt? Of juist...

Ja, misschien wel, maar Sylvia Witteman en Anna Bijns zijn dat ook wel. Ik denk dat iedereen dat op z'n eigen manier moet aanpakken. Het is niet dat zij (Van Heemstra) hierdoor níet feministisch is, zij vindt niet dat alle vrouwen moeder moeten worden en een gezin moeten krijgen. Dat vindt ze gewoon voor haarzelf heel prettig.